

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Г. М. Швецова-Водка

ВСТУП ДО БІБЛІОГРАФІЗНАВСТВА

Навчальний посібник для студентів напрямку 6.020102
“Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія”

3-тє видання, виправлене та доповнене

Рівне 2011

УДК 01 (075.8)

ББК 78.5я73

Ш 35

Вступ до бібліографознавства [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студентів напряму 6.020102 “Книгознавство, бібліотекознавство і бібліогр.” / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – 3-тє вид., випр. та допов. – Рівне, 2011. – 231 с. – URL: <http://oa.elibukr.org/handle/1984/1453>

Навчальний посібник знайомить із основними поняттями теорії бібліографії: що таке бібліографічна інформація, бібліографічний посібник, бібліографія та її види, бібліографознавство як наука. Подано початкові знання про методи бібліографування, види бібліографічних посібників, види бібліографічного обслуговування в бібліотеках. Розглянуто поняття об'єкта і предмета бібліографознавства, його структуру і методологію.

Призначений студентам, які вивчають бібліографознавство як одну із спеціальних дисциплін, що забезпечують підготовку фахівця книжкової справи та документально-інформаційної сфери, комунікаційного посередника в системі «документ — споживач інформації».

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (Лист МОНУ №14/18.2- 667 від 6.04.04)

Рецензенти:

Ківшар Таїсія Іванівна, доктор історичних наук, професор;

Кулешов Сергій Георгійович, доктор історичних наук, професор

Зміст

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	7
ПЕРЕДМОВА	8
ЧАСТИНА 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ БІБЛІОГРАФІЇ	10
ВСТУП	10
ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	13
1.1. Система "документ — споживач" як джерело виникнення бібліографічної інформації	13
1.2. Зовнішня структура БІ або форми її існування	17
1.3. Документально-бібліографічні потреби як причина виникнення основних суспільних функцій БІ	21
1.4. Основні суспільні функції БІ та її внутрішня структура	26
1.5. Підсумкове визначення БІ. Властивості БІ	32
ТЕМА 2. ВИЗНАЧЕННЯ БІБЛІОГРАФІЇ	38
2.1. Виникнення та початковий період розвитку бібліографічної діяльності	38
2.2. Термін "бібліографія" та історичний розвиток його значень до початку ХХ століття	43
2.3. Трагування бібліографії у ХХ столітті. Термінологічна праця в галузі бібліографознавства	46
2.4. Визначення бібліографії як галузі діяльності. Принципова схема функціонування бібліографії	52
ТЕМА 3. СТРУКТУРА ПРАКТИЧНОЇ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	58
3.1. Компонентна структура практичної бібліографічної діяльності: її процеси	58
3.2. Суб'єкти бібліографічної діяльності	63

3.3. Об'єкти бібліографічної діяльності	67
3.4. Бібліографічний пошук як вихідна основа всіх бібліографічних процесів	71
ТЕМА 4. БІБЛІОГРАФУВАННЯ ЯК ПРОЦЕС ВИРОБНИЦТВА БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЙОГО МЕТОДИ	78
4.1. Загальна характеристика методів бібліографування	79
4.2. Бібліографічне виявлення та бібліографічний відбір. Критерії відбору	81
4.3. Бібліографічна характеристика: її способи	87
4.4. Бібліографічне групування: його способи	90
4.5. Розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики	97
4.6. Складання допоміжних показників до бібліографічного посібника: їх види	101
ТЕМА 5. КЛАСИФІКАЦІЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСІБНИКІВ	107
5.1. Загальні поняття та завдання класифікування бібліографічних посібників	107
5.2. Жанри бібліографічних посібників	115
5.3. Види бібліографічних посібників за суспільним призначенням	119
5.4. Види бібліографічних посібників за особливостями об'єкта обліку (документів, що відображені)	123
5.5. Види бібліографічних посібників за особливостями методів бібліографування	130
5.6. Зовнішні форми бібліографічних посібників	134
5.7. Класифікація комп'ютерних бібліографічних ресурсів	137
ТЕМА 6. КЛАСИФІКАЦІЯ БІБЛІОГРАФІЇ	149

6.1. Дискусійність проблеми класифікації бібліографії	149
6.2. Класифікація бібліографії за ознакою її суспільного призначення: перший підхід	151
6.3. Класифікація бібліографії за ознакою її суспільного призначення: другий підхід	159
6.4. Класифікування бібліографії за іншими ознаками	163
6.4. 1. Організаційно-відомча структура бібліографії	163
6.4.2. Види бібліографії за ознакою змісту документів, що обліковуються	167
6.4.3. Види бібліографії за територіально-змістовою ознакою	169
6.4.4. Особливі види бібліографії, виділені за особливостями відображених документів	169
6.4.5. Види бібліографії за часом видання документів, що обліковуються	170
6.4.6. Види бібліографії за характером бібліографічної інформації (її місцем у процесі створення та функціонування видання)	171
6.4.7. Поняття "комп'ютерної бібліографії"	172
ТЕМА 7. БІБЛІОГРАФІЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ: ЙОГО	
ВИДИ	175
7.1. Довідково-бібліографічне обслуговування	176
7.2. Бібліографічне інформування споживачів	179
7.3. Рекомендаційно-бібліографічне обслуговування	182
ПІСЛЯМОВА	186
ЧАСТИНА 2. БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО ЯК НАУКА	
ТЕМА 8. ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ І СТРУКТУРА	
БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА	187
8.1. Об'єкт бібліографознавства. Співвідношення	

бібліографічної науки та практики	187
8.2. Предмет бібліографознавства в порівнянні з предметом бібліографії	190
8.3. Структура бібліографознавства	193
8.4. Завдання бібліографознавства	197
ТЕМА 9. МЕТОДОЛОГІЯ БІБЛІОГРАФІЇ І БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА	
9.1. Поняття "методологія бібліографознавства" і "методологія бібліографії"	199
9.2. Поняття "бібліографічного методу"	200
9.3. Принципи бібліографії	202
9.4. Методологія бібліографознавства	206
9.5. Види бібліографознавчих досліджень та їх методика	209
ТЕМА 10. БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ СУМІЖНИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ	
10.1. Основні вимоги до порівнянь бібліографознавства із суміжними галузями знань	212
10.2. Бібліографознавство і бібліотекознавство	213
10.3. Бібліографознавство і наукова інформатика	215
10.4. Бібліографознавство і книгознавство	219
10.5. Бібліографознавство і соціальна інформатика	224
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	
Література основна	227
Література додаткова	229

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- БІ — бібліографічна інформація
БІС — бібліографічне інформування споживачів
БП — бібліографічний посібник
ВРІ — вибіркоче розповсюдження інформації
ДБО — довідково-бібліографічне обслуговування
ІПС — інформаційно-пошукова система
ІСД — інформаційно-споживча діяльність
КБР — комп'ютерні бібліографічні ресурси
ПОД — пошуковий образ документа
ПОЗ — пошуковий образ запити
РБІ — рекомендаційно-бібліографічна інформація
РБО — рекомендаційно-бібліографічне обслуговування
РБП — рекомендаційний бібліографічний посібник

ПЕРЕДМОВА

Сучасний науковий підхід до вивчення бібліографічної діяльності передбачає знайомство студентів з основами бібліографознавства. Бібліографознавство — одна із спеціальних дисциплін, що забезпечують підготовку фахівців з книжкової справи та інформаційної діяльності. Бібліографознавство — це наука про бібліографію, або, інакше кажучи, науково-дослідна діяльність, яка досліджує методи, процеси, результати, умови ефективності бібліографічної діяльності. Бібліографознавство визначають також як наукову дисципліну, що вивчає теорію, історію, методологію, технологію, методику та організацію бібліографії. Отже, складовими бібліографознавства є теорія, історія, методика та організація бібліографії. Вони можуть розглядатися як окремі розділи бібліографічної науки, а викладатися як в одній навчальній дисципліні, так і в різних.

Структура бібліографознавства доволі складна, тому його вивченню присвячують декілька навчальних дисциплін. Серед них важливе місце посідає вивчення теоретичного розділу бібліографознавства: знайомство з основними поняттями і термінами цієї науки, її основними положеннями. Саме цим питанням присвячено навчальний посібник, що пропонується.

Існують різні підходи до навчання бібліографічній спеціальності. Деякі автори вважають за потрібне спочатку ознайомити студентів з історією бібліографії, від її виникнення до сьогодення, і тільки після цього розкривати сучасні проблеми та завдання бібліографічної діяльності. Інші починають вчити майбутніх фахівців практичним вмінням, знанням та навичкам, не вдаючись до їх теоретичного обґрунтування. Треті викладають навчальну дисципліну так, ніби хочуть провести студентів тим шляхом наукового пізнання, що його пройшли вчені-дослідники.

Свої переваги є в кожного з цих підходів. Але є і свої труднощі чи недоліки. Нам здається найбільш придатним такий підхід, коли спочатку студенти оволодіють сучасною системою понять, що її розробило бібліографознавство, а потім на її підставі познайомляться із сучасним станом бібліографії. І тільки після цього вивчатимуть історію бібліографії, особливості організації та методики бібліографічної роботи бібліотек чи інші розділи бібліографознавства.

У такому разі теоретичний розділ буде першим у навчальній дисципліні, яка започатковує навчання бібліографії. Це не означає, що тут розглядатимуться всі теоретичні проблеми бібліографії. Краще за все розв'язувати окремі теоретичні проблеми безпосередньо при розгляді того чи іншого практичного питання. Перше знайомство з бібліографією доцільно обмежити головними теоретичними питаннями, що забезпечать загальне знайомство з бібліографією.

Навчальний посібник складається з двох частин. Частина перша — "Основи теорії бібліографії" — це лише вступна частина навчального курсу, що не збігається з теорією бібліографії в цілому, як розділом бібліографічної науки. Ця частина торкається лише головних питань теорії бібліографії, але з широкого кола проблем, які докладніше вивчатимуться в інших розділах або курсах.

Друга частина — "Бібліографознавство як наука" — подає матеріал узагальнювального змісту, що характеризує бібліографічну науку в цілому: її об'єкт, предмет, методи, зв'язки з іншими науками тощо.

ЧАСТИНА 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ БІБЛІОГРАФІЇ

ВСТУП

Теорія бібліографії — це такий розділ бібліографознавства, що досліджує систему понять і уявлень про бібліографію, що створюється в процесі пізнавальної діяльності людини. Теоретичні знання — це найбільш узагальнені знання. Вони спрямовані на пізнання не окремих явищ бібліографічної діяльності, а їхньої сутності. Пізнання сутності допоможе зрозуміти будь-які явища, але воно вимагає від того, хто навчається, спочатку відійти від особливостей того чи іншого явища. Воно потребує вміння побачити спільні риси явищ, зовні не схожих одне з одним. І навпаки, теоретичні знання допоможуть розпізнати сутність явища навіть тоді, коли воно має доволі багато особливостей, пов'язаних із часом чи місцем його виникнення, ступенем оригінальності тощо.

Для того щоб приступити безпосередньо до проблем бібліографії, треба спочатку з'ясувати деякі поняття більш широкої сфери діяльності суспільства. Бібліографознавство використовує такі поняття, що розробляють інформатика (чи інформологія), документалістика (чи документологія), книгознавство (чи бібліологія). Такі поняття, як „інформація", "комунікація", "документ", "книга" і т.п. повинні бути відомі студентам з інших дисциплін. Але ці поняття є дискусійними, вони використовуються у різних значеннях. Тому доцільно пояснити, які значення вживаються у даному посібнику.

Бібліографію ми розглядаємо як один із видів людської діяльності, що виникають у межах соціальної комунікації. "Комунікація" взагалі розуміється як "зв'язок, сполучення", чи "шляхи сполучення, лінії зв'язку". **Інформаційна комунікація** — це керована передача інформації, що відбувається між двома

або більше особами та (або) системами. **Передача інформації у суспільстві, тобто обмін інформацією між людьми, зветься соціальною комунікацією.**

Поняття "**інформація**" у цьому випадку означає відомості, призначені для передачі в процесі комунікації, або відомості, що сприймає людина та (або) спеціальні прилади як відображення фактів матеріального та духовного світу в процесі комунікації.

Основними елементами соціального комунікаційного інформаційного процесу є: 1) **комунікант** — особа, що починає акт комунікації і передає інформацію (її називають також "відправник інформації"); 2) **споживач інформації**, чи її одержувач, реципієнт. Між комунікантом і реципієнтом обов'язково має встановитися **канал комунікації**, для того щоб комунікація (зв'язок) відбулася. По каналу комунікації від комуніканта до споживача інформації передається **повідомлення** (комунікат) — упорядкована послідовність відомостей (сигналів, даних) про предмет інформування. Повідомлення — це інформація, що передана та (або) отримана в процесі комунікації.

Соціальні комунікації дуже різноманітні. Вони створюють **систему соціальних комунікацій** — сукупність усіх видів соціальної комунікації, їхніх елементів та різних відношень між ними. Система комунікації спрямована для керування процесами передачі інформації.

Як види соціальної комунікації розрізняють комунікацію недокументальну та документальну. **Недокументальна комунікація** — це та, що здійснюється без допомоги документа. Протилежне значення має поняття "документальна комунікація". У документальній комунікації передача інформації від комуніканта до реципієнта здійснюється за допомогою документа, який виконує роль каналу комунікації.

Документ як канал комунікації відрізняється кількома ознаками. Це — матеріальний (речовинний) об'єкт, відокремлений як від комуніканта, так і від одержувача інформації; на (в) якому закріплюється інформація, що призначена

для передачі. Вислів "закріплюється інформація" слід розуміти у переносному значенні, тому що "інформація" — поняття абстрактне, воно означає тільки те, що тут йдеться про процес інформаційної комунікації. Термін "документ" має ще інші значення, вужчі за обсягом поняття, але вони у даному випадку не беруться до уваги.

Книга є різновидом документа у вказаному широкому значенні: книга — це теж документ, тобто матеріальний (речовинний) об'єкт, на (в) якому закріплюється інформація, призначена для передачі. Але не кожний документ можна назвати книгою.

Поняття "книга" має різні значення. Саме у найширшому значенні книга розглядається як вид документа. У цьому значенні до поняття "книга" належать будь-які видання, рукописні книги та депоновані документи. У більш вузьких значеннях до "книги" відносять тільки неперіодичні видання чи неперіодичні видання певного обсягу (понад 48 сторінок).

Традиційно до книги (у широкому значенні) відносили тільки документи писемні, чи літературні, тобто викладені якоюсь системою письма. Сучасне розуміння книги дозволяє вважати книгою будь-який документ, виконаний способом **запису** інформації в тій чи іншій формі, тобто не тільки друкований чи рукописний документ, але й аудіальний, аудіовізуальний, машинозчитувальний (машиночитаний).

Але до книги (у широкому значенні) належать не всі документи, що виконані способом запису інформації, а тільки такі, що спеціально призначені для широкого розповсюдження, для передачі інформації необмеженому наперед колу осіб. Книга — це документ, створений сумісними зусиллями автора та видавництва чи іншої організації, яка забезпечує його тиражування та надходження у систему книгорозповсюдження та книговикористання (книжкову торгівлю і бібліотеки).

Ось такі, у короткому викладі, основні поняття з інформології, документології та бібліології, які потрібні для розгляду теорії бібліографії.

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

1.1. Система "документ — споживач" як джерело виникнення бібліографічної інформації

Система "документ — споживач інформації" — це частина чи підсистема системи документальної комунікації. Вона може розглядатися як самостійна система, тому що документ, створений комунікантом для передачі інформації, відокремлюється від нього, існує сам по собі. Для споживача сам документ є джерелом інформації, з яким у нього встановлюються різні відношення.

Система "документ — споживач" складається з двох основних елементів: документа і споживача інформації. Крім них, вона містить у собі різні відношення між документами та споживачами інформації та, за потребою, — посередників, які допомагають споживачу одержувати інформацію з документа.

Основи теорії бібліографічної інформації (БІ) були розроблені Олегом Павловичем Коршуновим¹ і викладені у підручнику². Тим, хто бажає одержати повну інформацію з цього питання, радимо звертатися до вказаних першоджерел.

Система "документ — споживач" (або її різновид — система "книга — читач") вважається джерелом виникнення БІ. Причина виникнення БІ полягає в тому, що між документом і споживачем (або між книгою та читачем) не завжди встановлюються **відношення відповідності**. **Відповідність** між документом і споживачем існує тоді, коли документ доступний для споживача з погляду

¹ Коршунов О. П. Проблемы общей теории библиографии : монографія / О. П. Коршунов. — М. : Книга, 1976. — 191 с.

² Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс : учеб. для библ. фак. ин-тов культуры, ун-тов и пед. вузов / О. П. Коршунов. — М. : Кн. палата, 1990. — С. 14—64; Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс. В 2-х кн. Ч. 1. Основы теории библиографии : учеб. для библ.-информ. фак. вузов / О. П. Коршунов ; Моск. гос. ун-та культуры и искусств. — М., 2001.

свого місцезнаходження, можливості використання з метою одержання інформації, зрозумілості змісту і т.п.

Між документом і споживачем можливі також відношення **суперечності**, які інакше називають "**інформаційними бар'єрами**". Причини виникнення інформаційних бар'єрів (або суперечностей) полягають у дискретній формі існування (тобто відокремленості, відособленості) та якісній неоднорідності як документів, так і споживачів. Це означає, що в суспільстві існують не один документ і не один споживач, які відразу знаходять одне одного. Не завжди той чи інший документ потрапляє до того (чи такого) споживача, котрому він призначений. Так само окремий споживач не завжди відразу знаходить той (чи такий) документ, у якому міститься потрібна для нього інформація.

Інформаційні бар'єри між документом і споживачем (або книгою та читачем) привертали увагу багатьох дослідників. Вони описували окремі інформаційні бар'єри чи всю їхню сукупність, класифікували їх і вивчали походження та можливості усунення того чи іншого бар'єра.

Існує поділ інформаційних бар'єрів на **об'єктивні** — тобто такі, що не залежать ані від документів, ані від споживачів, і **суб'єктивні**, що виникають завдяки певним властивостям документів або споживачів. Суб'єктивні бар'єри, у свою чергу, можна поділити на такі, що залежать від споживачів; такі, що залежать від авторів документів; такі, що залежать від того комунікаційного посередника, який допомагає виникненню документа (наприклад, видавництва чи друкарні); і такі, що залежать від того комунікаційного посередника, який допомагає документу потрапити до споживача (наприклад, книжкової торгівлі чи бібліотеки).

Така класифікація інформаційних бар'єрів допомагає виділити ті бар'єри, на вивчення яких треба спрямувати зусилля в тому чи іншому випадку. Але деякі бар'єри можуть належати не до однієї категорії, а до кількох, залежно від аспекту розгляду.

Наприклад, візьмемо "змістовий бар'єр": коли споживач не розуміє змісту документа. Ми можемо його розглядати як такий, що залежить від споживача, бо останній не має відповідної підготовки, щоб зрозуміти зміст документа. Але можна сказати також, що в цьому бар'єрі винен автор документа, який не зміг (або не побажав) викласти зміст документа так, щоб інформація стала доступною споживачеві. У змістовому бар'єрі може бути винний також перший комунікаційний посередник — редакція чи видавництво, якщо вони не звернули увагу автора на складність викладення змісту документа. Подоланню змістового бар'єра може сприяти (або не сприяти) другий комунікаційний посередник — бібліотекар-бібліограф, який може пояснити читачеві зміст документа в анотації, рефераті чи в індивідуальній бесіді.

Отже, змістовий бар'єр може розглядатися як суб'єктивний і такий, що залежить від того чи іншого елемента системи документальної комунікації. Але цей бар'єр може розглядатися і як об'єктивний, якщо звернути увагу на зміст тієї інформації, що підлягає передаванню. Наприклад, повідомлення, що складається з науково-технічних термінів та формул, об'єктивно є складнішим, ніж повідомлення побутового характеру.

Або візьмемо бар'єр просторовий, тобто недоступність документа споживачеві у просторі. Його можна вважати об'єктивним, тобто таким, що не залежить ні від документа, ні від споживача. Але можна розглядати і як суб'єктивний бар'єр, що залежить від споживача, який може тим чи іншим шляхом діставатися до документа. Можна вважати цей бар'єр і таким, що залежить від комунікаційного посередника — книжкової торгівлі чи бібліотечної справи, які в змозі доставити чи наблизити документ до читача.

Можна навести ще й інші приклади, коли той чи інший бар'єр може розглядатися як суб'єктивний чи об'єктивний.

Дамо загальний перелік інформаційних бар'єрів (або суперечностей між документом і споживачем), не поділяючи їх на об'єктивні чи суб'єктивні:

- 1) змістовий (про нього йшлося);

- 2) просторовий (теж йшлося);
- 3) мовний (коли споживач не знає мови, якою написаний документ);
- 4) кількісний (коли кількість документів, в яких міститься потрібна споживачеві інформація, перевищує його можливості ознайомитися з усіма документами; або навпаки: коли невелика кількість документів не дає можливості ознайомитися з їх змістом багатьом бажаючим споживачам);
- 5) психологічний (коли споживач має певні психологічні упередження щодо документів деяких видів, типів, жанрів тощо);
- 6) орієнтаційно-вибірний (коли споживач не вміє орієнтуватися серед документів і вибирати ті, що потрібні);
- 7) якісний (коли споживач не може вибрати кращі документи з багатьох, що існують).

Цей перелік не є вичерпним, його можна продовжити.

Для того щоб акт комунікації здійснився, тобто щоб інформація надійшла до споживача, треба подолати існуючі бар'єри, тобто зняти суперечності між документом і споживачем. Виникає об'єктивна потреба в засобах подолання цих суперечностей. Одним із таких засобів є бібліографічна інформація (БІ).

БІ — це інформація про документи, потрібна для їх ідентифікації та використання. Ідентифікація (від лат. *identefico* — ототожнення) — це уподібнення, встановлення тотожності об'єктів на підставі тих чи інших ознак¹. БІ виникає як результат аналітико-синтетичної обробки документів і виконує роль посередника в документальній комунікації (між документом і споживачем інформації). БІ — це відомості про документи, певним чином упорядковані та цілеспрямовані і такі, що використовуються з метою зняття суперечностей у системі "документ — споживач" і встановлення відповідностей між головними елементами цієї системи.

¹ Словник іншомовних слів. — К., 1985. — С. 332.

1.2. Зовнішня структура БІ або форми її існування

Бібліографічна інформація може існувати у явній (очевидній, неприхованій) формі у вигляді окремого бібліографічного документа, і у формі, схованій в іншому, небібліографічному документі. Схована БІ може бути аффінною або латентною. **Аффінною** інформацією називають таку БІ, що знаходиться всередині документа, про який вона повідомляє. Наприклад, це — бібліографічний опис видання, поданий на звороті його титульного аркуша. **Латентною** називають БІ, "яка схована" всередині небібліографічного документа, коли вона повідомляє про інші документи. Наприклад, це можуть бути бібліографічні підрядкові посилання або список використаних джерел наприкінці видання.

З погляду зовнішньої структури бібліографічної інформації її найпростішою складовою, чи елементом, є **бібліографічне повідомлення**. Це — текст, який містить бібліографічну інформацію, тобто організовані за певними правилами відомості про документ, його частину чи групу документів. Бібліографічні повідомлення бувають стандартизованими, тобто такими, що точно слідують стандартам бібліографічного опису, і нестандартизованими, які повідомляють деякі дані про документ у будь-якому порядку, не визначеному стандартом. Нестандартні бібліографічні повідомлення потребують додаткової аналітико-синтетичної обробки з метою використання в сучасних інформаційно-пошукових системах. Але навіть нестандартні бібліографічні повідомлення теж створюються за певними правилами, встановленими їх авторами чи видавцями. У них обов'язково мають бути присутні бібліографічні дані, потрібні для ідентифікації документа. **Бібліографічні дані** (чи бібліографічні відомості) — це конкретні відомості про документ (його автора, назву, місце та рік видання, кількість сторінок тощо), що допомагають розпізнати документ за його описом.

Бібліографічне повідомлення може передаватися споживачеві у недокументальній формі (тобто незафіксованій на матеріальному носії) чи в документальній формі.

Бібліографічне повідомлення, зафіксоване в документальній формі, зветься **бібліографічним записом**. Бібліографічний запис складається з певних елементів.

Обов'язковим елементом бібліографічного запису є бібліографічний опис. Крім нього, у бібліографічному записі можуть бути анотація чи реферат, предметна рубрика, індекс класифікації та інші відомості про документ (наприклад, шифр зберігання документа у книгосховищі тощо).

Бібліографічний опис — це множина записаних за певними правилами бібліографічних даних, що ідентифікують документ. Правила бібліографічного опису студенти вивчають в курсі "Аналітико-синтетична обробка документів", тому в даному навчальному посібнику вони не повторюються. Бібліографічні описи, котрі використовують на картках бібліотечних каталогів, дещо різняться від бібліографічних описів у бібліографічних посібниках, виданих у книжковій формі. Але головні риси їх однакові, і виконуються вони за спільними правилами — стандартами на бібліографічний опис документа.

Бібліографічні записи можуть існувати в рукописній, друкованій чи машиносприймальній формі. Традиційними є рукописні та друковані форми. Бібліографічні записи в машиносприймальній формі існують у вигляді мікроформ, аудіальних та аудіовізуальних записів, машиночитаних записів. З огляду на комп'ютеризацію всіх сфер людської діяльності машиночитана форма бібліографічних записів останнім часом набула широкого використання.

Упорядкована множина бібліографічних записів зветься **бібліографічним посібником**. Вислів "множина" означає, що в бібліографічному посібнику може бути від одного до необмеженої кількості бібліографічних записів.

Бібліографічні посібники — це документальна форма існування БІ, тобто така форма, що допомагає фіксувати і зберігати БІ в часі та передавати її у просторі у вигляді документа.

Термін "бібліографічний посібник" сам по собі є не дуже вдалим. Нефахівцю важко уявити собі, що цим терміном можна позначати такі зовні різні явища, як окремий бібліографічний покажчик, бібліографічний список у монографії, бібліографічні примітки до статті, картковий бібліотечний каталог чи комп'ютерну базу даних. Тому вчені продовжують шукати інші терміни, яким можна було б надати такий самий зміст. До таких узагальнюючих термінів можна віднести: "інформаційно-пошукова система (ІПС)", "бібліографічний документ", "бібліографічне джерело", "бібліографічний ресурс". Вони можуть використовуватися як синоніми до терміна "бібліографічний посібник", але, водночас, кожний з них має певні відтінки значення.

Термін "**інформаційно-пошукова система**" або "інформаційна система" трактується як "система, призначена для зберігання, оброблення, пошуку, поширення, передавання та надавання інформації"¹. Цей термін виник у межах інформатики для позначення будь-яких "зібрань" інформації, придатних для її зберігання та пошуку. Отже, цим терміном можна позначати не тільки бібліографічний посібник, але і бібліотечний фонд, і саму бібліотеку як систему, і окремий технічний пристрій — комп'ютер, і мережу, що складається з таких технічних пристроїв.

Термін "**бібліографічний документ**" стосовно документів, що містять бібліографічну інформацію, запропонувала вживати Е. К. Беспалова². Цей термін однозначний і може бути синонімом "бібліографічного посібника", але іноді він сприймається у значенні "бібліографований документ", тобто як

¹ ГОСТ 7.0—99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения. — Изд. офиц. — Минск : Межгос. совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 1999. — С. 3.

² Беспалова Э. К. Формирование библиографической мысли в России (до 60-х гг. XIX в.) : монографія / Э. К. Беспалова. — М. : Изд-во МГУ культуры, 1994. — С. 12.

документ, відображений у бібліографічній інформації, що, безумовно, неправильно. Крім того, бібліографічний посібник не завжди є окремим документом, він може бути частиною документа або їх сукупністю. Отже, термін "бібліографічний документ" не завжди може замінити термін "бібліографічний посібник".

Термін "**бібліографічне джерело**" вживається, здебільшого, у тому випадку, коли йдеться про джерело пошуку бібліографічної інформації або джерело її надходження до споживача при виконанні бібліографічного обслуговування, чи при визначенні джерел виявлення документів для їх відображення у бібліографічному посібнику.

Термін "**бібліографічний ресурс**" з'явився порівняно недавно, у зв'язку з активізацією вживання його терміноелемента "ресурс". Частіше за все ми чуємо про матеріальні, технічні, фінансові, навіть людські ресурси. Пізніше почали говорити про інформаційні та документні ресурси. За ГОСТом 7.0—99 "інформаційні ресурси — сукупність даних, організованих для ефективного отримання достовірної інформації", а "документні ресурси" — "вид інформаційних ресурсів, що являє собою сукупність окремих документів, масивів документів у інформаційних системах"¹. "Бібліотечно-бібліографічні ресурси" тут визначено як "інформаційний, матеріально-технічний і кадровий потенціал, котрим володіють бібліотеки для здійснення своїх функцій"². Терміна "бібліографічний ресурс" у цьому стандарті немає, але, виходячи із трактування бібліографічного посібника як засобу фіксації бібліографічної інформації, його можна визначити як інформаційний ресурс, призначений для отримання бібліографічної інформації. І. Г. Моргенштерн визначає бібліографічні ресурси як "вид інформаційних ресурсів, що є організованими масивами бібліографічної інформації і доступні для використання як

¹ ГОСТ 7.0—99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения. — Изд. офиц. — Минск : Межгос. совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 1999. — С. 6.

² Там само.

бібліографічні джерела"¹. Терміном "бібліографічні ресурси" можна позначати будь-які бібліографічні посібники: окремі бібліографічні видання, частини видань, бібліотечні каталоги та картотеки, бібліографічні бази і банки даних. Найбільш поширеними формами бібліографічних ресурсів є рукописні, друковані та комп'ютерні бібліографічні ресурси.

Сукупність бібліографічних посібників називають бібліографічною продукцією. Це збірне поняття щодо "бібліографічного посібника". **Бібліографічна продукція** — це інформаційна продукція, яка містить бібліографічну інформацію. Бібліографічна продукція (тобто всі бібліографічні посібники чи будь-який бібліографічний посібник) є документально зафіксованою бібліографічною інформацією, результатом попередньої діяльності, спрямованої на створення БІ, та засобом діяльності, спрямованої на передачу БІ.

1.3. Документально-бібліографічні потреби як причина виникнення основних суспільних функцій БІ

Для того щоб зрозуміти сутність БІ, треба з'ясувати, яким потребам суспільства вона відповідає.

Потреба в БІ виникає у людини на підставі потреби в документах, точніше — потреби в інформації, яка міститься у документах. Потребу в БІ будемо далі називати бібліографічною потребою, потребу в документах — документальною потребою, потребу в інформації — інформаційною потребою.

Інформаційна потреба виникає у людини в процесі діяльності, коли виникає необхідність одержання нових знань або з'ясування тих чи інших фактів. Діяльність, на підставі якої виникає інформаційна потреба, назвемо "базовою діяльністю". Це може бути будь-який вид діяльності, який став

¹ Моргенштерн И. Г. Библиографоведение. Общий курс : путеводитель по курсу для студентов информ.-библ. фак. / И. Г. Моргенштерн ; Челябинск. гос. акад. культуры и искусств. — 2-е изд., переработ. и доп. — Челябинск, 2001. — С. 27.

"базою" виникнення інформаційної потреби (діяльність виробнича, наукова, навчальна тощо).

Інформаційна потреба приводить людину до **інформаційно-споживчої діяльності** (ІСД) — тобто діяльності, спрямованої на пошук інформації та її споживання. ІСД споживача дозволяє йому одержати потрібну інформацію та повернутися до базової діяльності. Цей процес можна показати на рис. 1.1 "Виникнення та задоволення інформаційної потреби", тільки треба мати на увазі, що цей процес нагадує швидше не коло, а спіраль, тому що повернення до базової діяльності здійснюється вже на новому, вищому рівні, збагаченому новим знанням.

Рис. 1.1. Виникнення та задоволення інформаційної потреби

Той самий процес виникнення та задоволення інформаційної потреби можна умовно показати дещо інакше, не як коло, а як трикутник (див. рис. 1.2, його нижню частину). Перший вид ІСД тут має позначку "1", тому що він відрізняється від ІСД-2 та ІСД-3, про які йдеться далі.

Якщо в результаті ІСД-1 споживач одержує потрібну інформацію, то його інформаційну потребу можна вважати задоволеною. Але у деяких випадках споживач не може одержати потрібну інформацію без звертання до документів. Тоді шлях до інформації залишається зачиненим, і на підставі ІСД-1 виникає **документальна потреба**, що приводить до ІСД-2, тобто до пошуку документа, в якому знаходиться потрібна інформація. Якщо ІСД-2 закінчується успіхом і

споживач знаходить такий документ, то використовує потрібну інформацію у базовій діяльності. Отже, документальна потреба виникає на основі інформаційної потреби, і задоволення документальної потреби призводить до задоволення інформаційної потреби.

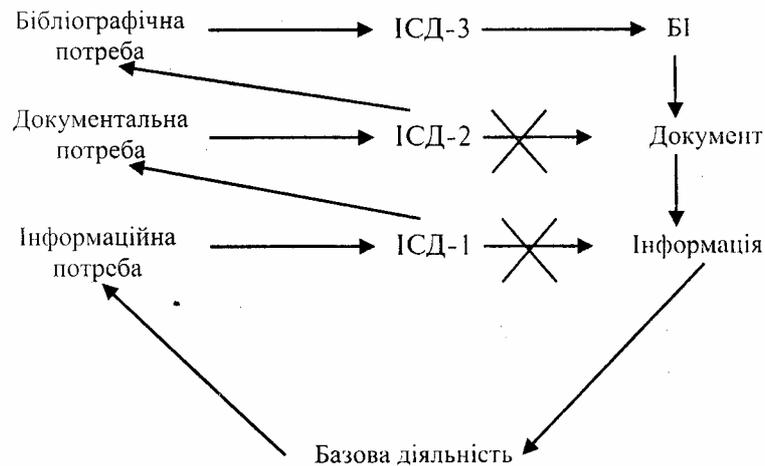

Рис. 1.2. Виникнення та задоволення інформаційної, документальної та бібліографічної потреб

Але споживач не завжди в змозі знайти документ, що містить потрібну інформацію. Коли шлях до потрібного документа зачинений, на підставі ІСД-2 виникає **бібліографічна потреба**, тобто потреба в бібліографічній інформації, яка б допомогла знайти необхідний документ. Бібліографічна потреба приводить споживача до ІСД-3, тобто до пошуку БІ. Коли потрібна БІ буде знайдена, вона допоможе споживачеві знайти той документ, що містить потрібну інформацію. Завдяки цьому інформаційна потреба буде задоволена, і споживач інформації зможе повернутися до базової діяльності вже на новому рівні, одержавши потрібні знання.

Отже, бібліографічна потреба виникає у споживача на підставі існуючих документальної та інформаційної потреб. Тому при розгляді бібліографічних

потреб треба спочатку проаналізувати документальні та інформаційні потреби як більш глибинні і такі, що призводять до виникнення бібліографічних потреб.

Ті документальні потреби, що призводять до виникнення бібліографічних потреб, називають **документально-бібліографічними**.

Документально-бібліографічні потреби розглядають на різних рівнях: загальному, частковому та одиничному. На загальному рівні розрізняють потреби, що властиві всім споживачам інформації; вони називаються **основними**. На частковому рівні виділяють потреби окремих груп споживачів (за різними ознаками: вік, професія, характер діяльності тощо). Це — **групові** потреби. На одиничному рівні розрізняють **індивідуальні** потреби кожного окремого споживача інформації.

При цьому розглядають не різні потреби, а одні й ті ж самі, але з різних поглядів. Основні потреби не існують інакше, ніж у групових та індивідуальних. З іншого боку, у кожній індивідуальній потребі є властивості, притаманні груповим та основним потребам.

Застосування того чи іншого рівня аналізу документально-бібліографічних потреб залежить від завдань дослідження. Коли ставиться завдання дослідити основні потреби, що притаманні всьому загалу споживачів інформації, застосовують загальний рівень аналізу. Основні документально-бібліографічні потреби є однаковими для всіх споживачів.

Вважають, що основні документально-бібліографічні потреби можна звести до трьох. Перша — це **потреба у впізнанні документа за його зовнішніми, чи формальними ознаками**: автором, назвою, місцем та роком видання, обсягом та іншими. Цю першу потребу називають потребою в пошуку документів, або потребою в бібліографічному пошуку.

Друга потреба формулюється як **потреба в оповіщенні про зміст документів**. Вона постає тому, що споживачеві потрібна інформація, яка міститься у документах. Отже, БІ має відобразити інформацію, що міститься у документах. Певне уявлення про зміст документа можна одержати вже з

бібліографічного опису, хоча він обмежується зовнішніми, формально-видавничими ознаками документа. Інші способи бібліографічної характеристики дають можливість уточнити відомості про зміст документа чи розширити їх. Таким чином БІ задовольняє потребу в оповіщенні споживачів про зміст документів.

Третя основна документально-бібліографічна потреба формулюється як **потреба в оцінці документів за різними якісними критеріями**, які повинні враховувати групові та індивідуальні особливості споживачів, їх можливості сприйняття інформації, що залежать від їхнього рівня підготовки, вікових та інших особливостей. Відповідаючи на цю потребу, БІ допомагає споживачеві орієнтуватися серед документів навіть з однаковим змістом (на одну тему), але з різними способами викладу матеріалу та іншими властивостями.

Отже, основні документально-бібліографічні потреби стисло формулюються так:

- 1) потреба в пошуку документів;
- 2) потреба в оповіщенні про зміст документів;
- 3) потреба в оцінці документів.

Можливо, ці формулювання не зовсім точні. Деякі вчені розширюють перелік основних бібліографічних потреб, але використовують при цьому інші підходи. Це питання залишається дискусійним.

Якщо погодитися з тим, що основні документально-бібліографічні потреби зводяться до трьох названих, то **основні функції БІ визначають як встановлення трьох типів відповідностей між документом і споживачем.**

Перший тип відповідностей між документом і споживачем — встановлення наявності та місцезнаходження певних документів, або **формальні** відповідності.

Другий тип відповідностей між документом і споживачем — доведення до споживачів відомостей про зміст, або семантику, документів; це — **змістові** відповідності.

Третій тип відповідностей між документом і споживачем — оцінка документів за різними якісними ознаками, тобто **ціннісні** відповідності.

1.4. Основні суспільні функції БІ та її внутрішня структура

Основні суспільні функції БІ визначають як її спрямованість на встановлення названих трьох основних типів відповідностей у системі "документ — споживач". Реалізація першого типу відповідностей — формальних — це **пошукова** функція БІ. Реалізація другого типу відповідностей — змістових — одержала назву **комунікативної** функції. Реалізація третього типу відповідностей — ціннісних — це **оціночна** функція бібліографічної інформації.

Отже, пошукова, комунікативна та оціночна функції — це основні функції БІ, спрямовані на ліквідацію суперечностей та встановлення формальних, змістових і ціннісних відповідностей у системі "документ — споживач".

Вказані основні функції мають також інші, синонімічні назви та умовні позначення. Зокрема, пошукова функція зветься "функцією пошуку", чи просто "пошук", і позначається літерою "А". Комунікативна функція називається "функцією комунікації", чи просто "комунікація", чи "оповіщення" і позначається латинською літерою "В". Оціночна функція зветься "функцією оцінки", чи "оцінка", "рекомендація", і позначається латинською літерою "С".

Пошукова, комунікативна та оціночна функції є елементами внутрішньої структури БІ. Внутрішню структуру БІ можна представити по-різному залежно від того, у зв'язку з чим вивчається внутрішня структура БІ.

Перший підхід до визначення внутрішньої структури БІ — **функціонально-генетичний**. Генезис (від грец. — породжую, створюю) — це "походження, виникнення, процес утворення і становлення явища, що

розвивається"¹. Генетичний підхід — це такий підхід, у якому встановлюється походження тих чи інших явищ, у даному випадку походження основних функцій Бі. Функціонально-генетичний підхід до визначення структури Бі можна застосовувати в двох аспектах: по-перше, для того, щоб показати природний зв'язок між функціями Бі; по-друге, щоб показати послідовність виникнення у часі та історичний розвиток тієї чи іншої функції.

У першому аспекті генетично вихідною функцією є функція пошукова, тобто встановлення формальних відповідностей між документом та споживачем, або забезпечення впізнання документа за його зовнішніми ознаками. Будь-яка Бі виконує, перш за все, саме цю функцію. Вона є необхідною для того щоб на її підставі далі виконувати функцію комунікативну чи оціночну.

Другою функцією, похідною від пошукової, є комунікативна, тобто встановлення змістових відповідностей між документом і споживачем, оповіщення споживача про зміст інформації, що міститься у документі. Ця функція виконується тільки на підставі і разом із пошуковою, тобто інформування про зміст документа невідривне від інформування про зовнішні, формально-видавничі ознаки документа.

Оціночна функція може виконуватися лише на підставі і разом з пошуковою та комунікативною. Оцінка документа з боку його відповідності потребі та особливостям споживача передбачає попереднє виконання пошукової та комунікативної функцій Бі. У той же час оціночна функція Бі значно відрізняється від пошукової та комунікативної функцій, які більше спрямовані на документ, на відображення його зовнішніх (формальних) та внутрішніх (змістових) властивостей, а оціночна функція спрямована на врахування та відображення в Бі особливостей споживача, тобто на оцінку документа з погляду його відповідності інформаційній потребі споживача.

¹ Словник іншомовних слів. — К., 1985. — С. 181.

Виконуючи оціночну функцію, БІ оцінює не тільки документ, але й самі знання, тобто інформацію у документі. Завдяки оціночній функції БІ наближається до інших видів соціальної інформації, пов'язаних з оцінкою та перетворенням чи поширенням знань у суспільстві (наприклад, з науковою, науково-популярною, навчальною, публіцистичною інформацією).

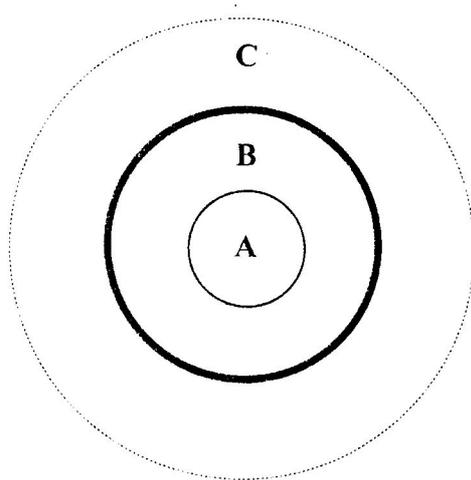

Рис.1.3. Функціонально-генетична структура БІ

Зазначені генетичні співвідношення між пошуковою, комунікативною та оціночною функціями БІ показано на рис. 1.3 "Функціонально-генетична структура БІ", де функції позначаються літерами (пошукова — А, комунікативна — В, оціночна — С) і розташовуються як концентричні кола, тобто кола зі спільним центром, які лежать в одній площині (див. рис. 1.3).

Ця схема показує, що функція А (пошукова) є вихідною та незалежною від В і С; що функція В (комунікативна) — похідна від А і може реалізовуватися тільки разом з А, хоч і має відносну самостійність; функція С (оціночна) охоплює дві попередні, тобто може реалізовуватися тільки на їх підставі. Межа між С і В особливо помітна, а межа між С та оточуючим середовищем — не визначена чітко, розмита.

Функціонально-генетичний підхід застосовують також для того, щоб довести, що в історичному розвитку БІ окремі її функції виникали в тій самій послідовності, що показано на схемі: тобто спочатку пошукова, потім

комунікативна, і тільки після цього — оціночна. Не можна не визнати, що певний сенс у такому розумінні є. Але ми б не стали брати такий підхід за головний, тому що, по-перше, не всі історичні факти про виникнення та розвиток БІ достовірно відомі; по-друге, деякі факти свідчать про те, що і комунікативна, і оціночна функції виконувалися БІ з давніх-давен, і не можна сказати, що пошукова функція, яка нібито виникла раніше, виконувалася більше чи краще за них.

Отже, функціонально-генетична структура БІ — це такий спосіб представлення її внутрішньої структури, який дозволяє показати генетичну послідовність та зв'язок основних функцій БІ.

Другий підхід до визначення внутрішньої структури БІ пов'язаний із вивченням реальних бібліографічних явищ та встановленням, які саме функції БІ в них виконуються та в якому ступені. Це — **функціонально-логічний підхід**, що дозволяє визначити функціонально-логічну структуру БІ, яка відображає різні відношення між основними функціями БІ в реальних бібліографічних явищах (тобто в бібліографічних посібниках).

Розрізняють два типи відношень між основними функціями БІ:

1. відношення **переважання**, коли одна функція є головною (домінуючою), а друга — підпорядкованою (супутньою);
2. відношення **еквівалентності** (рівнозначності), коли обидві функції виконуються як рівні.

Застосовуючи літери, перший тип відношень між функціями БІ позначаємо так: АВ (що означає: "А переважає В", тобто перша функція є головною, а друга — підпорядкованою). Якщо написано "ВА", то це означає, що "В переважає А".

Другий тип відношень між функціями БІ позначається так: "А=В", або "В=А". Читається цей вираз так: "А еквівалентна (чи рівнозначна) В", або навпаки; ці вислови рівнозначні.

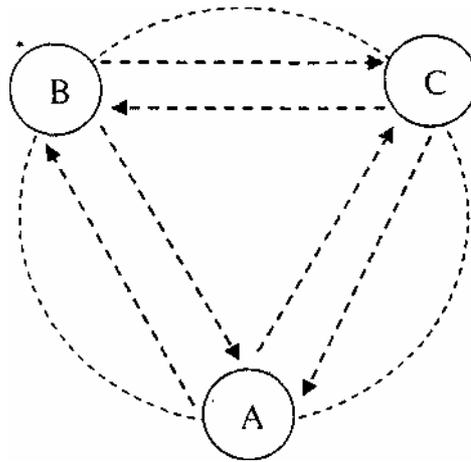
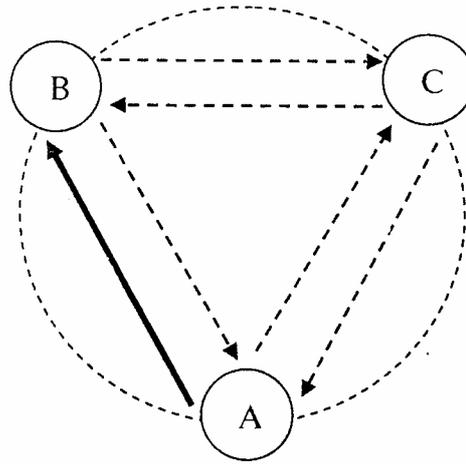

Рис. 1.4. Функціонально-логічна структура БІ

Відношення переважання чи еквівалентності можна показати на умовній схемі "Функціонально-логічна структура БІ" (рис. 1.4). Кожна основна функція тут позначається як маленьке коло. Прямі лінії між ними використовують для показу відношень переважання, а лінію кола — для демонстрації відношень еквівалентності. Пунктирна лінія означає, що всі ці відношення можливі, можуть існувати у реальних бібліографічних явищах.

Використовуючи схему функціонально-логічної структури БІ для аналізу реальних бібліографічних явищ (бібліографічних посібників), всі існуючі відношення між окремими функціями показують суцільною лінією, тоді як інші лінії залишаються пунктирними. Приклади див. на рис. 1.5 "Функціонально-логічна структура реальних бібліографічних явищ".

Комбінована функція АВ

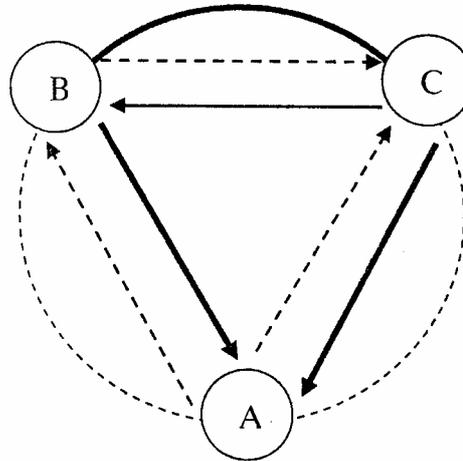
Комбінована функція $(C = B) A$

Рис. 1.5. Функціонально-логічна структура реальних бібліографічних явищ

Сполучення двох чи трьох основних функцій БІ називають комбінованою функцією. Комбіновані функції в реальних бібліографічних явищах можуть бути дуже різноманітними.

Наприклад, комбіновану функцію АВ виконує алфавітний каталог бібліотеки. Функція пошуку (А) є для даного каталогу головною, а функція оповіщення про зміст документів (В) — підпорядкованою. Функцію оцінки

документів (С) алфавітний каталог не виконує (можливий попередній відбір документів під час комплектування бібліотечного фонду тут не враховуємо).

Комбінована функція (С=В)А властива, наприклад, списку літератури, вміщеному в даному навчальному посібнику. Він виконує як рівнозначні оціночну функцію (тому, що рекомендує найбільш важливі для студента книги та статті) та комунікативну функцію (тому, що інформує про зміст цих документів через їх бібліографічний опис або назви розділів). Пошукова функція тут є підпорядкованою двом першим функціям, тому що здійснити пошук документів за вказаними бібліографічними відомостями можливо, але тут немає точних даних, у якій бібліотеці та в якому фонді можна знайти той чи інший документ.

Уявлення про функціонально-логічну структуру БІ можна використовувати також при аналізі інших реальних бібліографічних явищ.

1.5. Підсумкове визначення БІ. Властивості БІ

Розглянувши причини виникнення БІ, її зовнішні форми існування та внутрішню структуру, ми можемо зрозуміти найбільш повне визначення БІ: "Бібліографічна інформація — це, як правило, організована певним чином (стандартизована) інформація про документи, яка виконує пошукову, комунікативну та оціночну основні суспільні функції у системі документальних комунікацій і має на меті задоволення та формування документальних потреб членів суспільства"¹. Це визначення відображає науковий аналіз поняття БІ, тому для його тлумачення треба розуміти, що таке "основні суспільні функції БІ", "система документальних комунікацій", "документальні потреби" та ін.

З метою спрощення визначення БІ застосовують інші вислови, в яких пояснюють функції БІ. Зокрема, визначення БІ у державному стандарті 1984 року (ГОСТ 7.0—84) було таким: "інформація про документи, що створюється з

¹ Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс / О. П. Коршунов. — М., 1990. — С. 61.

метою оповіщення про документи, їх пошуку, рекомендації та пропаганди". А в ГОСТі 7.0—99 Бі визначена ще простіше, як "інформація про документи, створена для їх ідентифікації та використання".

Від інших видів інформації бібліографічна інформація відрізняється, насамперед, тим, що це — **інформація про документи**.

Були спроби уточнити, про які саме документи йдеться у Бі. Наприклад, писали, що Бі — це інформація "про літературу" (тобто про писемні документи), чи "про твори друку і писемності". Але останнім часом стало зрозуміло, що Бі може створюватися і про аудіальні документи (наприклад, грамплатівки), і про аудіовізуальні чи машиночитані документи. Тому у визначенні Бі, як правило, не уточнюється, про які документи дається інформація.

На наш погляд, обмеження все ж таки доцільно зробити. Об'єктом бібліографічного інформування є документ, виконаний способом запису інформації, незалежно від того, яким чином та якою знаковою системою виконується запис. Це можуть бути документи друковані (писемні, нотні, ізографічні, картографічні) чи рукописні, аудіальні, аудіовізуальні, машиночитані.

Проте не кожний документ-запис має бути об'єктом Бі. Таким повинен бути документ, **опублікований** шляхом видання чи депонування, тобто документ, призначений для розповсюдження серед доволі широкого, не обмеженого наперед кола споживачів інформації. Такий документ відповідає сучасному розумінню поняття "книга". Але термін "книга" має ще й інші значення, тому у визначенні Бі залишимо термін "документ" як зручніший для користування.

Крім того, Бі може давати відомості не тільки про документ загалом, але й про його частину чи про певну сукупність документів. Існують такі поняття, як-от: "**документний потік**" — множина документів, які виникають і діють у суспільстві у певний короткий проміжок часу, із зафіксованими початковою та

кінцевими датами; **"документний масив"** — множина документів, нагромаджених у суспільстві протягом тривалого проміжку минулого часу. Бі виконує завдання інформування про документний потік і документний масив так само, як і про окремий документ чи його частину.

З огляду на це все, пропонуємо таке **визначення Бі: це — інформація про документ (його частину чи документний потік або документний масив), опублікований шляхом видання чи депонування; що створюється з метою інформування споживача про існування документа, його зовнішні (формальні) ознаки, зміст та інші властивості.**

Теорія Бі розглядає також певні **властивості Бі**, які притаманні їй, виходячи з визначення Бі.

Найважливішою властивістю Бі є її **подвійність**, тобто те, що вона забезпечує зв'язок між двома елементами системи документальних комунікацій: документом і споживачем інформації. Бі завжди відображає особливості документів і задовольняє інформаційні потреби споживачів.

Зважаючи на те, що Бі — це інформація про документи, ми можемо назвати її інформацією **документальною** (завжди пов'язаною з документами) та **документографічною** (такою, що описує документи). Інформація, яка не має відомостей про документ, не може бути названа бібліографічною.

Неодмінною властивістю Бі є її **здатність забезпечити ідентифікацію документа**, тобто його точне впізнання і відокремлення від інших документів.

Серед суттєвих властивостей Бі називають її **вторинність**. Це поняття пов'язане з тим, що Бі відображає документ, а в документі теж міститься інформація. Розглядаючи виникнення Бі, ми називаємо ту інформацію, що міститься в документі, — первинною, а ту, що Бі передасть споживачеві, — вторинною. Тобто Бі є вторинною щодо тієї інформації, що міститься у документі, про який повідомляє Бі. Зауважимо, однак, що поняття "вторинності" Бі має різні тлумачення і викликає чимало дискусійних думок.

За словами О. П. Коршунова, бібліографічна інформація відрізняється від іншої вторинно-документальної інформації тим, що БІ обов'язково сприяє реалізації відповідностей між документом і споживачем, тобто спрямовує споживача до первинного документа, а небібліографічна вторинно-документальна інформація використовується без звертання до первинного документа або замінює звернення до нього. Водночас, бібліографічну інформацію теж можуть використовувати не за її функціональним призначенням, тобто не для пошуку та вибору документів, а для їх заміни¹.

Важливою властивістю БІ є її **здатність замінювати документ** або певну сукупність документів для ознайомлення з ними. БІ може багато чого повідомити читачу про той чи інший документ. Крім того, БІ має властивість **відображення (моделювання) структури документних масивів і потоків** за змістом та формальними ознаками (авторами, вихідними даними тощо). Іноді цього буває достатньо для того щоб зробити висновки, наприклад, про те, як досліджується та чи інша тема, проблема; які вчені зробили найбільший внесок у її розв'язання; як хронологічно розвивалися дослідження тощо.

БІ часто має **комплексний інформаційний зміст**, тобто містить не тільки суто бібліографічну, але й наукову, публіцистичну, художню (естетичну) та інші види інформації. Ця властивість БІ здебільшого пов'язана з виконанням оціночної функції.

Внутрішня організованість за певними правилами або стандартизованість — ця властивість є характерною для БІ, але не завжди. Вона не обов'язкова, але бажана. Внутрішня організованість підвищує ефективність використання БІ.

Стосовно документа, який відображається у БІ, остання може бути **афінною** (тобто міститися у даному документі) або **відчуженою** від даного документа.

¹ Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс. Ч. 1. Основы теории библиографии. Раздел 1 / О. П. Коршунов. — М., 2001. — С. 94.

Існують ще й інші властивості Бі, що досліджуються різними вченими. Повного переліку властивостей Бі ми поки що не можемо дати, тим більше що окремі твердження про властивості Бі викликають заперечення.

Підсумовуючи розгляд поняття бібліографічної інформації, ще раз підкреслимо, що теорія Бі тісно пов'язана з науковими поняттями з галузей соціальної інформатики та книгознавства. Вона будується, головним чином, на вивченні сутності цього явища, а не його зовнішніх виявів. Сподіваємося, що розуміння сутності Бі допоможе правильно зрозуміти особливості та завдання практичної діяльності, спрямованої на підготовку та поширення Бі.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть поняття "документ" і "споживач". Яке місце вони посідають у системі соціальних комунікацій?
2. Що таке "відповідність" між документом і споживачем інформації?
3. У чому полягає причина виникнення бібліографічної інформації?
4. Яка основна особливість бібліографічної інформації як посередника в системі документальних комунікацій?
5. Які інформаційні бар'єри можуть існувати між документом та споживачем?
6. Які інформаційні бар'єри, на ваш погляд, допоможе подолати бібліографічна інформація?
7. Що таке "бібліографічне повідомлення"? В яких формах воно може існувати?
8. Що таке "бібліографічний запис"? Назвіть його головний елемент та інші можливі. Чому бібліографічний опис є обов'язковою складовою бібліографічного запису?

9. Що таке "бібліографічний посібник" і "бібліографічна продукція"? Які інші терміни використовують для їх позначення?
10. Поясніть процес виникнення та задоволення інформаційної потреби.
11. В якому співвідношенні знаходяться інформаційні, документальні та бібліографічні потреби? Поясніть процес виникнення та задоволення документальної та бібліографічної потреб.
12. Як розрізняють основні, групові та індивідуальні документально-бібліографічні потреби?
13. Назвіть основні документально-бібліографічні потреби.
14. Охарактеризуйте три основні типи відповідностей між документом і споживачем.
15. З чим пов'язане виникнення основних суспільних функцій БІ? Як називаються основні функції БІ?
16. Як визначається функціонально-генетична структура БІ? Поясніть її графічне зображення. Які закономірності розвитку та функціонування БІ відображає послідовність її основних суспільних функцій "пошукова — комунікативна — оціночна"?
17. Як визначається функціонально-логічна структура БІ? Які типи відношень між основними функціями БІ можливі? Як їх показують на схемі?
18. Наведіть приклад якогось реального бібліографічного явища, визначте співвідношення основних функцій БІ у ньому і покажіть ці функції на схемі функціонально-логічної структури БІ.
19. Дайте найбільш повне визначення БІ. Які властивості БІ у ньому відображені? Які властивості БІ, на ваш погляд, треба ще назвати?
20. Поясніть такі поняття, як "подвійність БІ" та "вторинність БІ".

ТЕМА 2. ВИЗНАЧЕННЯ БІБЛІОГРАФІЇ

2.1. Виникнення та початковий період розвитку бібліографічної діяльності

Коли і як виникає бібліографічна діяльність? Відповідь на це запитання залежить від того, як ми розуміємо поняття "бібліографія". Термін "бібліографія" не завжди використовувався для позначення бібліографічних явищ, бібліографічної діяльності. Але власне бібліографічна діяльність, без сумніву, виникає тоді, коли з'являється суспільна потреба в створенні та використанні бібліографічної інформації (БІ).

Якщо ми визнаємо, що **об'єктом БІ є книга**, то будемо вважати бібліографічною будь-яку інформацію про книги, незалежно від матеріальної форми книг і форм існування БІ. Тобто бібліографічна інформація з'являється разом з книгою. Але найдавніші пам'ятки БІ, так само, як і книги, збереглися в дуже обмеженій кількості.

Можна припустити, що початковою формою існування БІ були **бібліотечні каталоги**, які повинні були з'явитися в бібліотеках при нагромадженні книг. Історики вважають, що перші в світі бібліотеки з'явилися у Шумері в III тис. до н.е. У них зберігалися книги, зроблені з глиняних плиток. Найдавніша бібліографічна праця, що збереглася до наших часів — датований 2000 р. до н.е. перелік книг, зроблений на глиняних плитках і знайдений під час розкопок у Ніппурі — столиці Шумеру. Вочевидь, це був один з перших бібліотечних каталогів.

Пізніше каталоги склалися в усіх найбільших бібліотеках давнини. Так, відомо, що був складений каталог бібліотеки ассірійського царя Ашшурбаніпала в Ніневії (VI ст. до н.е.). У Стародавньому Єгипті була бібліотека в місті Едфу, яка отримала назву "Будинок папіруса". На одній з

кам'яних стін цього Будинку було висічено перелік книг (папірусних сувоїв), які зберігалися в бібліотеці.

Найбільш відома бібліографічна праця давнини була складена бібліотекарем Александрійської бібліотеки **Каллімахом**. Вона має назву **"Таблиці тих, хто прославився в усіх науках і мистецтвах, а також того, що ними написано"** і датується III ст. до н.е. Ця праця в оригіналі не збереглася, але про неї відомо з інших джерел. За змістом "Таблиці..." Каллімаха є, з одного боку, систематичним каталогом Александрійської бібліотеки, а з іншого — описом усієї давньогрецької літератури того часу, незалежно від місця її зберігання.

Бібліографічні повідомлення, в яких немає даних про місце зберігання книг — це другий напрям розвитку бібліографічної інформації. Однією з перших бібліографічних праць такого роду вважають **"Дидаскалії" Аристотеля (335—323 рр. до н.е.)**. Це перелік драматичних творів, які були представлені на змаганнях.

Каллімах у своїх "Таблицях..." продовжував як перший, так і другий напрями розвитку бібліографії. Крім цієї, найбільш відомої бібліографічної праці, він склав ще "Показчик авторів драматичних творів", подібний до праці Аристотеля, а також "Глоссарій і показчик творів Демокріта".

Пізніше **списки праць видатних вчених, філософів, поетів** та інших діячів почали включати в їхні життєписи. Наприклад, такі списки були в праці Діогена Лаертського "Про життя, вчення та вислови славетних філософів" (III ст. до н.е.). У Стародавньому Римі створювали збірники життєписів, які мали назву **"De viris illustribus"** ("про славетних мужів"). Автори збірників — Плутарх, Светоній, Марк Теренцій Варрон, Корнелій Непот та інші — разом з розповідями про діяльність подавали відомості про твори героїв цих життєписів.

Окремі автори почали давати переліки власних творів. Наприклад, так зробили відомий публіцист Цицерон і лікар Гален. А Пліній Старший у своїй

праці "Природна історія" подав список письменників, твори яких він використовував.

Отже, стародавня та антична культура вже мали паростки різних напрямів бібліографічної діяльності.

У середні віки книжкова культура значно зменшилася. Лише наприкінці Середньовіччя кількість книг збільшилася і виникла потреба в їхньому обліку. Центрами книжкової культури стали церкви та монастирі. Серед перших бібліографічних пам'яток Середньовіччя є так звані списки або **індекси "істинних" і "ложних" книг**, тобто переліки книг, які визнавалися церквою "істинними", канонічними або заборонялися, вважалися "ложними". Такі списки були поширені у Візантії, Болгарії. Звідти вони потрапили до Київської Русі.

Культура Київської Русі була на доволі високому рівні. За часів князювання Володимира Святославича (близько 978—1015 рр.) були організовані школи. Після прийняття християнства розширилися зв'язки Київської Русі з Візантією, слов'янськими і західноєвропейськими державами.

Великою любов'ю до книг славився князь Ярослав Мудрий (княжив у 1019—1054 рр.). Він заснував першу на Русі бібліотеку (1037 р.). На жаль, про її каталог нічого не відомо, як і про каталоги інших бібліотек Київської Русі.

Для сина Ярослава Мудрого Святослава була виготовлена одна з перших руських книг, що збереглася до наших часів: **"Ізборник Святослава"** 1073 р. В "Ізборнику" вміщений список "істинних" і "ложних" книг під назвою **"Богословьца от словес"**. Але ця праця не була оригінальною. Це — лише копія болгарського перекладу з грецького оригіналу.

Одним з різновидів бібліографічних списків у стародавній Русі були **списки пожертвуваних книг**. З XIII ст. зберігся список книг, подарованих волинським князем Володимиром Васильковичем церквам міст Любомль, Брест, Чернігів та ін. Список вміщений у так званому Волинському літопису 1288 р.

У XIV—XV століттях в Україні продовжують складати списки „істинних" і "ложних" книг, у яких вказують уже не тільки грецькі, а й місцеві книги. Наприкінці XV — в XVI ст. було складено також кілька **інвентарних описів монастирських бібліотек**: Слуцького Троїцького монастиря (1494 р.), Києво-Печерського, Супрасльського Благовіщенського (1557 р.) і Львівського Онуфрієвського (1579 р.).

Найбільша потреба в бібліографічній інформації виникла з **розвитком книгодрукування**, тому що кількість книг різко збільшилася. У Західній Європі книгодрукування було винайдене в середині XV ст. Іоанном Гутенбергом. Друкування слов'янських книг кирилівським шрифтом уперше почав у Кракові Швайпольт Фіоль у 1491 році. З 1517 року почав видавати слов'янські книжки у Празі білоруський першодрукар Франциск Скорина. У 1564 році вийшла перша друківана книга Івана Федорова у Москві. 1574 року Іван Федоров випускає першу точно датовану друківану книгу в Україні — львівський "Апостол" (хоча існують інші думки щодо початку книгодрукування на українських землях, але тих перших книжок поки що не знайдено). В одному з ранніх українських видань Івана Федорова — в "Книзі Нового Завета" (Остріг, 1580) в окремому додатку був надрукований покажчик змісту книг Нового Завіту, складений Тимофієм Михайловичем під назвою "**Книжка собрание вещей нужнейших...**". Це була перша друківана бібліографічна праця в Україні.

Виникнення та подальший розвиток книгодрукування здійснили справжній переворот у системі документальних комунікацій, в організації виробництва та розповсюдження знань. Найбільш зацікавленими у поширенні друківаних книг стали друкарі — видавці та книготорговці. Вони починають використовувати бібліографічну інформацію для поширення відомостей про видану продукцію з метою її продажу. Виникає видавничо-книготорговельна бібліографія. Спочатку створювалися окремі рекламні плакати, потім — **видавничі та книготорговельні каталоги**, що використовувалися на

книжкових ярмарках у Франкфурті-на-Майні, Лейпцизі. У 1564 р. на Франкфуртському ярмарку з'явився перший зведений каталог книг, поданих до продажу.

У XVI ст. усвідомлюється також потреба у бібліографічному підсумовуванні розвитку книжкової справи. Найбільш відома праця цього напрямку — швейцарського вченого **Конрада Геснера "Універсальна бібліотека"** (C. Gesner Bibliotheca universalis... 1545—1555). К. Геснер поставив завдання облікувати всі рукописні та друківані книги, що були написані мовами, прийнятими для спілкування вчених: латинською, грецькою та давньоєврейською. За підрахунками дослідників, йому вдалося облікувати близько 20 % світової книжкової продукції (на 90 % це була рукописна книга). На перший погляд праця К. Геснера здається невеликою, але пізніше жодному бібліографу не вдалося досягти такого відсотку охоплення світової книжкової продукції.

У XVI — XVII ст. починають складати бібліографічні покажчики, що відбивають літературу, яка з'явилася на території певної держави або національною мовою. Це був початок бібліографії, названої пізніше національною. Спроб у галузі **національної бібліографії** було чимало, але вони не завжди закінчувалися публікацією бібліографічного посібника. Деякі з таких посібників залишилися в архівних фондах, і дізналися про них пізніше завдяки історичним дослідженням. Першими були видані покажчики: в Англії — Джона Бейла (Vale, John) "Перелік славетних письменників Великої Британії ..." (1548 р.); у Франції — Ф. Г. Де Ла Круа Дю Мена і Антуана Дю Верд'є, обидві під назвою "Бібліотека" (1584—1585 рр.), про книги французькою мовою.

У XVII ст. з'являються зведені покажчики російської, української, білоруської літератури. Видатною пам'яткою слов'яно-російської бібліографії є покажчик "**Оглавление книг, кто их сложил**", складений у Москві приблизно у 1665—1666 рр. У ньому описано майже 1880 творів, написаних або

надрукованих у перекладі з грецької та латинської мов росіянами, українцями, білорусами та деякими іншими слов'янськими письменниками.

Отже, у XVII ст. бібліографічна діяльність майже в усьому світі була доволі розвинутою і добре відомою. Про подальший розвиток бібліографічної практичної діяльності ви дізнаєтеся з курсу "Історія бібліографії".

2.2. Термін "бібліографія" та історичний розвиток його значень до початку XX століття

Що таке "бібліографія"? Відповідь на це запитання міститься у багатьох наукових працях та навчальних посібниках. Але ця відповідь неоднозначна. Всі згодні тільки в одному: що термін "бібліографія" полісемічний, тобто має багато значень.

Цей термін походить від давньогрецької мови: *biblion* — книга і *graphein* — писати. Спочатку, у V ст. до н.е., "бібліографом" звали переписувача книг.

Значно пізніше, у XVII ст., у Франції виникло інше значення терміна "бібліографія": "**бібліографією**" було названо **покажчик книг** "Бібліографія політична", який вийшов 1633 р. Його автор — **Габриель Ноде** (G. Naude) був секретарем та бібліотекарем відомого релігійно-політичного діяча Мазаріні, який став пізніше кардиналом. Раніше бібліографічні покажчики називали: "реєстр", "репертуар", "бібліотека".

Перше тлумачення терміна "бібліографія" з'явилося 1704 року у французькому словнику "Dictionnaire de Trevoux". Воно було таким: "Знання та розшифрування стародавніх манускриптів шляхом вивчення їх дерев'яних оправлень, паперу чи пергаменту".

Близьким до цього було наступне визначення бібліографії, яке дала французька Академія наук у 4-тому виданні свого "Словника" (1762 р.): "Бібліографія — наука бібліографа", а "Бібліограф — найменування того, хто займається розшифруванням стародавніх манускриптів і хто вельми

досвідчений у знанні всіх книг, як друкованих, так і рукописних". Автор цього визначення — **Жан Франсуа Не де Ля Рошель** (G.F. Ne de La Rochelle). Він був паризьким бібліотекарем та істориком книгодрукування.

У 1782 р. Не де Ля Рошель опублікував "**Розправу [розвідку] про науку бібліографії та обов'язки бібліографа**", що була надрукована як додаток до покажчика "Бібліографія інструктивна" Гільома-Франсуа Де Бюра (G.-F. De Bure). У цій праці Не де Ля Рошеля говорилося, що бібліографічна наука є "наука книги", чи "наука про книгу". Вона поділяється на дві частини: у першій йдеться про друкарське мистецтво; у другій — власне про книгу, її історію, каталогізацію, класифікацію, її внутрішні вартості та її авторів.

Аналогічна праця австрійського бібліографа **Михаеля Деніса** (M. Denis) "**Нарис бібліографії**" вийшла 1774 р., а в 1777—1778 рр. була перевидана під назвою "Вступ до книгознавства".

Отже, у XVII ст. слово "бібліографія" набуває кількох значень:

1. Результат праці бібліографа, тобто список (або покажчик, перелік, репертуар) книг.
2. Практична діяльність наукового характеру, якою займається бібліограф. Ця діяльність полягає у вивченні книг (рукописних та друкованих) з метою їх описування, а також у складанні таких описів.
3. Знання про книгу, тобто наука, об'єктом якої є книга. Ця наука об'єднувала дослідження історії книги (а також книгодрукування), питання її опису, каталогізації та класифікації.

Останнє значення відбилося у перших окремих теоретичних працях, присвячених бібліографії та виданих у XVIII — на початку XIX ст.: Бульо С. (S. Boulard) "Елементарний трактат з бібліографії" (1804—1805 рр.), Ш. Ф. Ашар (C. F. Achard) "Елементарний курс бібліографії або наука бібліотекаря" (1806 р.).

У 1804 р. бібліотекар та бібліофіл **Габрієль Пеньо** (G. Reignot) у "**Тлумачному словнику з бібліології**" запропонував науку про книгу називати

бібліологією, а назву "бібліографія" залишити за тією її галуззю, яка займається показниками книг.

На початок XIX ст. припадає й перша спроба створити лекційний курс з бібліографії в Україні. 1809 року викладання бібліографії почалося у Волинському ліцеї у м. Кременці, що належало до Волинської губернії. Викладач **Павло Осипович Ярко́вський** (1781 — 1845 рр.) був одночасно бібліотекарем ліцея. Відомості, що збереглися, свідчать про те, що в його курсі бібліографія спочатку (1809 р.) трактувалася як книгознавство в цілому, а пізніше (1814—1825 рр.) — як частина бібліології. У курсі бібліографії П. О. Ярко́вський знайомив учнів з організацією книжкового фонду бібліотеки, з роботою бібліотекаря, спрямованою на створення каталогів, розміщення та інвентарний облік книг, з обов'язками бібліотечних службовців тощо¹. У нашому сучасному розумінні така проблематика відноситься до бібліотекознавства, але саме таке уявлення про бібліографію існувало на початку XIX ст. у багатьох західноєвропейських бібліографів. Це свідчить про те, що П. О. Ярко́вський був добре знайомий з працями М. Деніса, Г. Пеньо та інших попередників і сучасників.

У 1811 р. була опублікована перша в Росії стаття з теорії бібліографії, яка належала **Василю Григоровичу Анастасевичу**, теж діячу українського походження, знайомому з Кременецьким ліцеєм. Дещо пізніше (1813 р.) вийшов з друку бібліографічний покажчик **Василя Степановича Сопікова** "Опыт российской библиографии", у якому знаходилося теоретичне "Предуведомление". У цих працях бібліографія також пояснювалася як наука про книгу з дуже великим обсягом завдань.

Протягом XIX століття продовжувалася диференціація наук. У 1897 р. французький вчений **Шарль Морте** визначив бібліографію як "вчення про складання покажчиків, у яких книги характеризуються за допомогою опису, класифікації та інших постійних способів, або дається ідентифікація книг та

¹ Про П. О. Ярко́вського докладніше див.: Корнейчик І. І. Історія української бібліографії : (Нариси) / І. І. Корнейчик. — Х., 1971. — С. 62—67.

повідомлення щодо характеристики книг з боку їх видавничої форми чи предмету".

Аналогічно розвивалися теоретичні погляди відомого російського бібліографа **Миколи Михайловича Лісовського** (кінець XIX — початок XX ст.). Спочатку він ототожнював бібліографію і книгознавство, але врешті-решт визнав, що бібліографія — це лише частина книгознавства, яка займається книгоописуванням.

Отже, на довгому шляху розвитку бібліографії до початку XX ст. з'явилося кілька значень терміна "бібліографія"¹. Всі вони вкладаються у так звану "книгознавчу концепцію" бібліографії, в якій об'єктом бібліографії визнавалася книга.

2.3. Тракткування бібліографії у XX столітті. Термінологічна праця в галузі бібліографознавства

Всі дослідження XX ст. у галузі бібліографознавства не тільки хронологічно, але й логічно продовжували ті напрями, що сформувалися у XIX ст.

Був такий напрям, який визначав бібліографію як **науку про книгу**. Яку саме науку — відповіді були різні.

Найширше значення зафіксовано у такому визначенні: "Як наука бібліографія є організована сукупність знань, що торкаються книг в усіх аспектах, як суто фізичних об'єктів або як вмістилищ ідей". Це — визначення Вернера Клеппа в Американській енциклопедії (1963 р.).

Дещо вужче за обсягом поняття визначення французької Академії наук, подане в її словнику 1932 р.: бібліографія — це "знання книг, які опубліковані у будь-якій формі, з боку їх видавничої форми, їх вартостей, рідкості".

¹ Беспалова Э. К. Формирование библиографической мысли в России (до 60-х гг. XIX в.): монография / Э. К. Беспалова. — М. : Изд-во МГУ культуры, 1994. — 282 с.

Ще вужче більш сучасне уявлення про бібліографію, яке зафіксувала в своєму навчальному посібнику видатний бібліографознавець Франції Луїз Ноель-Мальклес: бібліографія — "частина бібліології, або науки про книгу, яка ставить за мету досліджувати, вказувати, описувати та класифікувати друковані документи, щоб створювати покажчики (реперторії), що полегшують розумову працю" (1976 р.).

В останньому випадку науковою визнається практична діяльність бібліографа, яка присвячена складанню покажчиків книг. Таке розуміння було дуже поширеним у ХХ ст. Його дотримувалися: німецький вчений Георг Шнайдер, російські науковці Михайло Миколайович Куфаєв, Олександр Михайлович Ловягін та інші. У такому розумінні бібліографія — наука, але не самостійна, а допоміжна. Для чого допоміжна? Відповіді були різні.

Одні вважали, що бібліографія — допоміжна наука для бібліології, тобто книгознавства (О. М. Ловягін). Інші — що бібліографія допомагає всім наукам, на які має спиратися вчений у будь-якій галузі знання (М. М. Куфаєв).

Українські бібліографи у 20-ті рр. ХХ ст. активно вивчали досвід різних зарубіжних учених. У журналі "Бібліологічні вісті" були надруковані статті відомого чеського теоретика бібліографії Ладіслава Яна Живного, польського дослідника Стефана Уртель-Верчинського, російського книгознавця М. М. Куфаєва. З цікавими оригінальними статтями теоретичного характеру виступив **Юрій Олексійович Меженко**. За його словами, українські бібліографи вживали термін "бібліографія" в розумінні "складання списків книжок"; а завдання бібліографії — "максимально полегшити процеси розшукування й підбору книжки її споживачеві"¹.

Ю. О. Меженко спробував відрізнити завдання "теоретичної бібліографії", тобто теоретичного пізнання, від завдань "практичної" української бібліографії. Він зауважив, що не хотів втручатися в дискусію, чи є

¹ Меженко Ю. Теоретичні передумови організації бібліографічної роботи / Ю. Меженко // Бібліолог. вісті. — 1926. — № 4 (13). — С. 48.

бібліографія наукою, але все ж таки написав, що бібліографія належить до групи описових наукових дисциплін, таких, як зоологія і ботаніка.

У другій половині ХХ ст. термін "бібліографія" набуває декілька значень. Наприклад, у "Словнику книгознавчих термінів" Євгена Івановича Шамуріна наведено вісім значень терміна "бібліографія", з яких тільки два показані як застарілі¹.

З метою досягнути єдності у вживанні того чи іншого терміна у 60-ті роки було прийнято рішення запровадити стандартизацію бібліографічної термінології.

Перший державний стандарт з бібліографічної термінології — **ГОСТ 16448—70 "Библиография. Термины и определения"** — з'явився у 1970 році. Він відіграв велику роль у закріпленні певного значення за окремими термінами, незважаючи на деякий опір з боку громадськості та труднощі у перенавчанні спеціалістів. Особливо великого значення набуло введення до наукового обігу окремого терміна — "бібліографознавство" — для позначення науки, що вивчає практичну бібліографічну діяльність. Термін "бібліографія" було закріплено за практичною діяльністю, спрямованою на створення бібліографічних посібників. Результати цієї діяльності пропонувалося називати термінами "бібліографічний посібник" або "бібліографічна продукція" і уникати вживання терміна "бібліографія" у значенні "бібліографічний посібник" чи "сукупність бібліографічних посібників". Отже, практичну діяльність бібліографа, її результати та її наукове пізнання пропонувалося називати різними термінами, що спонукало вчених замислюватися над тим, про що саме йдеться в тому чи іншому випадку, коли раніше вживався один термін — "бібліографія".

Через кілька років перший державний стандарт на бібліографічну термінологію був переглянутий (як це передбачалося умовами його дії) і затверджений у другій редакції: **ГОСТ 7.0—77. Библиография. Термины и**

¹ Шамурин Е. И. Словарь книговедческих терминов : для библиотекарей, библиографов, работников печати и книжной торговли / Е. И. Шамурин. — М., 1958.

определения". У другій редакції термінологічного бібліографічного стандарта вперше запроваджувався термін "бібліографічна інформація" (хоча раніше він використовувався деякими бібліографознавцями, зокрема в Україні). Термін "бібліографія" визначався тут як "галузь науково-практичної діяльності, спрямованої на підготовку та доведення до споживачів бібліографічної інформації з метою впливу на використання творів друку у суспільстві". Особливо підкреслювалося, що до обсягу поняття "бібліографія" не входить бібліографознавство — наукова дисципліна, що вивчає та розробляє питання теорії, історії, методики та організації бібліографії.

Але у терміносистемі другої редакції стандарту з бібліографічної термінології були певні суперечності чи неясності. Особливо помітним було таке: існування двох термінів для позначення практичної діяльності, спрямованої на підготовку та доведення бібліографічної інформації до споживачів. Таке значення мав термін "бібліографія", як це видно з наданого вище визначення, і таке ж саме значення мав термін "бібліографічна робота" ("сукупність процесів бібліографування та бібліографічного обслуговування"). Тому пізніше, коли підійшов строк перегляду цього стандарту, було запропоновано замість термінів "бібліографія" та "бібліографічна робота" у значенні "практична діяльність з бібліографування та бібліографічного обслуговування" використовувати термін "бібліографічна діяльність". Новий стандарт одержав назву: „ГОСТ 7.0—84. Библиографическая деятельность. Основные термины и определения". Термін "бібліографія" у цьому стандарті не був визначений, тому що укладачі стандарту дійшли висновку, що він занадто дискусійний, що не дає можливості офіційним шляхом, через стандартизування термінології, усунути його полісемію.

Головним став термін "бібліографічна діяльність", який визначався так: "Галузь інформаційної діяльності, спрямована на задоволення потреб у бібліографічній інформації". Але що таке "інформаційна діяльність"? У цьому стандарті відповіді не було, але її можна знайти в підручнику О. П. Коршунова,

де інформаційна діяльність визначається як "діяльність, спрямована на всебічне забезпечення (виявлення, задоволення та формування) інформаційних потреб, яка включає створення, обробку, зберігання, пошук і розповсюдження документально-фіксованої інформації і здійснюється у будь-яких цілях (науково-допоміжних, професійно-виробничих, освітніх, виховних та ін.), усіма суспільними інститутами в системі документальних комунікацій"¹.

Після введення у дію державного стандарту 7.0—84 термін "бібліографія" залишився нестандартизованим, тобто дозволялося будь-яке його застосування. Щоправда, терміни "бібліографічний посібник" і "бібліографічна продукція" вже набули постійного, затвердженого у спеціальній літературі характеру, і для бібліографів використання замість них терміна "бібліографія" стало неприпустимим. Щодо значення "практична діяльність з підготовки та доведення до споживачів бібліографічної інформації", то тепер йому відповідав термін "бібліографічна діяльність".

У 1994 р. в Україні був затверджений та опублікований державний стандарт України "ДСТУ 2392—94. Інформація та документація. Базові поняття". У ньому серед інших є і термін "бібліографія" з такою дефініцією: "Засоби ідентифікації, описування та упорядкування документів". Без додаткових пояснень важко зрозуміти, що це означає. Можливо, мається на увазі, що бібліографія — це така галузь діяльності, яка відзначається своїми особливими методами (засобами) пізнання документів, тобто увагу привернуто до методів і об'єкта, а не до результату діяльності (бібліографічної інформації). Визначення бібліографії як певної "методичної" галузі діяльності застосовувалося деякими вченими, і з ним можна було б погодитися, якщо б це було чітко сказано.

У 1999 р. прийнятий міждержавний стандарт "ГОСТ 7.0—99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и

¹ Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс / О. П. Коршунов. — М., 1990. — С. 68.

определения"¹, який замінив попередній ГОСТ 7.0—84. Визначення бібліографії тут таке: "Інформаційна інфраструктура, що забезпечує підготовку, розповсюдження та використання бібліографічної інформації". При цьому "інформаційна інфраструктура" трактується таким чином: "Сукупність інформаційних центрів, банків даних та знань, систем зв'язку, що забезпечує доступ споживачів до інформаційних ресурсів". "Інформаційний центр" визначений як "організація, що виконує функції щодо збору, аналітико-синтетичної переробки та розповсюдження інформації", а "інформаційні ресурси" — як "сукупність даних, організованих для ефективного одержання достовірної інформації". Бібліографічна інформація тут, як йшлося вище, визначається як "інформація про документи, потрібна для їхньої ідентифікації та використання". Є тут і термін "бібліографічна діяльність": "галузь діяльності, спрямована на задоволення потреб у бібліографічній інформації".

Співвідношення між поняттями "бібліографія" та "бібліографічна діяльність" залишилося нез'ясованим. Відомий бібліографознавець Ісаак Григорович Моргенштерн пояснює, що поняття "інфраструктура" позначає допоміжну щодо будь-якої галузі соціальної діяльності підсистему, що забезпечує функціонування цієї галузі діяльності. Отже, інформаційна інфраструктура — це соціальна система, яка організує підготовку та функціонування соціальної інформації, а бібліографія — її підсистема, що забезпечує підготовку та функціонування бібліографічної інформації. "Бібліографічну діяльність" він трактує як практичну частину бібліографії, крім якої до структури бібліографії входять бібліографознавство та інфраструктура бібліографії (допоміжні галузі діяльності, що забезпечують її функціонування:

¹ ГОСТ 7.0—99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения. — Изд. офиц. — Минск : Межгос. совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 1999. — 23 с. — (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу : межгосударственный стандарт).

бібліографічна освіта, матеріально-технічна база бібліографічної діяльності, бібліографознавча література та інформаційно-бібліографічне забезпечення бібліографії)¹.

Ось так завершилося стандартизування бібліографічної термінології у ХХ столітті. Загалом воно було корисним для бібліографічної науки, сприяло утвердженню певної терміносистеми бібліографознавства. Проте, як свідчить досвід, ніякий стандарт не може раз і назавжди вирішити ті чи інші питання термінології, особливо такі, що потребують подальшого обговорення.

Пошук визначення поняття "бібліографія" триває, пропонуються різні підходи та формулювання. Але сподіваємося, що повернення до тієї (чи подібної) полісемії терміна "бібліографія", яка існувала до початку стандартизації, вже неможливе.

2.4. Визначення бібліографії як галузі діяльності. Принципова схема функціонування бібліографії

Розглянувши розвиток і наслідки термінологічної праці в галузі бібліографознавства у 70—90-ті роки ХХ ст., доходимо висновку, що термін "бібліографія" для позначення окремого бібліографічного посібника чи їх сукупності вживати не рекомендується.

Актуальними залишаються два значення терміна "бібліографія":

1. Те, що дорівнюється поняттю "бібліографічна практична діяльність", тобто діяльність, спрямована на створення та поширення бібліографічної інформації.

2. Те, що охоплює як практичну, так і інші види бібліографічної діяльності (науково-дослідну, педагогічну, управлінську).

¹ Моргенштерн И. Г. Библиографоведение. Общий курс : путеводитель по курсу для студентов информ.-библ. фак. / И. Г. Моргенштерн ; Челябинск. гос. акад. культуры и искусств. — 2-е изд., переработ. и доп. — Челябинск, 2001. — С. 4, 6.

Перший підхід приваблює тим, що дає можливість чітко розрізнати діяльність, спрямовану на виробництво БІ та задоволення бібліографічних потреб, і всі інші види діяльності, пов'язані з осмисленням першої чи підготовкою до неї. Але при такому підході не знаходиться терміна, який би охоплював усі аспекти бібліографічної діяльності, всі явища, що можна назвати бібліографічними (тобто не тільки бібліографічну практику, але й бібліографічну науку, бібліографічну освіту тощо).

Рис. 2.1. Структура та включеність бібліографії в різні сфери людської діяльності

Тому в останні роки все більше переважає другий підхід, коли терміном "бібліографія" позначається сукупність усіх видів діяльності, пов'язаних із створенням та функціонуванням бібліографічної інформації у суспільстві. Такий підхід запропонував О. П. Коршунов. Термін "бібліографія" при цьому

охоплює всі види діяльності, так чи інакше пов'язані з функціонуванням бібліографічної інформації у суспільстві. Крім **практичної бібліографічної діяльності**, спрямованої на підготовку бібліографічної інформації та її доведення до споживачів, до бібліографії належать: **науково-дослідна діяльність**, спрямована на вдосконалення практичної бібліографічної діяльності; **навчально-виховна діяльність**, яка забезпечує підготовку кадрів, і **управлінська діяльність** (організаційно-методичне керівництво), що сприяє виконанню завдань практичної бібліографічної діяльності. Обсяг поняття "бібліографія" у такому тлумаченні показує рис. 2.1.

У схемі, запропонованій О. П. Коршуновим, термін "бібліографічна діяльність" належить тільки до "практичної діяльності" суспільства. Крім практичної бібліографічної діяльності у склад бібліографії тут включено бібліографознавство, тобто наукову діяльність, спрямовану на пізнання практичної бібліографічної діяльності; підготовку кадрів і організаційно-методичне керівництво. Такий поділ бібліографії відповідає поділу всієї людської діяльності на чотири сфери: практична діяльність, наука, освіта та управління.

Загалом погоджуючись з охарактеризованою пропозицією О. П. Коршунова, ми хотіли б все ж таки звернути увагу на те, що термін "бібліографічна діяльність" неправомірно дорівнювати тільки практичній бібліографічній діяльності, тому що всі інші види діяльності у галузі бібліографії — це теж "бібліографічна діяльність". Саме сучасне розуміння поняття "бібліографія" свідчить про те, що бібліографія — це діяльність, зокрема і практична (виробництво бібліографічної інформації та її поширення), і наукова, і педагогічна, і управлінська.

Інакше кажучи, терміни "бібліографія" та "бібліографічна діяльність" слід розуміти як синонімічні, а при позначенні різних видів діяльності, з яких складається бібліографія, додавати відповідний терміноелемент: "практична бібліографічна діяльність", "науково-дослідна бібліографічна діяльність",

"педагогічна (або навчальна) бібліографічна діяльність", "управлінська бібліографічна діяльність". При цьому пам'ятати, що науково-дослідна бібліографічна діяльність має ще назву "бібліографознавство" і означає дослідження проблем усіх видів бібліографічної діяльності, передусім — практичної. А терміноелемент "практична" лише умовно належить до діяльності виробництва та поширення БІ, тому що "практичними" можна назвати і деякі елементи педагогічної чи управлінської бібліографічної діяльності.

Отже, пропонується таке визначення: **бібліографія (чи бібліографічна діяльність) — це система різних видів діяльності (практичної, науково-дослідної, педагогічної, управлінської), яка забезпечує виробництво та функціонування бібліографічної інформації у суспільстві.**

Тут бібліографія як діяльність визначається через поняття БІ, що виступає центром, "ядром" бібліографічної діяльнісної системи. Ця залежність бібліографії від бібліографічної інформації показується на "Принциповій схемі функціонування бібліографії", розробленій О. П. Коршуновим (див. рис. 2.2), де бібліографія представлена з позицій системного підходу як щось цілісне, що виникає та існує навколо бібліографічної інформації. Про її внутрішню структуру тут нічого не повідомляється. Видно тільки зовнішні зв'язки із світом документів (Д), з одного боку, та світом споживачів інформації (С), з іншого.

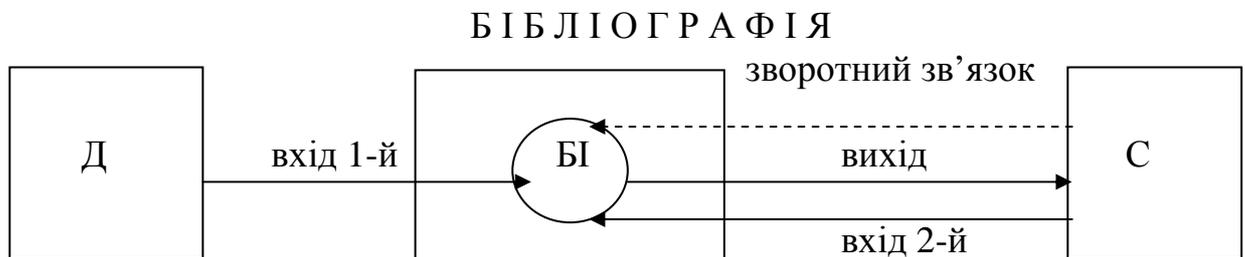

Рис 2.2. Принципова схема функціонування бібліографії

Система бібліографії тут має два входи: перший — це відомості про документи, що відбиваються у БІ; другий — це інформаційні потреби

споживачів, які викликають документальні та бібліографічні потреби, для задоволення яких створюється БІ. Тобто схема показує, що БІ відображає як відомості про документи, так і інформаційні потреби (чи запити) споживачів.

Система бібліографії має один (головний) вихід: подання бібліографічної інформації споживачеві. Для ефективного функціонування системи дуже важливим є зворотний зв'язок від споживача, в якому може бути надана оцінка бібліографічної інформації та діяльності системи загалом. Такий зв'язок допоможе вдосконалювати діяльність системи та підвищувати якість бібліографічної інформації.

Принципова схема функціонування бібліографії, безумовно, відображає її діяльність на дуже високому рівні абстракції, тобто відображає сутність цього явища, а не конкретні його вияви. Тут проявляється головна суттєва риса бібліографії, так само як і бібліографічної інформації — це її подвійність: те, що вона залежить від двох головних елементів — документа і споживача. Передусім, це стосується практичної бібліографічної діяльності. Але й всі інші види бібліографічної діяльності — наукова, освітня, управлінська — спрямовані на допомогу практичній бібліографічній діяльності, тобто, певна річ, вони теж забезпечують функціонування бібліографічної інформації.

Зазначене визначення бібліографії та принципова схема її функціонування не отримали скільки-небудь серйозних заперечень з боку науковців, але пошуки іншого визначення бібліографії тривають. У кожному новому визначенні автори звертають увагу на такі аспекти, що залишилися невідображеними у попередніх. Тому фахівцям доцільно постійно стежити за новими дослідженнями, теоретичними та термінологічними розробками, свідомо сприймати їх і обговорювати.

Розглядаючи питання визначення бібліографії, ми познайомилися із виникненням бібліографічної діяльності та початковим періодом її розвитку, з

появою терміна "бібліографія" та його значеннями у тлумаченні різних авторів. Полісемія терміна "бібліографія" примусила вчених вдатися до стандартизування бібліографічної термінології у 70 — 90-ті роки ХХ ст. Стандартизація термінів у цілому мала позитивні наслідки, хоча головний термін системи — "бібліографія" — залишився дискусійним. Визначення бібліографії як системи різних видів діяльності, що забезпечують створення та функціонування бібліографічної інформації у суспільстві, набуло широкого визнання. Але пошуки найбільш точного визначення тривають.

Питання для самоконтролю

1. Коли та в зв'язку з чим виникає практична бібліографічна діяльність? Назвіть найдавніші бібліографічні пам'ятки світової культури.
2. Які пам'ятки свідчать про бібліографічну діяльність у Стародавній Русі та в Україні у XIV—XVI століттях?
3. У яких напрямках розвивалася бібліографічна діяльність у XV—XVII століттях?
4. Звідки походить термін "бібліографія"? Яким було його перше значення?
5. Які значення набув термін "бібліографія" у XVII—XVIII століттях? Назвіть перших бібліографів, які використовували та впроваджували цей термін.
6. Коли і де вперше почалося викладання бібліографії в Україні?
7. Які тлумачення "бібліографії" були поширені у XIX столітті?
8. Як визначалася бібліографія у теоретичних працях першої половини ХХ століття?
9. Для чого запроваджувалися державні стандарти на бібліографічну термінологію? Як змінилося у зв'язку з цим тлумачення терміна "бібліографія"? Яку назву одержала наука про бібліографію?

10. Як визначалася "бібліографічна діяльність" у державному стандарті ГОСТ 7.0—84? Чим пояснювалася відсутність у цьому стандарті терміна "бібліографія"?

11. Як визначають терміни "бібліографія" та "бібліографічна діяльність" у ГОСТІ 7.0—99? Поясніть їх співвідношення.

12. Поясніть найбільш широке значення "бібліографії" як системи різних видів діяльності. Які види діяльності вона охоплює? Що їх об'єднує?

13. Поясніть зміст "Принципової схеми функціонування бібліографії". У якій зовнішній системі виникає бібліографія? Що означає подвійність як одна з найсуттєвіших рис бібліографії?

14. Яке визначення бібліографії, на вашу думку, слід вважати найточнішим у наш час?

ТЕМА 3. СТРУКТУРА ПРАКТИЧНОЇ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

3.1. Компонентна структура практичної бібліографічної діяльності: її процеси

Компонент — це частина, елемент чогось¹. Компонентна структура повинна показати, з яких елементів складається практична бібліографічна діяльність.

При характеристиці будь-якої людської діяльності виділяють такі компоненти: мета діяльності, її суб'єкт, об'єкт, процеси, засоби, результати. Всі вони знаходяться одне з одним у певних відносинах. Центром діяльності є суб'єкт — людина, яка виконує діяльність: ставить перед собою мету, що передбачає майбутній результат, звертається до об'єкта діяльності, застосовує певні засоби діяльності, виконує процеси і одержує результати.

¹ Словник іншомовних слів. — К., 1985. — С. 432.

Важко сказати, який з цих елементів є головним, бо без жодного з них діяльність неможлива. Тим елементом, що передує в часі майбутній діяльності, є мета. Вона існує спочатку у свідомості суб'єкта діяльності як ідеальний образ її кінцевого результату. Всі інші компоненти діяльності зв'язуються з цим образом, спрямовуються на його досягнення. Тому можна сказати, що мета діяльності — це не тільки перший, але також останній компонент у ланцюжку послідовних компонентів практичної бібліографічної діяльності (див. рис. 3.1).

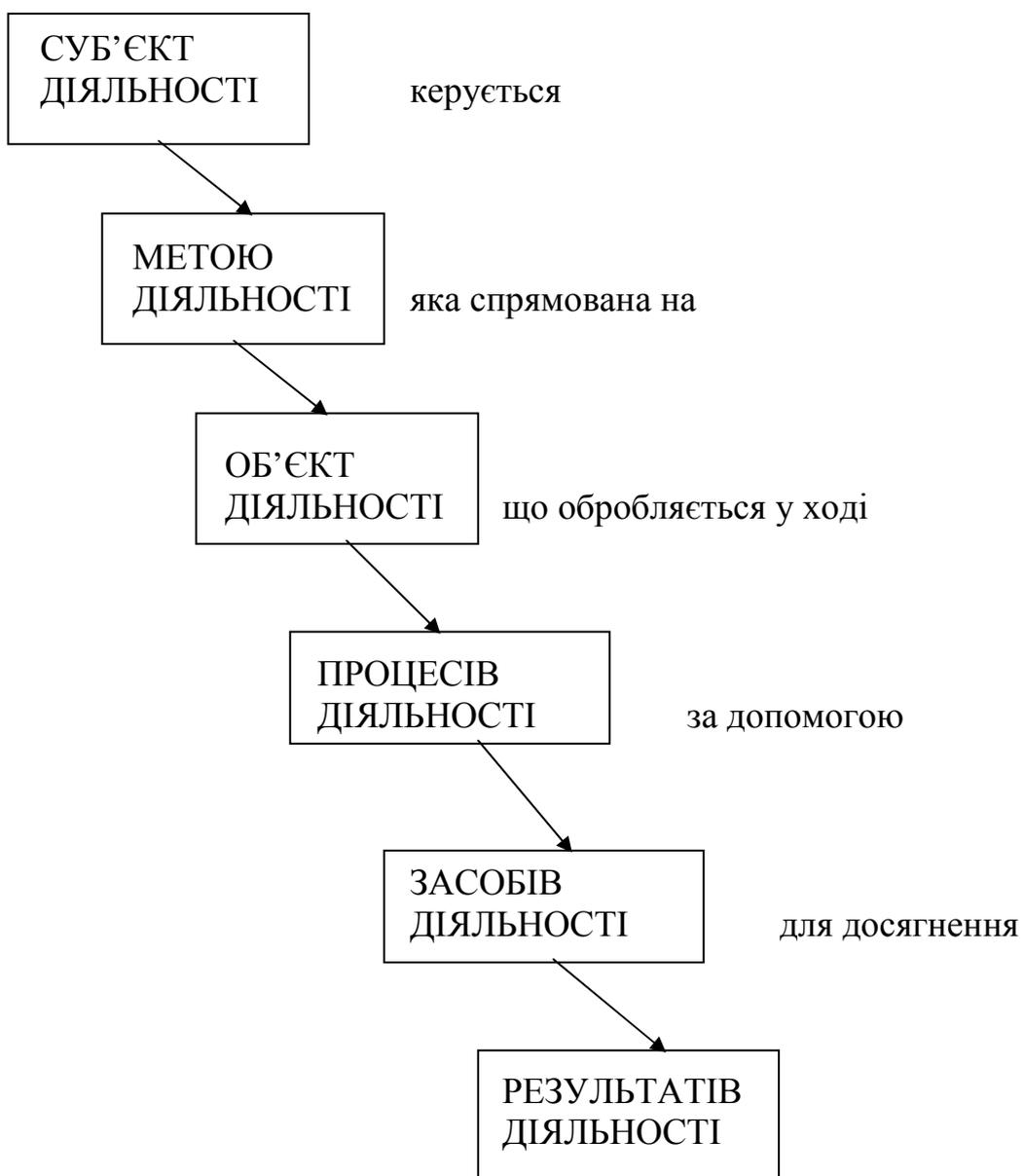

Рис. 3.1. Структура процесу діяльності (за І. Г. Моргенштерном)

Практична бібліографічна діяльність, або бібліографічна справа, це — сукупність процесів виробництва та поширення бібліографічної інформації (БІ). У даному визначенні зафіксована безпосередня мета цього виду діяльності: виробництво та поширення БІ. А кінцева мета пов'язана із сутністю БІ: задоволення бібліографічних, документальних, інформаційних потреб споживача інформації.

Процеси виробництва та поширення БІ умовно поділяються на бібліографування та бібліографічне обслуговування. **Бібліографування** — це процес підготовки (створення, виробництва) бібліографічної інформації, а **бібліографічне обслуговування** — процес доведення БІ до споживачів. Такий поділ дозволяє під час розгляду процесу бібліографування більше уваги звертати на способи відображення документів у БІ, а під час розгляду процесу бібліографічного обслуговування — на особливості бібліографічних (а також документальних, інформаційних) потреб споживачів, способів їх прояву та засобів задоволення. Тобто поділ практичної бібліографічної діяльності на бібліографування та бібліографічне обслуговування залежить від аспекту розгляду. Але бібліографування, що закінчується створенням БІ, можна вважати таким, що відбулося, тільки в тому разі, коли інформація надана споживачеві, тобто створення БІ передбачає її поширення. З іншого боку, процес бібліографічного обслуговування, який тісно пов'язаний із задоволенням інформаційних потреб, запитів або інтересів споживачів, включає не тільки використання вже готової БІ, але й її одночасну підготовку.

Процеси практичної бібліографічної діяльності відбуваються завдяки використанню певних засобів. Передусім, до засобів належать методи бібліографування та бібліографічного обслуговування. Метод — це "спосіб, прийом або система прийомів для досягнення якої-небудь мети, для виконання певної операції"¹.

¹ Словник іншомовних слів. — К., 1985. — С. 536.

У широкому розумінні до засобів практичної бібліографічної діяльності належать, крім методів, канали виробництва та доведення БІ до споживачів, технічні засоби і бібліографічна продукція як засіб доведення БІ до споживачів.

Каналами виробництва та доведення БІ до споживачів є: бібліотеки, видавництва, книготорговельні фірми, засоби масової інформації, науково-інформаційні органи та інші суспільні інститути, що виконують посередницькі функції у системі соціальних комунікацій.

Технічними засобами, котрі використовують у практичній бібліографічній діяльності, можна вважати всі технічні пристрої та обладнання, потрібні для запису БІ, її передачі споживачеві та використання. Довгий час практична бібліографічна діяльність була і багато в чому залишається ручною, немеханізованою працею. Поступово вироблялися певні стандарти на обладнання: розмір каталожних карток, габарити ящиків для каталогів і картотек, каталожних шаф тощо. В останні роки серед технічних засобів практичної бібліографічної діяльності чільне місце посідає електронно-обчислювальна техніка, комп'ютери. Новітні електронні засоби запису, зберігання, пошуку та поширення інформації надають багато можливостей для вдосконалення практичної бібліографічної діяльності.

Бібліографічна продукція, тобто сукупність бібліографічних посібників, або документально зафіксована БІ, є одночасно результатом і засобом практичної бібліографічної діяльності. Вона — безпосередній результат бібліографування, бо саме у бібліографічних посібниках зберігається створювана БІ. Водночас, ця бібліографічна продукція є засобом бібліографічного обслуговування, тобто доведення БІ до споживачів. Процес бібліографічного обслуговування теж доволі часто завершується створенням

бібліографічної продукції у вигляді окремих бібліографічних повідомлень, списків, картотек і навіть покажчиків літератури.

Результати практичної бібліографічної діяльності виявляються у двох напрямках:

1) у створенні бібліографічної продукції як безпосереднього результату бібліографування;

2) у задоволенні документально-бібліографічних потреб споживачів інформації; у передаванні бібліографічної інформації споживачам.

Взаємини між основними процесами бібліографічної діяльності і бібліографічною продукцією як її результатом і засобом наведені на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Основні процеси практичної бібліографічної діяльності

Ця схема показує, що практична бібліографічна діяльність поділяється на бібліографування та бібліографічне обслуговування. Бібліографування має такі різновиди: первинна бібліографічна обробка документів і переробка БІ відповідно до потреб чи запитів споживачів. Результатом цих процесів є бібліографічна продукція. Вона є також засобом процесів, пов'язаних із бібліографічним обслуговуванням. Бібліографічне обслуговування, крім безпосереднього доведення БІ до споживачів, включає і переробку БІ відповідно до потреб чи запитів споживачів, тобто процес, характерний для бібліографування. Для останнього процесу бібліографічна продукція є як засобом, так і результатом діяльності.

Отже, ми розглянули співвідношення кількох компонентів практичної бібліографічної діяльності, пов'язаних з її основними процесами.

3.2. Суб'єкти бібліографічної діяльності

Суб'єкт — це людина, "носій предметно-практичної діяльності й пізнання; джерело активності, спрямованої на об'єкт"¹.

Людина, яка виконує практичну бібліографічну діяльність зветься бібліографом. Як ми вже знаємо (див. тему 2), це слово з'явилося у Стародавній Греції, де позначало "переписувача книг", а у XVII ст. у Франції воно використовувалося вже майже у нашому сучасному розумінні.

З перших визначень "бібліографа" бачимо, як шанувалася його праця (яку називали "наукою бібліографа"), якими різнобічними знаннями мав володіти бібліограф.

Практична бібліографічна діяльність часто виконувалася поряд з іншими видами діяльності. Бібліографами ставали бібліотекарі, видавці, книготорговці. Бібліографічною діяльністю займалися також окремі шанувальники книги, літератури, науки; вчені, що уславилися в інших галузях знання.

¹ Словник іншомовних слів. — К., 1985. — С. 797.

Професійною практична бібліографічна діяльність стає лише в другій половині XIX століття з розвитком капіталістичних відносин у суспільстві. Ми називаємо професійною таку практичну бібліографічну діяльність, яка здійснюється людиною постійно, згідно зі службовими обов'язками, коли бібліограф одержує заробітну плату за свою працю, і ця плата є основним джерелом його фінансування.

Поряд з професійною практичною бібліографічною діяльністю залишається дуже поширеною непрофесійна бібліографічна діяльність, коли створенням та поширенням БІ займаються автори наукових праць, публіцисти, будь-які шанувальники книги. Слово "непрофесійна" тут не має ніякого якісного відтінку. Якість БІ частіше за все залежить від ставлення бібліографа — професіонала чи непрофесіонала — до своєї праці.

Але назва "бібліограф" закріпилася переважно за відповідними фахівцями, для яких **практична бібліографічна діяльність** — це сталий рід трудової діяльності, що вимагає певних знань і трудових навичок.

Існують докладні дослідження про те, які знання і навички потрібні бібліографу¹. Ці дослідження спрямовані, головним чином, на те, щоб визначити зміст навчання майбутнього спеціаліста.

Час від часу ці уявлення змінюються, викликаючи відповідні зміни у навчальних планах і програмах, у змісті та формах підготовки бібліографів.

Водночас, у суспільстві сформувався певний психологічний образ бібліографа: це людина, "яка знає все", "ходяча енциклопедія". Такий погляд має певні підстави, але пояснюється цей образ (імідж) не тим, що бібліограф має вивчити всі науки, а тим, що він повинен вміти орієнтуватися в існуючій у суспільстві системі знань, адекватно сприймати інформаційні запити

¹ Наприклад: Моргенштерн И. Г. О профессии и личности библиографа / И. Г. Моргенштерн // Совет. библиогр. — 1983. — № 5. — С. 13—22; Чачко А. С. Библиотечный специалист: особенности труда и профессионализации / А. С. Чачко. — К. : Наук. думка, 1986. — 192 с.

споживачів інформації, швидко знаходити потрібну документальну інформацію або допомагати споживачу в його інформаційно-споживчій діяльності.

Головна професійна риса бібліографа, на наш погляд, це — готовність і здатність служити комунікаційним посередником між документами (книгами) і споживачами інформації (читачами). Глибока шана до книги, вміння цінувати будь-який документ, що може бути потрібний будь-якому споживачеві; готовність створювати БІ для її майбутнього використання споживачами; готовність допомогти читачеві знайти те, що йому потрібне в "книжковому морі" — такі психологічні риси властиві бібліографу-професіоналу. Недаремно бібліографа називають ще "лоцманом книжкових морів", тобто людиною, не просто добре знайомою з "книжковим морем", але й здатною обрати найкращий шлях і провести цим шляхом того, кому потрібні знання, що містяться у книгах, або того, хто буде досліджувати книжкові скарби.

Професійна бібліографічна діяльність теж може диференціюватися за різними процесами чи напрямками діяльності. Людині, яка займається, головним чином, підготовкою (створенням) БІ, потрібні такі властивості, як посидючість, охайність, здатність до логічного мислення, аналізу і синтезу знань. Тому, хто займається бібліографічним обслуговуванням, знадобиться доброзичливість, вміння спілкуватися, швидко переключатися з однієї теми на іншу, здатність до асоціативного мислення.

Від особистих властивостей суб'єкта практичної бібліографічної діяльності, безумовно, значною мірою залежить її результат. Але бібліографічна діяльність має стільки різних напрямів, що людина з будь-якими психологічними якостями може знайти в цій діяльності своє місце, де вона принесе найбільшу користь і сама отримає задоволення.

Терміном "бібліограф" у наш час називають, передусім, суб'єкта практичної бібліографічної діяльності. Суб'єктом **науково-дослідної діяльності**, яка спрямована на вивчення питань бібліографії, тобто суб'єктом **бібліографознавства**, є бібліографознавець. Але традиційно назва суб'єкта

"бібліограф" охоплювала всі види бібліографічної діяльності (як практичну, так і науково-дослідну, педагогічну, управлінську). Це було пов'язане, насамперед, з недостатньою диференціацією вказаних видів діяльності. Бібліограф-практик не тільки використовував одержані раніше професійні знання, але й сам розробляв певні питання методики бібліографування, замислювався над теоретичним пізнанням бібліографії. Наукові дослідження у галузі бібліографії часто супроводжували підготовку бібліографічних посібників, а їх результати викладалися у вигляді передмов або статей про досвід роботи.

Крім того, сама підготовка БІ, особливо нових типів бібліографічних посібників, має характер науково-дослідної роботи, результати якої відображаються у структурі бібліографічного посібника, методиці відбору документів, характері анотацій, складі науково-довідкового апарату тощо. "Чистих" бібліографознавців завжди було менше, ніж бібліографів, які поєднували практичну бібліографічну діяльність з її науковим усвідомленням і вдосконаленням.

Суб'єктом **педагогічної** бібліографічної діяльності є викладач спеціальних бібліографічних дисциплін, якого теж традиційно називають бібліографом, хоча практичною бібліографічною діяльністю він, частіше за все, не займається. Педагогічною бібліографічною діяльністю займається також бібліограф-практик або бібліотекар, який виконує бібліографічне навчання читачів (споживачів інформації), що є необхідною умовою високоякісного бібліографічного обслуговування.

Суб'єкт **управлінської** бібліографічної діяльності — це організатор, керівник бібліографічної справи, чи, як це мовиться англійською мовою — менеджер. Організаційно-управлінську діяльність у галузі бібліографії виконують, наприклад, директор бібліотеки, завідувачі відділами, особливо — спеціальними функціональними відділами, що займаються бібліографуванням та бібліографічним обслуговуванням.

Отже, всі особи, що беруть участь у тому чи іншому виді бібліографічної діяльності, є **суб'єктами бібліографії** (у широкому значенні цього поняття).

Постає питання: чи може бути суб'єктом бібліографічної діяльності споживач інформації? З погляду бібліографа, споживач є частиною складного багатокомпонентного об'єкта бібліографічної діяльності — системи "документ — споживач". Споживач завжди "присутній" у професійній практичній бібліографічній діяльності бібліографа як безпосередній об'єкт бібліографічного обслуговування чи як потенційний об'єкт, якому призначається створювана БІ.

Але споживач інформації, навіть залишаючись об'єктом професійної практичної бібліографічної діяльності, може і сам проявити активність, переробляючи БІ для своїх потреб або навчаючись бібліографічним методам запису чи пошуку документальної інформації. Оволодівши бібліографічною грамотністю, споживач інформації здатний забезпечити себе бібліографічним самообслуговуванням, тобто стати суб'єктом практичної бібліографічної діяльності для своїх потреб.

Якщо ж людина, яка була споживачем інформації, починає переробляти БІ чи створювати нову БІ з метою передачі її іншим споживачам — вона змінює свою роль у системі соціальних комунікацій, стає автором (комунікантом) або комунікаційним посередником між документом та споживачем, **суб'єктом непрофесійної бібліографічної діяльності**.

3.3. Об'єкти бібліографічної діяльності

Об'єктом діяльності називають: "1) Матеріальний предмет пізнання і практичного впливу з боку людини (суб'єкта); 2) Річ, явище, на які спрямовано будь-яку діяльність"¹.

¹ Словник іншомовних слів. — К., 1985. — С. 591.

Об'єктом практичної бібліографічної діяльності завжди була **книга**, у тій формі, яка була притаманна тій чи іншій епосі. Спочатку це була рукописна книга ("манускрипти"), потім — друкована, або "твори друку". Причому друкована книга в усій різноманітності її зовнішніх форм та внутрішнього змісту. Тобто як неперіодичні видання, так і періодичні; вербально-писемні і образотворчі, нотні, картографічні видання і твори друку; окремі видання і частини видань. За соціальним призначенням: від офіційних документів держави до дитячої літератури. Головною зовнішньою відмінною рисою об'єкта бібліографування поступово стало те, що це були твори друку.

У ХІХ — ХХ ст. з'явилися нові засоби фіксування та передачі людського знання, тиражування творів: звукозапис, фотографія, кінофільми. Об'єкт бібліографування розширився. Стало зручніше називати його словом "**документ**" (у широкому значенні цього поняття, що означає матеріальний носій, на якому зафіксована інформація і який використовується у соціальному комунікаційно-інформаційному процесі для її передачі в часі та просторі).

Від назви безпосереднього об'єкта бібліографування походять назви теоретичних концепцій бібліографії: "книгознавча" та "документографічна". Книгознавча концепція — найдавніша, вона виникла разом із теоретичним усвідомленням бібліографії і пройшла різні етапи свого розвитку. Документографічна концепція виникла у ХХ ст., коли об'єкт бібліографії почали називати "документом". Витоки цієї концепції — у поглядах засновника Міжнародного бібліографічного інституту в Брюсселі Поля Отле. Найповніше обґрунтування документографічна концепція бібліографії одержала в працях О. П. Коршунова.

Наприкінці ХХ ст. була опублікована нова концепція бібліографії щодо визначення її об'єкта: інформографічна або ідеоментографічна. Її прихильники (Наталія Андріановна Сляднева¹) вважають, що об'єктом

¹ Сляднева Н. А. Библиография в системе Универсума человеческой деятельности: Опыт системно-деятельностного анализа : (Монография) / Н. А. Сляднева. — М. : Изд-во МГИК, 1993. — 226 с.

бібліографії є інформація, або "суверенний інформаційний об'єкт", або "інфоквант". До таких інформаційних об'єктів відносять не тільки документ і його зміст, але й ідеї та думки, не зафіксовані в документах. Відповідно, бібліографія трактується як метод оперування будь-якими інформаційними об'єктами, незалежно від форми їх існування. Ця концепція зазнала справедливої критики з боку представників документографічної концепції, але залишилася фактом бібліографічної науки і має своїх запальних послідовників.

Нові нюанси щодо визначення об'єкта бібліографічної діяльності виявили культурологічна та когнітографічна концепції бібліографії. Авторка першої — Маргарита Георгіївна Вохришева — підкреслила, що бібліографія є засобом формування, розвитку, збереження та успадкування культури, культурних цінностей¹. Але культурні цінності, що є, на її думку, об'єктом бібліографії, являють собою "фіксоване в документі знання", отже, культурологічна концепція не заперечує документографічну.

У когнітографічній концепції, розробленій Валерієм Олександровичем Фокеєвим, наголос робиться на тому, що об'єктом бібліографії є "знання, що рухається у формі різних текстів", "квант знання", "фіксований текст і потреби в ньому", "світ текстів — світ потреб"². Важко уявити знання, фіксоване у формі тексту, поза його документальною формою. Вважаємо, що "фіксований текст" — це є документ. Але, на думку В. О. Фокеєва, "носіями знання" є не тільки речовинні носії, але й "людська свідомість індивідумів та їхніх співтовариств". Чи є інформація про текст, що існує в "живій пам'яті" людини, бібліографічною? Ця теза залишилася недоведеною. Отже, з погляду визначення об'єкта бібліографії когнітографічна концепція не змогла скасувати документографічну.

¹ Вохришева М. Г. Библиография в системе культуры / М. Г. Вохришева. — Самара : Самар. гос. ин-т культуры и искусств, 1993. — С. 10.

² Фокеев В.А. Природа библиографического знания : монография / В. А. Фокеев ; Рос. гос. б-ка. — М., 1995. — 352 с.

Документографічна і книгознавча концепції бібліографії не мають суттєвих суперечностей у питанні щодо визначення об'єкта практичної бібліографічної діяльності. Без сумніву, книга — це один із видів документа і всі властивості документа притаманні й книзі. Дискусійним залишається лише питання: всі чи не всі документи можуть бути об'єктом бібліографування. На наш погляд, переваги документографічної та книгознавчої концепцій бібліографії можна зберегти в єдиній документографічно-книгознавчій концепції, побудованій на вивченні структури соціальної інформаційної комунікації¹.

Але книга (чи документ) — не єдиний об'єкт практичної бібліографічної діяльності. Бібліограф вивчає (описує, систематизує) книги (документи) з метою створення БІ, яка призначена для використання споживачем інформації. Споживач інформації є частиною складного об'єкта практичної бібліографічної діяльності — системи "документ — споживач".

Два головні елементи цієї системи — документ і споживач інформації — відіграють різні ролі в процесах бібліографування і бібліографічного обслуговування. Документ є безпосереднім об'єктом бібліографування, споживач — безпосереднім об'єктом бібліографічного обслуговування. Але бібліографування здійснюється для того, щоби БІ у кінцевому підсумку надійшла до споживача, а бібліографічне обслуговування, тобто надання БІ споживачеві, має на меті встановлення інформаційного зв'язку споживача з документом.

Отже, об'єктом практичної бібліографічної діяльності є система "документ — споживач" або, як її різновид, система "книга — читач".

Об'єктом науково-дослідної діяльності в галузі бібліографії, тобто — бібліографознавства, є власне практична бібліографічна діяльність, а також інші види бібліографічної діяльності (науково-дослідна, навчальна, управлінська). Лише опосередковано, через завдання практичної

¹ Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. — Рівне, 2001. — 437 с.

бібліографічної діяльності, об'єктом пізнання у бібліографознавстві може бути система "документ — споживач" загалом чи її складові.

Об'єктом навчальної (або педагогічної) бібліографічної діяльності є учні (студенти), майбутні фахівці бібліографічної справи чи споживачі інформації, читачі, коли йдеться про бібліографічне навчання читачів (споживачів інформації).

Об'єктом управлінської діяльності в галузі бібліографії є бібліографічна справа в усіх її видах і частинах, а також інші види бібліографічної діяльності, коли йдеться про управління їх розвитком, організаційне чи методичне керівництво.

3.4. Бібліографічний пошук як вихідна основа всіх бібліографічних процесів

Для характеристики практичної бібліографічної діяльності важливе значення мають поняття бібліографічного пошуку. Деякі бібліографознавці вважають, що вони належать тільки (чи переважно) до процесів бібліографічного обслуговування, особливо — до одного з цих процесів (довідково-бібліографічного обслуговування). Безумовно, поняття бібліографічного пошуку мають безпосереднє відношення до довідково-бібліографічного обслуговування, але їх можна розглядати також як фундаментальні поняття, що стосуються різних процесів практичної бібліографічної діяльності. Тому розглянемо ці поняття у цій темі, що знайомить із загальною характеристикою бібліографічної практичної діяльності.

Бібліографічний пошук є різновидом документального та інформаційного пошуку. Це співвідношення наведене на схемі (див. рис. 3.3).

Пошук загалом — це діяльність, спрямована на знаходження того чи іншого об'єкта, явища, речі серед інших та його порівняння із потребою, що

спонукала до пошуку. Застосовуючи дихотомічну класифікацію (логічну процедуру поділу обсягу поняття на два видові поняття, що суперечать одне одному), пошук поділяють на інформаційний та неінформаційний пошук залежно від об'єкта пошуку.

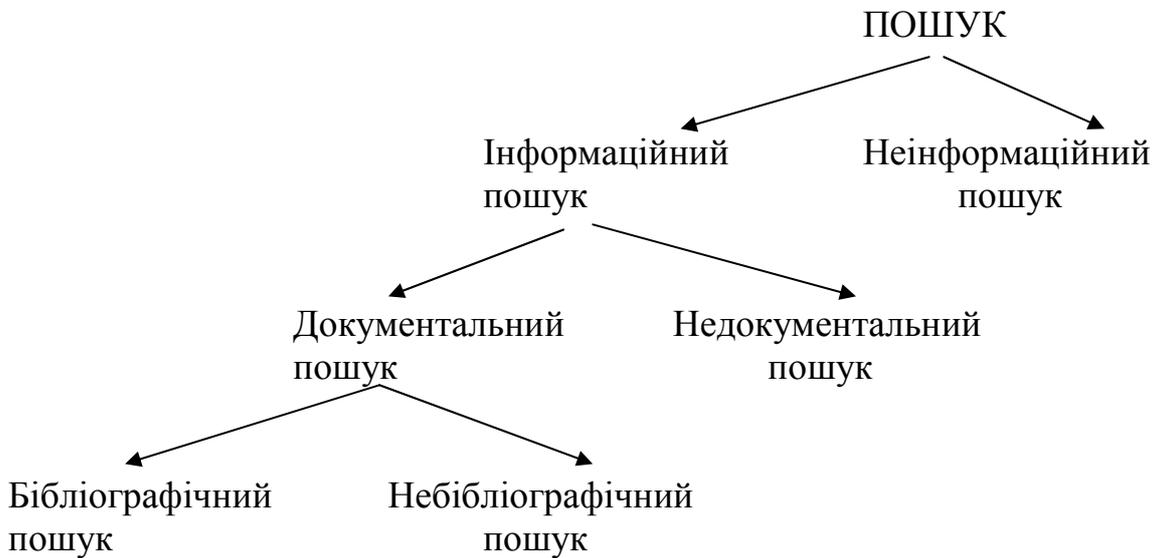

Рис.3.3. Дихотомічна класифікація пошуку

Інформаційний пошук — це пошук інформації, що має певний тематичний зміст чи формальну характеристику. Неінформаційний пошук до проблем бібліографії не має відношення.

Інформаційний пошук поділяється на документальний і недокументальний. **Документальний пошук** — це пошук документа, в якому міститься потрібна інформація. Недокументальний інформаційний пошук здійснюється без звертання до документа, за іншими джерелами інформації (частіше за все — шляхом опитування інших людей).

Документальний пошук поділяється на бібліографічний і небібліографічний. **Бібліографічний пошук** — це пошук документа, в якому міститься потрібна інформація, за джерелами бібліографічної інформації без безпосереднього звертання до документа. Або, інакше кажучи, бібліографічний пошук — це пошук бібліографічної інформації, тобто відомостей про документ, який відповідає інформаційній потребі, але без звертання до самого документа.

Небібліографічний документальний пошук здійснюється у тому випадку, коли він ведеться серед самих документів, наприклад, на книжковій полиці чи на прилавку.

Схема дихотомічної класифікації інформаційного пошуку показує, що бібліографічний пошук за своєю природою завжди є пошуком документальним і інформаційним. Отже, всі вимоги до документального та інформаційного пошуку та їхні властивості притаманні також бібліографічному пошуку.

Для інформаційного пошуку дуже важливо розрізнити такі поняття, як інформаційна потреба, інформаційний запит та інформаційний інтерес. Всі ці поняття характеризують ставлення споживача до інформації.

Інформаційна потреба виникає та існує об'єктивно, вона обумовлюється соціально-економічними та психологічними чинниками.

Інформаційний інтерес — це усвідомлена інформаційна потреба, або форма її активного прояву. Інтерес має суб'єктивний, особистий характер.

Інформаційний запит — це суб'єктивне формулювання інформаційного інтересу, або опосередкований прояв інформаційної потреби, її умовне позначення. Інформаційний запит формулюється та викладається споживачем у термінах природної мови. У запиті, безумовно, відображається інформаційна потреба, але не завжди досить чітко і повно.

Співвідношення між інформаційними потребою, інтересом і запитом можна проілюструвати на рис. 3.4.

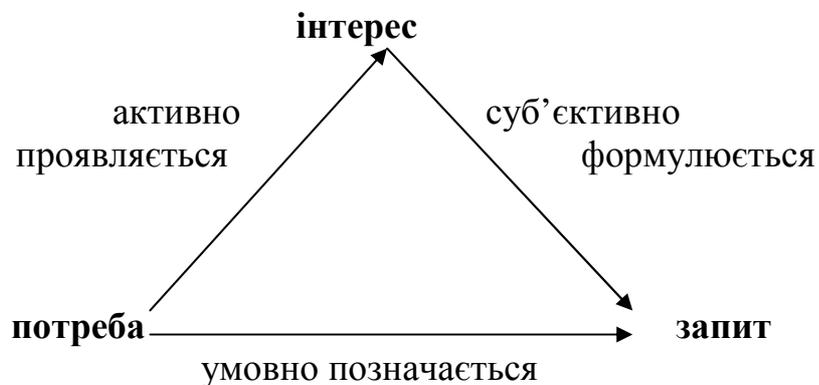

Рис. 3.4. Співвідношення між інформаційними потребою, інтересом та запитом

Система, що створюється для виконання завдань інформаційного пошуку, зветься **інформаційно-пошуковою системою (ІПС)**. Інформаційно-пошукова система, призначена для пошуку документів, може включати самі документи чи їх "пошукові образи". З цього погляду бібліографічний посібник — це теж ІПС, створювана для пошуку БІ, тобто відомостей про документи.

У процесі інформаційного пошуку дуже важливе значення має **пошукова ознака** чи набір пошукових ознак, за якими ведеться пошук інформації. Ознака — це властивість об'єкта, яка обумовлює його відмінні або спільні риси з іншими об'єктами. **Пошуковий образ документа (ПОД)** — це набір пошукових ознак, які характеризують документ і є потрібними для пошуку та ідентифікації документа відповідно до запиту. Наприклад, пошуковим образом документа можна вважати бібліографічний запис.

Набір пошукових ознак, що характеризують інформаційний запит і є потрібними для пошуку інформації відповідно до запиту — це **пошуковий образ запиту (ПОЗ)**. Пошуковий образ запиту може бути сформульований у термінах природної мови чи перекладений на штучну **інформаційно-пошукову мову (ІПМ)**.

Зразком інформаційно-пошукової мови можна вважати, наприклад, таблиці бібліотечно-бібліографічної класифікації, що використовуються при складанні систематичного каталогу бібліотеки. Пошуковий образ запиту, викладений такою інформаційно-пошуковою мовою, являтиме собою перелік класифікаційних індексів тих розділів, у яких можна знайти документи (точніше — пошукові образи документів), які відповідають запиту.

Переклад пошукового образу запиту на інформаційно-пошукову мову — це **пошуковий припис**, згідно з яким ведеться пошук у інформаційно-пошуковій системі.

Бібліографічний пошук так само, як інформаційний пошук узагалі, має певні властивості чи, точніше сказати, вимоги до пошуку: пертинентність і релевантність.

Пертинентність — це відповідність знайденої (чи наданої) інформації потребі споживача. Пертинентність — це, безумовно, найвища мета інформаційного пошуку, але її досягнення ускладнюється труднощами вивчення інформаційних потреб, неадекватністю їх відображення в інформаційних запитах, недосконалістю інформаційно-пошукових систем.

Інша вимога — **релевантність** — означає відповідність знайденої (чи наданої) інформації запиту споживача. Релевантність бібліографічного пошуку виявляється шляхом зіставлення пошукового образу запиту з пошуковими образами документів, котрі виявлено у результаті пошуку, але остаточно вона може виявитися лише при порівнянні інформаційного запиту із самим змістом документів.

Показниками ступеня виконання вимоги релевантності пошуку є поняття повноти і точності пошуку, а також "втрат інформації" та "інформаційного шуму".

Повнота бібліографічного пошуку — це співвідношення кількості знайдених релевантних бібліографічних записів (БЗ) до загальної кількості релевантних бібліографічних записів у даному масиві БІ. Тобто:

$$\text{Повнота} = \frac{\text{Кількість знайдених релевантних БЗ}}{\text{Загальна кількість релевантних БЗ у даному масиві БІ}}$$

Точність бібліографічного пошуку — це співвідношення кількості знайдених релевантних бібліографічних записів до загальної кількості виданих у результаті пошуку записів. Тобто:

$$\text{Точність} = \frac{\text{Кількість знайдених релевантних БЗ}}{\text{Загальна кількість виданих БЗ}}$$

Показники повноти та точності пошуку можна виразити формулами за допомогою умовних позначень, які визначені на діаграмі семантичної оцінки інформаційно-пошукової системи (див. табл. 3.1).

Діаграма семантичної оцінки ІПС

		Масив документів (або бібліографічних записів)	
		релевантні	нерелевантні
Масив документів (або бібліографічних записів)	видані	а	б
	не видані	в	г

Повнота видачі (ПВ) = $100 \% \cdot a / (a + в)$

Точність видачі (ТВ) = $100 \% \cdot a / (a + б)$

Втрати інформації (ВІ) = $100 \% \cdot в / (a + в)$

Інформаційний шум (ІШ) = $100 \% \cdot б / (a + б)$

Тобто повнота видачі = 100 % — втрати інформації;

точність видачі = 100 % — інформаційний шум.

Показники повноти видачі інформації (або її втрат) та точності видачі інформації (або інформаційного шуму) характеризують **якість** роботи ІПС, яку можна виразити **кількісно**.

* * *

Загальне ознайомлення із структурою практичної бібліографічної діяльності дає уявлення про її основні компоненти: мету діяльності, основні процеси, засоби і результати; про їх взаємозв'язок.

Суб'єкти та об'єкти практичної бібліографічної діяльності охарактеризовані у порівнянні із суб'єктами та об'єктами інших видів бібліографічної діяльності: науково-дослідної, педагогічної, управлінської.

За суб'єктною ознакою практична бібліографічна діяльність поділяється на професійну та непрофесійну. Визначають психологічні властивості, що потрібні бібліографу-професіоналу.

При визначенні об'єкта практичної бібліографічної діяльності подана характеристика двох головних концепцій бібліографії — книгознавчої та документографічної. Об'єкт практичної бібліографічної діяльності визначений як система "документ — споживач", або її різновид: система "книга — читач".

Подана характеристика основних понять, що стосуються бібліографічного пошуку як вихідної основи всіх бібліографічних процесів: його взаємозв'язок з документальним та інформаційним пошуком, співвідношення понять інформаційної потреби, запиту та інтересу; поняття інформаційно-пошукової системи, пошукового образу документа, пошукового образу запиту тощо.

Питання для самоконтролю

1. З яких компонентів складається практична бібліографічна діяльність?
2. У якому співвідношенні знаходяться основні процеси практичної бібліографічної діяльності та бібліографічна продукція?
3. Як називають суб'єкта бібліографічної діяльності? Які властивості, знання, вміння та навички потрібні бібліографу?
4. Що таке непрофесійна бібліографічна діяльність?
5. Дайте характеристику об'єкта практичної бібліографічної діяльності. Яку роль відіграють у ньому документ і споживач інформації?
6. Від чого походять назви основних теоретичних концепцій бібліографії: книгознавчої та документографічної?
7. Що таке "бібліографічний пошук"? Як це поняття пов'язане із документальним та інформаційним пошуком?
8. Покажіть співвідношення між поняттями "інформаційна потреба", "інформаційний інтерес" та "інформаційний запит".

9. Що означають поняття: інформаційно-пошукова система, пошуковий образ документа, пошуковий образ запиту, пошуковий припис?

10. Що означають такі властивості інформаційного пошуку, як пертинентність і релевантність?

11. Як визначають повноту і точність бібліографічного пошуку? Що таке втрати інформації та інформаційний шум?

ТЕМА 4. БІБЛІОГРАФУВАННЯ ЯК ПРОЦЕС ВИРОБНИЦТВА БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЙОГО МЕТОДИ

Знайомлячись із практичною бібліографічною діяльністю, неможливо не розглянути методи бібліографування, тобто методи створення бібліографічної інформації (БІ). Саме у цих методах полягає, передусім, специфіка практичної бібліографічної діяльності. Без них неможливо не тільки створення БІ, але й її доведення до споживачів, тобто бібліографічне обслуговування.

Майбутнім фахівцям бібліотечно-бібліографічної справи доведеться вивчати методи бібліографування так, щоб оволодіти ними практично, із урахуванням специфіки того чи іншого процесу бібліографічної діяльності та особливостей певних галузей знань, що їх забезпечує БІ, в інших навчальних дисциплінах. У курсі "Загальне бібліографознавство" знайомство з методами бібліографування буде лише попереднім, як кажуть, теоретичним. У результаті цього вивчення студенти мають знати, які методи використовують при створенні БІ, та вміти розпізнавати особливості застосування того чи іншого методу в існуючих бібліографічних посібниках. Це дозволить не тільки студіювати та запам'ятовувати певні теоретичні положення, але й долучитися до практичної бібліографічної діяльності, спочатку хоча б шляхом аналізу її результатів. Знання методів бібліографування є також потрібним для подальшого вивчення теоретичних проблем бібліографії, насамперед, такої, як класифікація бібліографічних посібників.

4.1. Загальна характеристика методів бібліографування

Процес підготовки БІ складається з кількох операцій, які називають методами бібліографування. Основними серед них є:

- бібліографічне виявлення;
- бібліографічний відбір;
- бібліографічна характеристика;
- бібліографічне групування.

Іноді називають ще інші методи. Наприклад, складання бібліографічного опису, анотування, реферування, індексація (проставлення індексу з метою класифікації документів), предметизація (визначення предметної рубрики). Але всі названі операції є різновидами методу бібліографічної характеристики. Бібліографічна систематизація (визначення класифікаційного індексу) та бібліографічна предметизація можуть розглядатися також як різновиди бібліографічного групування (як групування бібліографічних записів за класифікаційними чи предметними рубриками).

Називають ще як окремий метод "загальний бібліографічний аналіз документа". Але це — не окремий метод, а умова здійснення будь-якого методу бібліографування. Найбільш глибоко цей аналіз здійснюється під час складання бібліографічної характеристики документів.

Крім перших чотирьох методів вважаємо необхідним виділити ще два:

- розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики;
- складання допоміжних покажчиків до бібліографічного посібника.

Ці методи розглядають, як правило, як різновиди бібліографічного групування, але вони мають особливості виконання та застосування.

Для всіх методів бібліографування найбільш важливим є принцип доцільності або закон подвійної відповідності — головний принцип

бібліографування: БІ, що створюється, повинна відповідати, з одного боку, особливостям документів (їх змісту та формі), з іншого боку — інформаційним потребам, запитам, інтересам споживачів, на яких розраховано БІ. У цьому законі проявляється така істотна властивість БІ, як її подвійність.

Всі методи бібліографування поділяють на аналітичні та синтетичні залежно від того, які наукові методи, аналіз або синтез, переважають у тому чи іншому бібліографічному методі. Але цей поділ доволі умовний, тому що в кожному бібліографічному методі є аналіз, тобто уявне розчленування цілого на частини, і синтез, тобто з'єднання частин, вивчення предмета в цілісності, єдності й взаємозв'язку його частин.

Наприклад, бібліографічний опис документа починається з аналізу документа, його уявного розчленування на елементи: прізвище та ініціали автора, назва, підзаголовні дані, вихідні дані, кількісна характеристика документа тощо. Але це тільки початок, бо для здійснення бібліографічного опису потрібно з'єднати всі ці елементи за певними правилами та представити їх як деяку цілісність, тобто здійснити синтез. Таким чином аналіз і синтез присутні разом у методі складання бібліографічного опису.

Те ж саме можна сказати про всі способи бібліографічної характеристики та й інші методи бібліографування. Лише умовно, враховуючи переважання аналізу чи синтезу щодо остаточного результату — створення БІ, можна виділяти аналітичний та синтетичні етапи бібліографування. Причому починається бібліографування з синтезу попереднього, тобто цілісного, недиференційованого сприйняття об'єктів бібліографування, продовжується аналітичним етапом і завершується синтезом остаточним. Співвідношення основних методів бібліографування з цими етапами можна показати на рис. 4.1.

Етапи бібліографування	Методи бібліографування
1. Синтез попередній	1. Бібліографічне виявлення
2. Аналіз	2. Бібліографічний відбір
	3. Бібліографічна характеристика
3. Синтез остаточний	4. Бібліографічне групування
	5. Розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики
	6. Складання допоміжних покажчиків до бібліографічного посібника

Рис. 4.1. Співвідношення методів бібліографування з синтетичними та аналітичними етапами бібліографування

4.2. Бібліографічне виявлення та бібліографічний відбір. Критерії відбору

Бібліографічне виявлення — це виявлення документів як об'єктів бібліографування з метою їх подальшої бібліографічної обробки. Виявлення документів може бути здійснене шляхом документального чи бібліографічного пошуку.

Іноді виявлення документів здійснюється ніби автоматично, без спеціальних зусиль з боку бібліографа. Наприклад, обліковуються всі нові надходження в бібліотеку. В інших випадках бібліографічне виявлення потребує спеціальної організації праці, планування та обліку її окремих етапів.

Дуже часто бібліографічне виявлення поєднується з відбором документів, тобто під час виявлення вже здійснюється відбір — за видами документів, часом видання тощо, навіть за змістом. Такий відбір обумовлений вже тим, які обрано джерела для виявлення документів. Тому при аналізі бібліографічного посібника для характеристики бібліографічного виявлення варто звернути увагу на те, які джерела виявлення документів застосовано у бібліографічному посібнику.

Бібліографічне виявлення — це, безумовно, окремий метод бібліографування, який має свій початок і кінець, свої шляхи і способи виконання. Але він дуже тісно пов'язаний з іншими методами. Наприклад, з бібліографічною характеристикою документів, тому що перший етап бібліографічної характеристики — складання бібліографічного опису — починається вже у процесі бібліографічного виявлення. Відомості про документи, що виявлені для подальшої бібліографічної обробки, подаються у вигляді бібліографічних записів, що містять, як мінімум, бібліографічний опис документа. У процесі подальшої бібліографічної обробки цей опис може уточнюватися чи змінюватися після безпосереднього ознайомлення з документом, але початкові бібліографічні дані в ньому вже є.

Бібліографічне виявлення пов'язане також із попереднім відбором документів, який проводиться, головним чином, за пошуковими образами документів, без звертання до самих документів.

Бібліографічний відбір — це відбір документів відповідно до визначених критеріїв з метою їх відображення у бібліографічній інформації. *Попередній* бібліографічний відбір здійснюється разом із виявленням документів. *Остаточний* бібліографічний відбір — це виділення частини з тих документів, які були виявлені. Поєднання бібліографічного виявлення з бібліографічним відбором називають "бібліографічний добір".

Остаточний відбір обов'язково проводиться на підставі загального бібліографічного аналізу документів, або їх "вивчення", але це вивчення не таке, яке потрібне для пізнання предмета, теми, змісту документа, відображеного в ньому знання. Бібліографічний аналіз документа — це аналіз відповідності документа інформаційній потребі чи запиту читача (споживача інформації), підготовці читача, властивостям його особистості чи властивостям тієї групи читачів, на котру розраховано БІ.

Обов'язкові умови остаточного бібліографічного відбору такі:

- 1) безпосереднє знайомство з документом (вивчення його de visu);

2) знання інформаційних потреб і запитів, властивостей читачів, яким призначено БІ.

Бібліографічний відбір — це цілеспрямований добір документів, які відповідають задуму бібліографічного посібника чи запиту читача. Інакше кажучи, це добір пертинентних та релевантних документів. Недоліками бібліографічного відбору можуть бути як втрати інформації, так і інформаційний шум.

Критерії бібліографічного відбору можуть бути змістові і формальні.

Змістові критерії бібліографічного відбору:

Перший — галузь знання, а також тема, питання, яким присвячено документ.

Другий — наукова та художня цінність документа.

Третій — відповідність документа задуму бібліографічного посібника, властивостям тієї групи читачів, якій призначено бібліографічну інформацію.

Два останні критерії використовують при так званому **якісному** відборі, тобто відборі за якістю документів.

Формальні критерії бібліографічного відбору враховують формально-видавничі ознаки документів.

Перший формальний критерій — види видань, які відображають у бібліографічному посібнику (БП). Відбір за видами видань застосовується тоді, коли читачу потрібні не всі види видань, а лише визначені заздалегідь, або коли бібліограф не спроможний охопити разом різні види видань в одному бібліографічному посібнику. Види видань визначають за різними ознаками. Найбільш поширена типологія видань — за формально-видавничими ознаками, коли всі видання поділяють на неперіодичні, періодичні та продовжувані. Два останні види іноді називають серіальними.

Неперіодичні видання розрізняють за обсягом: книги (понад 48 сторінок), брошури (5—48 с.), аркушівки (1—4 с.) та аркушеві видання (аркуш паперу будь-якого формату). Періодичні видання поділяють на журнали, газети,

бюлетені, періодичні збірники. Продовжувані видання — це продовжувані збірники, що виходять під однією назвою, але без чіткої періодичності, та альманахи.

Види видань розрізняють також за знаковою природою інформації, поділяючи їх на текстові і нетекстові, а останні — на нотні, картографічні, образотворчі.

Варто зазначити, що іноді до бібліографічного посібника відбирають не окремі видання чи не тільки окремі видання, а їх частини, тобто твори друку, що надруковані у виданнях: статті, рецензії, вірші, оповідання та інші документи (ноти, карти, художні репродукції тощо), опубліковані як частина періодичних, продовжуваних або неперіодичних видань.

Другий формальний критерій — типи літератури, які відображені у БП. Їх також розрізняють за різними ознаками.

Головна ознака, за якою визначають основні типи літератури, — соціальне призначення. За цією ознакою виділяють **основні типи літератури**. До них належать:

- 1) політичні першоджерела (програми партій, заяви рухів, громадських організацій, офіційні виступи їх керівників тощо);
- 2) правові першоджерела (конституція, закони, постанови парламенту та уряду, укази президента, накази та розпорядження інших керівних адміністративних органів тощо);
- 3) науково-дослідна література (наукові монографії, наукові статті чи збірники статей, тези доповідей на наукових конференціях тощо);
- 4) науково-популярна література (статті, нариси та замітки, спрямовані на популяризацію наукових знань серед неспеціалістів; науково-популярні монографії тощо);
- 5) виробнича література (практичні посібники, інструктивні матеріали з виробництва тощо);

- 6) навчальна література (підручники, навчальні посібники, навчально-методичні рекомендації, хрестоматії тощо);
- 7) довідкова література (енциклопедії, довідники, словники);
- 8) рекламна література (об'яви, оголошення, проспекти, фірмові каталоги тощо);
- 9) публіцистична література (публіцистичні статті, нариси, тексти промов з актуальних питань сучасності тощо);
- 10) художня література (романи, повісті, оповідання, вірші, поеми, драматичні твори тощо);
- 11) мемуарна література (спогади, щоденники, листування і т.п.);
- 12) літургійна (богослужбова) література (священні книги; книги, що забезпечують богослужіння);
- 13) науково-інформаційна література (видання органів науково-технічної інформації: аналітичні огляди, реферати тощо);
- 14) масово-інформаційна література (повідомлення засобів масової інформації, які не мають публіцистичного спрямування: репортажі, замітки).

Можуть бути виділені ще інші основні типи літератури, які поки ще не вивчені достатньо.

Інша ознака, за якою розрізняють типи літератури — вікова, чи віковий ценз. За цією ознакою виділяють:

- по-перше, літературу для дорослих;
- по-друге, дитячу літературу.

Література для дорослих існує в усіх перелічених типах літератури за соціальним призначенням. Дитяча література існує в багатьох основних типах, але найбільш розвинуті кілька з них. Наприклад: художня література для дітей, публіцистична, науково-пізнавальна, довідкова, навчальна.

Здавалося б логічним виділяти за віковою ознакою також літературу для юнацтва (для підлітків). Але так традиційно склалося, що як окремий тип літератури твори для юнацтва чи підлітків не виділяють. Вони можуть

розглядатися як підрозділ дитячої літератури. В обслуговуванні інформаційних потреб юнацтва головне місце належить літературі для дорослих. На бібліотекарів-бібліографів тоді покладається завдання: підібрати з літератури для дорослих і дитячої літератури для обслуговування потреб юнацтва такі видання, що найбільш відповідають віковим особливостям цієї групи читачів.

Третя ознака, за якою розрізняють типи літератури — мовна. Перший тип літератури за цією ознакою — оригінальна література (тобто видана тією мовою, якою твір написаний автором) і другий тип — перекладна (усі переклади з мови оригіналу на будь-яку іншу).

Перший та другий формальні критерії бібліографічного відбору поєднуються загальною назвою "типологічні критерії", тому що вони ґрунтуються на типології видань або типології літератури.

Третій формальний критерій бібліографічного відбору — хронологічний, або час видання документів. Як правило, визначають хронологічні рамки, чи хронологічний період відбору: за скільки років відбирається література (за 2, 5, 10, 15, 50 років і т.д.); або визначають періодичність обліку нової літератури: раз на тиждень, раз на декаду, місяць, квартал, рік, 2 рази на місяць; 6 разів у рік; 1 раз на 5 років тощо.

Четвертий формальний критерій відбору — територіальний, або місце видання документів (творів друку), котрі включають у бібліографічний посібник. За цим критерієм відрізняють видання вітчизняні та зарубіжні; серед вітчизняних: центральні (тобто столичні) та місцеві (з усіх інших міст).

П'ятий формальний критерій відбору — мовний, або мова видання творів, що відбираються. Встановлюючи цей критерій, визначають конкретно, якими мовами вийшли твори та видання, що їх відображають у бібліографічному посібнику: українською, російською, англійською, німецькою тощо.

4.3. Бібліографічна характеристика: її способи

Бібліографічна характеристика — це складання бібліографічних записів на підставі бібліографічного аналізу (вивчення) документів (їх форми та змісту).

Розрізняють такі способи бібліографічної характеристики:

1) **Бібліографічний опис** — сукупність бібліографічних відомостей про документ, наведених за певними правилами, що встановлюють послідовність зон та елементів бібліографічного опису, і призначених для ідентифікації та загальної характеристики документа. У наш час в Україні діють правила бібліографічного опису документів, які встановлені Державним стандартом України ДСТУ 7.1—2006. Існують різні видання виробничого чи навчального призначення, що пояснюють цей стандарт — "правила бібліографічного опису".

2) **Анотація** — коротка характеристика документа, яка пояснює його зміст, призначення, форму та інші особливості. Анотація має вигляд стислого коментаря або пояснення щодо змісту документа, його призначення і форми, що додається, як правило, у вигляді примітки після бібліографічного опису документа. Іноді короткі пояснювальні анотації включають у бібліографічний опис документа в квадратних дужках після його назви та двокрапки.

У деяких бібліографічних посібниках анотації бувають більші за обсягом, ніж звичайні, вони наближаються за формою до нарисів. Бібліографічний опис документа при цьому може бути поданий як перед анотацією, так і всередині, у дужках або як примітка.

3) **Реферат** — стислий виклад змісту документа (основних ідей, методів дослідження, результатів тощо) з основними фактичними відомостями та висновками. Реферат розповідає читачеві, "що сказано" в документі, на відміну від анотації, яка тільки натякає, "про що йдеться". За обсягом реферат може дорівнюватися анотації чи бути більше, ніж вона; ця ознака не головна. Головне — те, що реферат пишеться, переважно, на твори науково-дослідної чи

виробничої літератури і призначається читачу-спеціалісту відповідної галузі знань з метою забезпечити йому попереднє ознайомлення із змістом документа. Якщо той чи інший документ важкодоступний (є тільки в одному примірнику в певному центрі науково-технічної інформації чи викладений іноземною мовою), то реферат цього документа здатний замінити споживачеві звернення до первинного документа. Як правило, бібліографічна характеристика документа у вигляді реферату пишеться для певних типів бібліографічних посібників: реферативного журналу чи реферативного збірника.

4) **Рецензія** — критико-бібліографічна характеристика документа, яка дає його аргументований аналіз, показує його позитивні якості та недоліки. Рецензії на ті чи інші твори літератури або видання пишуться, як правило, спеціалістами тієї галузі знань, до якої належить видання. Рецензії на твори художньої літератури пишуть літературні критики.

Публікують рецензії, головним чином, у періодичних виданнях: журналах і газетах, у спеціальних бібліографічних відділах або поряд з публікаціями небібліографічного характеру.

Існують також спеціальні критико-бібліографічні журнали чи збірники, у яких рецензії є таким способом бібліографічної характеристики, що переважає. Проте створення критико-бібліографічного видання потребує багато зусиль від його організаторів і наявності відповідного кола читачів, які б підтримали таке видання. Тому спеціальні критико-бібліографічні видання створюються дуже рідко чи існують недовгий час.

5) **Огляд** — узагальнена характеристика кількох документів. Як спосіб бібліографічної характеристики огляд являє собою щось подібне до статті: суцільний текст, у якому характеристика документів (їх змісту, форми чи видавничих особливостей) подається про всі документи разом або про окремі з них у порівнянні одне з одним. Бібліографічні описи документів при цьому подаються у вигляді списку літератури після огляду чи у вигляді підрядкових приміток.

Такі огляди публікуються, головним чином, на сторінках періодичних видань як критико-бібліографічні огляди чи у виданнях органів науково-технічної інформації як так звані "аналітичні огляди".

Термін "огляд" застосовують також для позначення певного типу бібліографічного посібника, який являє собою зв'язну розповідь про документи. Це — такий посібник, у якому окремі анотації поєднуються між собою перехідними фразами, висловами. На наш погляд, такий тип посібника краще називати бібліографічною бесідою чи бесідою про книги.

Два останні способи бібліографічної характеристики (рецензія та огляд) є дискусійними, тобто не всі бібліографознавці вважають, що вони належать саме до бібліографічної характеристики.

Із усіх способів бібліографічної характеристики обов'язковим для існування бібліографічної інформації у документальній формі є бібліографічний опис. Всі інші створюються за певних умов, при потребі з боку читача чи відповідному призначенні бібліографічного посібника.

Згідно з назвами способів бібліографічної характеристики розрізняють окремі операції, чи методи бібліографічної характеристики: складання бібліографічного опису, анотування, реферування, рецензування, складання бібліографічного огляду.

Іншими методами бібліографічної характеристики можна вважати також:

- 1) бібліографічну предметизацію, тобто визначення предметної рубрики, яка відповідає змісту документа;
- 2) бібліографічну систематизацію чи індексацію — визначення класифікаційного індекса документа згідно з певною схемою класифікації;
- 3) технічне кодування документа для автоматизованих інформаційно-пошукових систем (ІПС) — електронних каталогів, баз та банків даних.

Метод бібліографічної характеристики більш за все відповідає основній меті бібліографування: **згортанню первинної інформації**, що міститься у

документах, та **створенню вторинної інформації**, яка відображає як зміст, так і форму документа.

У результаті виконання методу бібліографічної характеристики створюють **пошукові образи документів (ПОД)**, які можуть включатися після цього в певну ІПС. Всі способи бібліографічної характеристики — це способи створення пошукових образів документів. Вони можуть бути традиційними, розрахованими на існування БІ у традиційній документальній формі (як бібліографічні посібники у книжковій чи картковій формі) або нетрадиційними, розрахованими на існування БІ у машиночитаній формі (електронному каталозі чи базі даних).

У бібліографічній характеристиці для електронного каталогу є свої особливості. Розроблений так званий **"комунікативний формат бібліографічного запису"**, який передбачає введення у машинну пам'ять (або запис у машиночитаній формі) всіх відомостей про документ, які можуть бути потрібні при бібліографічному пошуку. Ці питання вивчаються у курсі інформатики.

Крім того, у деяких ІПС передбачається складання так званого передмашинного формату, тобто спеціальної форми аркуша паперу, на яку вносять відомості про документ для наступного введення у машинну пам'ять.

4.4. Бібліографічне групування: його способи

Бібліографічне групування — це об'єднання бібліографічних записів у групи за визначеними ознаками. Бібліографічне групування проводиться для того, щоб упорядкувати певну множину бібліографічних записів, полегшити споживачеві орієнтування серед них. Бібліографічні записи об'єднують у групи за розділами, підрозділами, рубриками та підрубриками бібліографічного посібника. Перелік цих розділів і рубрик можна побачити в "Змісті" бібліографічного посібника.

Розділи, підрозділи, рубрики та підрубрики групування можуть визначатися за змістом документів або за їх формально-видавничими ознаками, а також одночасно за формальними та змістовими ознаками. Відповідно розрізняють способи бібліографічного групування: за змістом документів (змістові способи); за формально-видавничими ознаками документів (формальні способи); за змішаними ознаками (змістово-формальні способи).

Способи бібліографічного групування за змістом документів можуть бути такі:

1) **Систематичне групування** — розподіл бібліографічних записів за розділами певної схеми класифікації документів. Особливість такої схеми — у тому, що вона охоплює певну галузь знань або комплекс споріднених галузей, або всі галузі знань. Як правило, така схема створюється заздалегідь, до початку роботи над конкретним бібліографічним посібником. Історії бібліотечно-бібліографічної справи добре відомі такі схеми класифікації, що призначалися для охоплення всіх існуючих документів, принаймні всіх документів, що є у фонді бібліотеки. Найбільше поширення в усьому світі одержала Універсальна десяткова класифікація; існують також інші бібліотечно-бібліографічні класифікації.

Для окремих бібліографічних посібників розробляли схеми класифікації документів, які належать до комплексу споріднених галузей знань, наприклад: "Суспільні науки" чи "Сільськогосподарська література". Як правило, такі схеми використовують у бібліографічних посібниках, які виходять у вигляді періодичних видань, випусками, що продовжують один одного.

Систематичне групування можуть також застосовувати в періодичних або неперіодичних бібліографічних посібниках, які присвячують одній галузі знань. Схему класифікації документів у таких посібниках розробляють спеціально для конкретного видання, з урахуванням наявності документів певного змісту.

Для систематичного групування характерний ієрархічний спосіб співвідношення розділів, підрозділів, рубрик і підрубрик, тобто розміщення

розділів і підрозділів у певному порядку від вищого до нижчого, а також певна логічна послідовність розділів. Остання визначається за внутрішньою логікою знання, відповідно до певних філософських уявлень про його структуру.

Переваги систематичного групування такі: 1) Кожний розділ дає можливість зібрати разом документи з певної галузі знань, незалежно від того, яким питанням, вузьким чи широким, вони присвячуються. Інформацію з певних вузьких питань можна віднайти не тільки в конкретних рубриках, але й у документах більш загального змісту. 2) Схема класифікації дає можливість наочно побачити зв'язки між окремими питаннями та розділами. Завдяки цьому споживач одержує додаткову інформацію, а поле пошуку розширюється.

Зразками застосування систематичного групування можуть бути такі бібліографічні посібники: систематичний каталог бібліотеки; державний бібліографічний покажчик "Літопис книг"; науково-допоміжний бібліографічний покажчик "Історія України" тощо.

Різновидами систематичного групування слід вважати:

- історико-хронологічне групування (коли розділи визначають за історичними періодами, про які йдеться у документах, і розташовують їх у хронологічній послідовності, згідно з прийнятою в історичній науці періодизацією);

- географічне групування (коли розділи визначають за назвами географічних об'єктів, яким присвячений зміст документів, і розташовують їх згідно з прийнятою у географічній науці послідовністю).

2) Другий змістовий спосіб бібліографічного групування — **тематичне групування**. Це об'єднання бібліографічних записів у групи (розділи) відповідно до певних тем, які розміщують у логічній послідовності.

Тематичне групування дуже подібне до систематичного: воно теж здійснюється за змістом документів, теж враховує наявність тем більш широкого змісту, які можуть бути виділені як розділи, і вузького, що є

підрозділами у тематичних розділах. Іноді важко провести межу між систематичним і тематичним групуванням.

Однак головна особливість тематичного групування — в тому, що воно не має завдання найбільш повно розкрити зміст певної галузі знань чи всіх галузей. Воно спрямовується тільки на те, щоб виділити окремі теми чи питання, характерні для тих документів, які знайдені в результаті бібліографічного виявлення.

Тематичні розділи, як правило, доволі великі, об'ємні та рівнозначні. Формулювання назв розділів обумовлене загальною темою бібліографічного посібника, його цільовим та читацьким призначенням. Послідовність тематичних розділів логічна, вона теж визначається темою, цільовим та читацьким призначенням бібліографічного посібника, внутрішніми зв'язками між розділами.

Як приклад, наведемо зразок тематичного групування у бібліографічному покажчику "Громадсько-політичне життя України." Основні розділи тут такі:

1. Україна: становлення держави. 2. У вирі політичних пристрастей. 3. Соціально-економічна політика: куди йдемо? 4. Україна і світова спільнота.

Кожний розділ має тематичні підрозділи, а деякі ще й тематичні рубрики.

Тематичне групування найбільш придатне для багатьох бібліографічних посібників, які створюються з окремих тем чи проблем, особливо в тих випадках, коли тема стосується різних галузей знань, тобто має комплексний, багатогалузевий характер. Наприклад, така тема, як "Охорона навколишнього середовища" має аспекти природничі, технічні, економічні, політичні тощо, вона торкається різних галузей знань. Згрупувати літературу з питань охорони навколишнього середовища можна за різними тематичними розділами, залежно від завдань бібліографічного посібника, його цільового та читацького призначення.

3) Третій змістовий спосіб бібліографічного групування — **предметне групування**. Це об'єднання бібліографічних записів у групи за окремими

предметними рубриками, які розмішують в алфавітній послідовності. Предметна рубрика — це коротке словесне визначення предмета та (або) аспекту його розгляду, яке характеризує зміст, призначення та форму документа.

Предметне групування застосовується, головним чином, у бібліографічних посібниках з вузькогалузевої тематики, наприклад, у певних галузях медицини, сільського господарства тощо. Воно забезпечує швидкий пошук документів з певного предмета за алфавітом предметних рубрик і не потребує від споживача визначення тієї галузі знання, до якої належить зміст документа. У цьому — перевага предметного групування.

Але предметне групування не здатне забезпечити пошук документів більш загального галузевого змісту, які можуть доповнити інформацію з вузького питання, чи документів із ще вужчих питань. Тому предметне групування у бібліографічних посібниках застосовують нечасто. Предметний спосіб групування матеріалу вживається швидше як додатковий у допоміжних покажчиках до бібліографічних посібників.

Способи бібліографічного групування за формально-видавничими ознаками документів полегшують орієнтацію споживача в сукупності документів, дозволяючи швидко знайти документи певного автора чи року видання і т.п. При такому групуванні розділи формуються за формальними ознаками, що визначають спосіб групування. Розрізняють такі формальні способи бібліографічного групування:

1) **Алфавітне групування** — це групування бібліографічних записів за алфавітом прізвищ авторів та (або) назв документів. Розділи формуються за алфавітом (А, Б, В і т.д.) — від цього походить назва цього способу групування. Але слід пам'ятати, що головне для цього способу — те, що за алфавітом розмішують прізвища авторів та (або) назви документів, які є зовнішньою (формальною) ознакою документів. Розміщення розділів за алфавітом може здійснюватися також при іншому способі бібліографічного групування —

предметному, але там за алфавітом розміщують предметні рубрики, що визначають зміст документів.

Умовно прийнято спосіб формального групування за алфавітом прізвищ авторів і назв документів називати просто "алфавітним". Звідси походить, наприклад, назва алфавітного каталогу, у якому бібліографічні записи розміщують строго за алфавітом слів із прізвищ індивідуальних авторів, заголовків бібліографічних записів і назв документів.

В окремо виданих бібліографічних посібниках алфавітне групування застосовують переважно у посібниках із великою кількістю бібліографічних записів, що інформують про документи різнобічного змісту, які дуже важко систематизувати.

Перевага алфавітного групування — в тому, що всі твори одного автора, незалежно від їхнього змісту, можна легко знайти за відповідною рубрикою.

2) **Хронологічне групування** — це групування бібліографічних записів за датами видання документів у їх хронологічній послідовності. При цьому розділи визначають за роками, а документи відносять до того чи іншого розділу за часом видання чи створення документа.

Хронологічне групування дає можливість споживачеві наочно побачити стан видавничої діяльності і, відповідно, розвиток наукових досліджень чи художньої культури в певні роки.

Різновидом хронологічного групування є зворотно-хронологічне, коли розділи йдуть один за одним у зворотній послідовності років, тобто на початку — найостанніші роки. Такий спосіб дозволяє споживачу, насамперед, ознайомитися із найновішими документами, що відображають сучасний стан наукової, політичної чи іншої думки.

3) **Топографічне групування** — це групування бібліографічних записів за місцем видання документів (в алфавітній послідовності місць видання чи за адміністративним поділом). Топографічне групування дозволяє зібрати в одному розділі видання, що вийшли в одній місцевості. Іноді це дуже важливо

для узагальненої характеристики видань (наприклад, періодичних видань, особливо газет), а також для характеристики стану видавничої діяльності у певній місцевості.

4) **Типологічне групування** — це групування бібліографічних записів за типологічними ознаками документів, що відображаються у бібліографічному посібнику, тобто за видами видань, типами літератури тощо (характеристику типології видань і літератури — див. п. 4.2).

Типологічні ознаки документів дуже різноманітні. Застосування тої чи іншої ознаки для бібліографічного групування обумовлюється особливостями того масиву документів, який відображений у бібліографічному посібнику, його тематики, цільового та читацького призначення.

Наприклад, у покажчиках періодичних видань застосовують такі розділи, як: "Журнали", "Газети", "Бюлетені"; у покажчиках образотворчих видань: "Плакати", "Альбоми", "Листівки" тощо. У покажчиках художньої літератури вживають розділи, що визначають за жанрами (чи родами) творів художньої літератури. Наприклад: „Проза", "Поезія", "Драматургія" тощо.

У деяких покажчиках вживають типологічні підрозділи в розділах змістового характеру. Наприклад, розрізняють "Книги" та "Статті з періодичних видань".

З метою групування бібліографічних записів можуть бути обрані ще й інші формально-видавничі ознаки документів, якщо це обумовлюється особливостями документів або інформаційних потреб читачів. Наприклад, це можуть бути назви видавництв (чи їх відділів); назви серій; назви мов видань; номери видань — наприклад, у стандартів.

Можливе також **групування за змішаними, змістово-формальними ознаками**, коли розділи визначають одночасно за змістом документів і за формальною ознакою. Таким є **персональне групування** — об'єднання бібліографічних записів за персональними рубриками (так званими "гніздами"). Персональні рубрики визначають за прізвищами діячів науки, культури,

мистецтва і тощо. У кожній рубриці збирають відомості про твори цієї особи (чи їх видання) та (або) літературу про неї. Тобто персональна рубрика (чи розділ) визначається як за формальною ознакою — авторською, так і за змістовою — твори про певного діяча.

У деяких бібліографічних посібниках персональні рубрики виділяють за якоюсь однією ознакою — авторською чи змістовою. У першому випадку це буде різновид алфавітного групування, а у другому — різновид тематичного групування.

Персональні рубрики (чи розділи) розміщують по-різному: за алфавітом персоналій чи за хронологією життя та діяльності осіб, про яких йдеться, чи в іншій послідовності, обумовленій задумом бібліографічного посібника.

Розглянувши способи бібліографічного групування, додамо також, що в одному бібліографічному посібнику можуть бути застосовані різні способи бібліографічного групування. Бажано, щоб на одному рівні групування застосувався якийсь один спосіб. Наприклад, якщо всі розділи тематичні, то не можна виділяти поряд з ними типологічний. Але на другому рівні, всередині розділу, можуть виділятися підрозділи вже за іншою ознакою. Причому в одному розділі може використовуватися одна ознака, а в другому — інша. Вибір того чи іншого способу бібліографічного групування залежить від особливостей документів та інформаційних потреб споживачів.

4.5. Розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики

У результаті бібліографічного групування весь масив бібліографічних записів буде поділений на розділи, підрозділи, рубрики, підрубрики. Але завжди залишається такий розділ (або підрозділ, рубрика, підрубрика), що

більше не поділяється на інші розділи чи рубрики. Такі розділи чи рубрики будемо називати "**найдрібнішою рубрикою**".

Розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики часто розглядають як різновид бібліографічного групування, а не окремий метод бібліографування. Дійсно, у деяких способах розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики є багато спільного з відповідними способами групування. Однак групування ми пов'язуємо із виділенням розділів чи рубрик з окремими назвами, причому всередині розділу всі документи мають ту ознаку, що вказана в назві розділу.

Окремі документи з одного розділу (чи підрозділу, рубрики) все ж таки чимось відрізняються один від одного і повинні подаватися читачеві у певній послідовності. Метод розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики визначає цю послідовність. Цей метод бібліографування забезпечує упорядкування бібліографічних записів усередині розділів (підрозділів, рубрик бібліографічного посібника), в яких не виділяють інші розділи (підрозділи, рубрики).

Про те, який спосіб розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики обраний у тому чи іншому бібліографічному посібнику, можна дізнатися з передмови до цього посібника чи визначити самому, уважно розглянувши послідовність бібліографічних записів. Як для бібліотекаря, так і для читача бібліографічного посібника важливо знати це, щоб правильно використовувати пошукові можливості того чи іншого бібліографічного посібника.

Способи розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики поділяють на змістові (за змістом документів), формальні (за формально-видавничими ознаками документів) і змішані (формально-змістові).

Змістові способи розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики можуть бути такі:

1) **За ступенем значення документів.** При цьому серед документів з однієї теми виділяють такі, що мають найбільше значення для вивчення цієї теми. Як правило, це правові чи політичні першоджерела (закони, постанови уряду, затверджені державою офіційні документи, партійні документи). Такі документи подають на першому місці всередині розділу (чи рубрики), а всі інші розміщують далі без якого-небудь відокремлення.

2) **Від простого до складного** (за ступенем доступності). Такий спосіб розташування документів відповідає одному з головних принципів дидактики — теорії освіти й навчання. Для того, щоб втілити його в бібліографічному посібнику, потрібна значна робота: досконале знання проблеми, з якої подаються документи, порівняльний аналіз запропонованих документів, знання рівня підготовки читачів. Такий спосіб розташування бібліографічних записів розрахований на читачів, які потребують значної допомоги у своєму читанні (наприклад, на дітей, учнів певних класів).

3) **Від загального до часткового.** Цей спосіб передбачає, що на першому місці вказують документи найбільш загального змісту, що охоплюють тему цілком і повністю, а після цього — документи, присвячені певним аспектам чи напрямам, питанням цієї теми.

Такий спосіб відповідає загальним правилам викладення знань і ознайомлення з ними. Його застосування свідчить також про значну підготовчу роботу укладача бібліографічного посібника.

Іноді в бібліографічних посібниках застосовують цей спосіб у зворотному напрямі: від часткового до загального. Таке подання матеріалу характерне для деяких прийомів навчання, коли ставиться завдання зацікавити учня певним фактом або питанням, що ближче за все до його рівня знань та інтересів, а після цього познайомити з працями узагальнювального характеру.

4) **За логікою змісту** (послідовне розкриття теми). Цей спосіб розташування бібліографічних записів ґрунтується на внутрішніх змістових зв'язках документів, які дозволяють використовувати їх для послідовного

розкриття теми рубрики. При цьому всередині рубрики можуть сформуватися певні групи документів, спільні за змістом, але вони не відокремлюються в особливі підрубрики.

Всі змістові способи розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики ґрунтуються на уважному, а іноді досить ґрунтовному вивченні документів з боку їх змісту, а також вивченні особливостей читачів, яким присвячується бібліографічний посібник.

Слід наголосити, що в деяких випадках навіть в одному розділі (чи рубриці) застосовується не один спосіб розташування бібліографічних записів, а одночасно два чи більше. Наприклад, при розміщенні документів за ступенем значення після виділення на перше місце найбільш важливих документів усі інші можуть бути розташовані від загального до часткового чи за логікою змісту.

Формальні способи розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики є найпростішими, тому їх застосовують частіше за все, особливо при дефіциті часу на підготовку бібліографічної інформації. Це такі способи, як:

1) **алфавітне розташування** (за алфавітом прізвищ авторів та назв документів);

2) **хронологічне розташування** (за датами видання документів у прямій чи зворотній хронології).

Навіть таке формальне впорядкування масиву документів дає можливість, наприклад, уникнути дублювання бібліографічних записів або відтворити логічні зв'язки між документами, що присвячені одному питанню.

До **змішаних — формально-змістових** — способів розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики належать такі:

1) Розташування записів усередині персональної рубрики, якщо в ній немає ніяких підрозділів. Тут спочатку вказують твори даної персони за алфавітом назв або в хронології видань, потім — твори про цю персону за

алфавітом авторів або в іншій послідовності (у хронології чи за жанрами, чи за ступенем значення).

2) Розташування записів усередині рубрик, де спочатку вказують найважливіші документи (за ступенем значення), а потім усі інші документи за алфавітом авторів або в хронологічній послідовності.

4.6. Складання допоміжних покажчиків до бібліографічного посібника: їх види

Складання допоміжних покажчиків до бібліографічного посібника традиційно не розглядають як особливий метод бібліографування, а тільки як частину праці, спрямованої на підготовку довідково-методичного апарату бібліографічного видання, поряд із написанням передмови, вступної статті, списку скорочень тощо.

На наш погляд, складання допоміжного покажчика до бібліографічного посібника — це окремий метод бібліографування, який забезпечує додаткові до бібліографічного групування способи розкриття змісту документів або складу документів, відображених у бібліографічному посібнику, за їх формальними ознаками.

Допоміжний покажчик до бібліографічного посібника — це частина бібліографічного посібника, яка відображає окремі відомості про документи в іншому аспекті, ніж це зроблено в основному тексті посібника завдяки бібліографічному групуванню, з відсилкою до відповідних бібліографічних записів. На відміну від основного тексту бібліографічного посібника у допоміжних покажчиках відсутні повні бібліографічні описи документів, але їх легко відшукати в основному тексті бібліографічного посібника.

Допоміжний покажчик складається з тих чи інших рубрик, які відображають зміст або формально-видавничі ознаки документів, і посилань до бібліографічних записів, що знаходяться в основному тексті посібника.

Посилання подають у вигляді номерів бібліографічних записів, якщо вони пронумеровані, або номерів сторінок бібліографічного посібника, де знаходиться відповідний запис. Перший варіант, безумовно, точніший і зручніший для споживача, але він потребує від укладача (бібліографа) проведення суцільної нумерації всіх бібліографічних записів у бібліографічному посібнику.

Допоміжні покажчики до бібліографічного посібника складають тоді, коли кількість бібліографічних записів у посібнику доволі велика, а бібліографічне групування не може забезпечити пошук документів за іншими ознаками, ніж ті, що застосовані при групуванні.

Наприклад, коли бібліографічне групування здійснене за змістовими ознаками (систематичне, тематичне, предметне), доцільно скласти допоміжний покажчик за формальною ознакою (прізвищами авторів) або навпаки.

Складання допоміжних покажчиків до бібліографічного посібника — це створення нових рубрик, рубрик допоміжного покажчика, які містять відомості про документи лише з одного якогось аспекту та відсилають до повного бібліографічного запису, який знаходиться всередині бібліографічного посібника. Рубрики допоміжного покажчика розташовують у послідовності, яка визначається видом допоміжного покажчика (переважно — за алфавітом).

Існують такі **види допоміжних покажчиків, що використовують ознаки змісту документів:**

1) **Систематичний** (рубрики визначають за певною схемою класифікації знань або документів і розташовують згідно з цією схемою).

2) **Предметний** (рубрики визначають за предметом, який викладено в документі, а розташовують за алфавітом перших слів предметних рубрик).

3) **Тематичний** (рубрики визначають за темою, якій присвячено документ, а розташовують у логічній послідовності тем).

4) **Географічний** — це різновид предметного допоміжного покажчика, в якому рубрики визначають географічні об'єкти, про які йдеться у змісті документів.

5) **Персональний**, або покажчик персоналій (рубриками є прізвища осіб, яким присвячено зміст документів; розташовують їх за алфавітом прізвищ).

Іноді в бібліографічних посібниках створюють допоміжні покажчики, що поєднують деякі ознаки та спосіб розташування рубрик. Наприклад, у **предметно-систематичному** допоміжному покажчику рубрики визначають за «предметами», а розташовують їх відповідно до певної схеми класифікації. У **географічному** допоміжному покажчику подають **предметні підрубрики**, що дозволяє шукати потрібні документи не тільки за тим, якому географічному об'єкту вони присвячуються, але й за їх галузевою тематикою.

Види допоміжних покажчиків за формальними ознаками документів:

1) **Авторський** (рубрики — прізвища та ініціали авторів, а також редакторів та всіх осіб, що брали участь у створенні документа; розташовуються вони в алфавітній послідовності).

2) **Покажчик назв** (рубрики — тільки назви видань або творів, згадуваних у бібліографічному посібнику; розташовуються вони в алфавітній послідовності).

3) **Покажчик авторів та назв** (рубрики включають прізвища авторів із назвами творів; розташовують їх за алфавітом авторів та назв).

4) **Покажчик колективів**, або організацій та установ, що видали твори (рубрики розташовують, як правило, за алфавітом назв установ).

5) **Хронологічний покажчик** (рубрики — роки видання документів; розташовуються вони у хронологічній послідовності).

6) **Топографічний покажчик** (рубрики — географічні об'єкти, що визначають місце видання документів; розташовуються за алфавітом або за адміністративно-територіальним поділом).

7) **Мовний покажчик** (рубрики — назви мов, якими здійснені видання).

8) Показчик видавництв або друкарень.**9) Показчик серій,** до яких входять видання.

Можуть бути також інші допоміжні показчики як за змістом, так і за формально-видавничими ознаками, якщо це потрібно для розкриття змісту або складу відображених у БП документів.

Види допоміжних показників комплексного характеру, тобто з рубриками, які відображають як зміст, так і формальні ознаки документів, такі:

1) **Іменний показчик** (рубрики — прізвища авторів та персоналій, розміщені в єдиному алфавіті). Як правило, посилання до № бібліографічного запису документа, присвяченого певній особі (персоналії), подається у круглих дужках, наприклад: Шевченко Т. Г. (245).

2) **Пермутаційний показчик** (від англ. permutation — переставлення). Рубрики цього показчика визначають автоматично, при використанні електронно-обчислювальної машини, шляхом переставлення на перше місце послідовно всіх слів з елементів бібліографічного опису документа (насамперед, прізвищ авторів та слів із назви документа).

Сподіваємося, що знайомство з методами бібліографування зробило більш зрозумілими загальні поняття практичної бібліографічної діяльності, що розглядалися у попередній темі.

Зараз, коли Ви знаєте, "як це робиться", ми можемо перейти до характеристики бібліографічної продукції як безпосереднього результату бібліографування.

Наостанку ще раз нагадаємо, що у викладеній темі містяться лише загальні відомості про методи бібліографування, тут не ставиться мета навчити використовувати ці методи, тому що їх практичне застосування залежить від багатьох чинників, які треба вивчати окремо і враховувати у практичній діяльності.

На підтвердження сказаного наведемо вислів відомого українського бібліографа 20-х років ХХ ст. Михайла Ясинського, який доводив „доцільність спеціально студіювати питання бібліографічної методики в пристосуванні до різних ділянок бібліографічної роботи" та залежно від її певного призначення¹. Але для того, щоб можна було це робити, треба володіти загальним знанням про існуючі методи бібліографування.

Питання для самоконтролю

1. Дайте загальну характеристику методів бібліографування: для чого вони використовуються, які операції називають методами бібліографування, у чому сенс поділу методів бібліографування на аналітичні і синтетичні.
2. Поясніть поняття "бібліографічне виявлення". Як співвідносяться поняття "бібліографічне виявлення" та "бібліографічний пошук"?
3. Дайте загальну характеристику бібліографічного відбору.
4. Поясніть змістові критерії бібліографічного відбору.
5. Які ознаки документів враховують при бібліографічному відборі за видами видань? Як розрізняють види видань?
6. Які ознаки документів враховують при бібліографічному відборі за типами літератури? Охарактеризуйте типи літератури за різними ознаками.
7. Охарактеризуйте такі формальні критерії бібліографічного відбору, як хронологічний, територіальний, мовний.
8. Що таке "бібліографічна характеристика"? Поясніть способи бібліографічної характеристики.
9. Що таке "бібліографічне групування"? У чому полягає його результат?
10. Охарактеризуйте способи бібліографічного групування за змістом документів.

¹ Ясинський М. Індивідуальна бібліографія // Бібліолог. вісті. — 1930. — № 1 (22). — С. 24.

11. Охарактеризуйте способи бібліографічного групування за формально-видавничими ознаками документів.

12. У чому особливості персонального групування? Що таке "персональна рубрика"?

13. Як визначається "найдрібніша рубрика" бібліографічного посібника? Для чого потрібне розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики бібліографічного посібника?

14. Охарактеризуйте змістові способи розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики.

15. Охарактеризуйте формальні та змішані способи розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики.

16. Що являє собою допоміжний покажчик до бібліографічного посібника? З чого він складається? Від чого залежить вибір того чи іншого виду допоміжного покажчика для певного бібліографічного посібника?

17. Охарактеризуйте види допоміжних покажчиків, у яких використовують ознаки змісту документів.

18. Назвіть види допоміжних покажчиків за формальними ознаками документів.

19. Які допоміжні покажчики відображають як зміст, так і формальні ознаки документів?

20. Візьміть бібліографічний посібник і проаналізуйте, як застосовувалися при його складанні методи бібліографічного виявлення, бібліографічного відбору, бібліографічної характеристики, бібліографічного групування, розташування бібліографічних записів усередині найдрібнішої рубрики, складання допоміжних покажчиків до бібліографічного посібника.

ТЕМА 5. КЛАСИФІКАЦІЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСІБНИКІВ

5.1. Загальні поняття та завдання класифікування бібліографічних посібників

Як наголошувалося (див. тему 3), сукупність бібліографічних посібників являє собою документальний результат практичної бібліографічної діяльності, а також її засіб у тій частині, що належить до бібліографічного обслуговування. Вміння аналізувати бібліографічні посібники, розумітися у їхніх відмінностях та особливостях є дуже важливим як для теоретичного пізнання бібліографії, так і для оволодіння вміннями та навичками практичної бібліографічної діяльності.

Одним із наукових методів пізнання бібліографічної продукції є класифікування бібліографічних посібників. Класифікування — це метод пізнання, у результаті якого створюється класифікація. Класифікація — це система класів, тобто певна наукова побудова, яка визначає місце того чи іншого об'єкта у системі, вказує на його властивості та відмінності від інших об'єктів, встановлює зв'язки між класами об'єктів. "Клас" тут розуміємо як поняття, що означає сукупність (множину) об'єктів, які мають певну спільну ознаку, чим і відрізняються від інших об'єктів. Класифікування — це розподіл будь-яких об'єктів за спільними ознаками з утворенням певної системи класів.

Поняття "класифікування" та "класифікація" розрізняються як метод пізнання та його результат, але частіше за все використовують лише останнє поняття, трактуючи його і як метод, і як результат.

Класифікування повинне відповідати певним правилам, що відомі як правила поділу обсягу поняття. Практична мета поділу обсягу поняття — системний огляд видів об'єктів, узагальнених у понятті.

Поділ обсягу поняття робиться за певною ознакою (або сукупністю ознак), яка називається підставою поділу. Вибір підстави залежить від мети,

заради якої робиться поділ. Види об'єктів розподіляються за видозміною ознаки, взятої як підстава поділу.

Класифікування підпорядковується таким правилам поділу обсягу поняття:

1) Єдність підстави поділу, тобто в одній класифікації всі види об'єктів повинні виділятися за видозміною однієї і тієї самої підстави поділу.

2) Розмірність поділу, тобто треба класифікувати весь обсяг поняття, не залишати чогось неназваного; сукупність усіх видів, які виділяють за однією ознакою, повинна дорівнюватися в цілому обсягу поняття, що класифікується.

3) Взаємовиключення (непересічення) видів, тобто відсутність пересічення обсягів понять, що позначають види об'єктів.

4) Безперервність класифікування, відсутність "стрибків", тобто в одному класифікаційному ряду повинні називатися види одного рівня класифікації.

Результат класифікування — наукова класифікація — може бути поданий у вигляді таблиці, де позначають ознаку класифікації — підставу поділу та види, що розрізняють за цією підставою.

Класифікація бібліографічних посібників здійснюється за різними ознаками поділу, що відповідають певним аспектам аналізу бібліографічних посібників. Кожний аспект аналізу дає можливість визначити певний фасет класифікації (від франц. *facette* — грань), тобто перелік видів бібліографічних посібників за певною ознакою. Таких фасетів може бути багато, тому класифікація бібліографічних посібників зветься **багатоаспектною фасетною**.

Усі фасети класифікації бібліографічних посібників можна поділити на п'ять груп, або блоків, що складаються з кількох фасетів, які мають споріднені підстави поділу. I група охоплює поділ за ознакою внутрішньої форми бібліографічних посібників; II — поділ за суспільним призначенням бібліографічних посібників; III — поділ за особливостями об'єкта обліку в бібліографічних посібниках (тобто за особливостями документів, що відображені у бібліографічних посібниках), IV — поділ за особливостями

методів бібліографування, що застосовувалися при укладанні бібліографічних посібників; V — поділ за ознаками зовнішньої форми бібліографічних посібників. Послідовність перелічених груп (блоків класифікації бібліографічних посібників) не є усталеною, її можна змінювати.

Кожний фасет класифікації бібліографічних посібників є незалежним від інших фасетів. Така класифікація зветься **паралельною**. Водночас всередині деяких фасетів класифікація може проводитися за декількома ознаками, що використовуються на різних рівнях. Окремі види, що визначаються на нижчих рівнях, підпорядковуються тим, що визначаються на вищому рівні. Така класифікація зветься **ієрархічною**.

Класифікацію бібліографічних посібників називають ще **видовою**, тому що при цьому родове поняття — "бібліографічний посібник" — поділяється на видові поняття, тобто на види бібліографічних посібників. Кожну ланку цієї видової класифікації можна назвати видом бібліографічного посібника за тією чи іншою ознакою. Тобто можна сказати, що види бібліографічних посібників виділяють за різними ознаками: внутрішньої форми бібліографічних посібників, їх суспільного призначення, особливостей об'єкта обліку, особливостей методів бібліографування, за зовнішньою формою бібліографічних посібників.

Традиційно склалося так, що види бібліографічних посібників за ознакою зовнішньої форми називають "формами бібліографічних посібників", або "зовнішніми формами".

Види бібліографічних посібників за ознаками внутрішньої форми пропонуємо називати "жанрами бібліографічних посібників", тому що поняття "жанр" найбільш відповідає поділу за ознаками внутрішньої форми (до яких належать: масштаб охоплення об'єкта відображення, особливості внутрішньої структури бібліографічного посібника, особливості викладення матеріалу в бібліографічному посібнику тощо). Поняття "жанр" взагалі не має точного визначення, його тлумачення може бути різним. Пропонується взяти за

головний такий підхід до жанрів, який використовують, наприклад, у поділі художньої літератури на жанри: роман, повість, оповідання, поема, вірш тощо.

У деяких навчальних посібниках з бібліографознавства поділ за ознаками внутрішньої форми бібліографічних посібників називають поділом на типи бібліографічних посібників. Але поняття "тип" є дуже невизначеним, нечітким. Одні автори називають типами види бібліографічних посібників за ознаками внутрішньої форми, але не всі види, а тільки вибрані; інші називають типами види бібліографічних посібників за їх суспільним призначенням; треті — певні зразки бібліографічних посібників, які мають визначені особливості¹.

Пропонуємо вважати типами бібліографічних посібників не підрозділи класифікації бібліографічних посібників, а підрозділи певних систем бібліографічних посібників, які визначають не за однією ознакою, а на пересіченні декількох напрямів класифікування, причому найбільш важливих. Система бібліографічних посібників — це цілісна сукупність бібліографічних посібників, що поєднуються якоюсь суттєвою, соціально значущою ознакою (цільовим та читацьким призначенням, змістом, видом бібліографованих документів тощо). За основу можна взяти поділ бібліографічних посібників на системи за суспільним призначенням, а всередині цих систем визначати типи бібліографічних посібників, які мають декілька спільних рис. Наприклад, окремо визначати типи поточних державних, науково-допоміжних, рекомендаційних бібліографічних посібників та інших. У такому разі класифікація бібліографічних посібників розглядається як перший ступінь до майбутнього визначення типів бібліографічних посібників.

Класифікація бібліографічних посібників допомагає встановити ті вимоги, яким повинен відповідати кожний вид бібліографічних посібників. З іншого боку, віднесення окремого бібліографічного посібника до певного виду

¹ Зразок визначення "типів бібліографічних посібників" за різними ознаками (цільового призначення, читацької адреси, характеру БІ, структури) див.: Буран В. Я. Бібліографія. Загальний курс / В. Я. Буран, О. П. Довгопола, В. В. Пупченко. — К. : Вища шк., 1984. — С. 22—25.

вказує на відповідні характерні риси цього бібліографічного посібника. Одним словом — назвою виду бібліографічного посібника — можна позначити ці характерні риси. Тому дуже важливо навчитися визначати вид того чи іншого бібліографічного посібника за різними ознаками. Для цього треба вміти аналізувати бібліографічний посібник за його змістом, внутрішньою та зовнішньою формами, знати методи бібліографування та ознаки документів, що використовуються при бібліографічному відборі. Результати аналізу бібліографічного посібника треба зіставити з таблицею класифікації бібліографічних посібників і визначити, до якого виду за тією чи іншою ознакою класифікації належить конкретний бібліографічний посібник.

Сучасна класифікація бібліографічних посібників є результатом багаторічної науково-дослідної роботи багатьох вчених-бібліографознавців, а також теоретичного осмислення своєї праці з боку практичних діячів — бібліографів. У багатьох класифікаціях бібліографічних посібників використовувалися різні підходи, різні ознаки класифікації, по-різному позначалися окремі види бібліографічних посібників.

Позитивний вплив на утвердження єдності у назвах видів бібліографічних посібників здійснила стандартизація бібліографічної термінології у 70—90-ті роки ХХ ст. Але деякі терміни, що стосуються визначення видів бібліографічних посібників, у стандартах відсутні, тому доводиться користуватися сучасними науковими дослідженнями.

Таблиця 5.1.

Класифікація бібліографічних посібників

Ознака класифікування	Вид бібліографічного посібника
I. ЖАНРИ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСІБНИКІВ	
За внутрішньою формою бібліографічних посібників	1. окреме бібліографічне повідомлення 2. бібліографічний список 3. бібліографічний покажчик 4. бібліографічний огляд 5. бібліографічна бесіда 6. бібліографічний бюлетень

	<ul style="list-style-type: none"> 7. бібліографічний журнал 8. бібліографічний відділ у періодичному виданні 9. допоміжний покажчик до видання 10. бібліографічний каталог 11. бібліографічна картотека
II. ВИДИ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСІБНИКІВ ЗА СУСПІЛЬНИМ ПРИЗНАЧЕННЯМ	
За суспільним (цільовим та читацьким) призначенням бібліографічних посібників	<ul style="list-style-type: none"> 1. державний (обліковий) бібліографічний посібник (БП) 2. науково-допоміжний БП 3. рекомендаційний БП 4. професійно-виробничий БП 5. видавничо-книготорговельний БП <ul style="list-style-type: none"> 5.1. видавничий БП 5.2. книготорговельний БП 6. бібліотечно-каталожний БП
III. ВИДИ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСІБНИКІВ ЗА ОСОБЛИВОСТЯМИ ОБ'ЄКТА ОБЛІКУ (ДОКУМЕНТІВ, ЩО ВІДОБРАЖЕНІ)	
А. За видами відображених документів	<ul style="list-style-type: none"> 1. покажчик літератури (текстових документів) 2. покажчик нетекстових документів <ul style="list-style-type: none"> 2.1. покажчик нот 2.2. покажчик картографічних документів 2.3. покажчик образотворчих документів 3. покажчик інших видів документів 4. покажчик документів різних видів
Б. За тематико-галузевим змістом відображених документів	<ul style="list-style-type: none"> 1. універсальний БП 2. багатогалузевий БП <ul style="list-style-type: none"> 2.1. комплексно-тематичний БП 2.2. біобібліографічний посібник 2.3. персональний БП 3. галузевий БП <ul style="list-style-type: none"> 3.1. загальногалузевий БП 3.2. вузькогалузевий БП 3.3. тематичний БП 3.4. біобібліографічний посібник 3.5. персональний БП
В. За змістово-територіальними зв'язками відображених документів	<ul style="list-style-type: none"> 1. краєзнавчий БП 2. країнознавчий БП 3. БП, який відображає документи незалежно від зв'язку їх змісту з певною

	територією
Г. За часом видання відображених документів	1. ретроспективний БП 2. поточний БП 3. перспективний БП
Д. За місцем видання відображених документів	1. міжнародний БП 2. загальнодержавний БП 3. покажчик (список, огляд) місцевого друку
Е. За мовою відображених документів	1. мономовний БП 2. полімовний БП
Ж. За ступенем згортання інформації, що міститься у відображених документах	1. покажчик (список, огляд) первинних документів 2. покажчик (список, огляд) бібліографічних посібників 3. покажчик (список, огляд) первинних документів і бібліографічних посібників
IV. ВИДИ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСІБНИКІВ ЗА ОСОБЛИВОСТЯМИ МЕТОДІВ БІБЛІОГРАФУВАННЯ, ЩО ЗАСТОСОВУВАЛИСЯ ПРИ СКЛАДАННІ БП	
А. За способом бібліографічного відбору	1. реєстраційний БП 2. вибіркового БП
Б. За способом бібліографічної характеристики	1. сигнальний БП 2. анотований БП 3. реферативний БП 4. критико-бібліографічний посібник 5. оглядовий БП 6. технічно-кодований БП
В. За способом бібліографічного групування	1. БП із формальним групуванням 1.1. алфавітний БП 1.2. хронологічний БП 1.3. топографічний БП 1.4. БП із групуванням за іншою формальною ознакою 2. БП із змістовим групуванням 2.1. систематичний БП 2.2. тематичний БП 2.3. предметний БП 3. БП із змішаним групуванням 3.1. біобібліографічний посібник 3.2. словниковий БП
V. ЗОВНІШНІ ФОРМИ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСІБНИКІВ	

<p>За зовнішньою формою бібліографічного посібника</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. рукописний (у тому числі машинописний) БП <ol style="list-style-type: none"> 1.1. картковий БП 1.2. БП у книжковій формі 1.3. аркушевий БП 2. друкований БП <ol style="list-style-type: none"> 2.1. окреме видання <ol style="list-style-type: none"> 2.1.1. картковий БП 2.1.2. БП у книжковій формі <ol style="list-style-type: none"> 2.1.2.1. неперіодичне видання <ul style="list-style-type: none"> — книга — брошура — аркушівка 2.1.2.2. періодичне видання <ul style="list-style-type: none"> — бюлетень — періодичний збірник — журнал 2.1.2.3. продовжуване видання (збірник, що продовжується) 2.1.3. аркушеве видання <ul style="list-style-type: none"> — газета (періодичне видання) — плакат (неперіодичне видання) 2.2. частина видання (частина книги або брошури, журналу, газети і т.п.) <ol style="list-style-type: none"> 2.2.1. самостійна частина видання <ol style="list-style-type: none"> 2.2.1.1. внутрішньокнижковий БП 2.2.1.2. внутрішньожурнальний БП 2.2.1.3. внутрішньогазетний БП 2.2.2. несамоїстійна частина видання <ol style="list-style-type: none"> 2.2.2.1. прикнижковий БП 2.2.2.2. пристатейний БП 2.2.2.3. допоміжний покажчик до видання 2.2.2.4. бібліографічне посилання 3. машиносприймальний БП <ol style="list-style-type: none"> 3.1. мікроформа бібліографічного посібника 3.2. аудіальний БП 3.3. аудіовізуальний БП 3.4. машиночитаний (або машинозчитуваний) БП
--	---

5.2. Жанри бібліографічних посібників

Жанрами бібліографічних посібників називаємо підрозділи класифікації бібліографічних посібників за ознаками їхньої внутрішньої форми. Як наголошено вище, назва "жанр" для цих підрозділів не є усталеною. Ознаки внутрішньої форми теж не просто визначити. Тому поділ бібліографічних посібників на підставі ознак внутрішньої форми багато в чому залишається дискусійним. Ґрунтується він, головним чином, на індуктивному підході, тобто на підставі знання про окремі бібліографічні посібники, про їхні відмінності одне від одного робиться узагальнення цих рис у визначенні того чи іншого жанру.

Ознаками, що характеризують внутрішню форму бібліографічного посібника, вважаємо такі: обсяг бібліографічного посібника; його структурну характеристику (наявність розділів і підрозділів, допоміжних покажчиків, довідкових текстів тощо); способи подання відомостей про документи. Отже, пропонується така характеристика жанрів бібліографічних посібників:

Окреме бібліографічне повідомлення — це бібліографічне повідомлення, не пов'язане за задумом та композицією з іншим текстом. Це може бути картка з бібліографічним записом; плакат, що містить відомості про певне видання; рецензія, опублікована як самостійний матеріал у газеті чи журналі тощо.

Бібліографічним списком називають бібліографічний посібник, що складається із сукупності бібліографічних записів, обмежений за обсягом, з простою структурою, без допоміжних покажчиків.

Це визначення часто піддається критиці. Дійсно, "обмежений обсяг" — невизначене точно поняття. У бібліографічному списку може бути від 2—3 до 50—60 або більше бібліографічних записів. Незначна кількість бібліографічних записів дозволяє подавати їх без групування на певні розділи та підрозділи, тому "обмежений обсяг" пов'язується з "простою структурою" бібліографічного

посібника, але проста структура — теж невизначене точно поняття. Що стосується бібліографічних списків з великою кількістю записів, то в них можливе й виділення розділів. Зазвичай у бібліографічних списках немає допоміжних покажчиків, але відсутність допоміжних покажчиків ще не свідчить про те, що перед нами бібліографічний список.

Незважаючи на всі викладені тут зауваження, "бібліографічний список" залишається традиційним позначенням одного з різновидів бібліографічних посібників. Відрізняють його, головним чином, від "бібліографічного покажчика".

Бібліографічний покажчик — це бібліографічний посібник, що містить значну кількість бібліографічних записів, має складну структуру та науково-довідковий апарат.

"Значна кількість" бібліографічних записів — це, безумовно, теж не точна ознака, але вона пов'язується із "складною структурою", тобто наявністю розділів і підрозділів, передмови і допоміжних покажчиків, що є довідковим апаратом бібліографічного посібника. У той же час, на жаль, не кожний бібліографічний покажчик має передмову, допоміжні покажчики та інші довідкові матеріали. Здебільшого це викликане недоліками видавничого виконання бібліографічного покажчика, коли загальний обсяг бібліографічного посібника штучно скорочується за рахунок довідкових матеріалів.

Бібліографічним оглядом ми вважаємо бібліографічний посібник, що містить узагальнену характеристику групи документів, які об'єднуються за певною ознакою, та бібліографічні описи цих документів. Тобто це — посібник, у якому застосовується огляд як спосіб бібліографічної характеристики (див. п. 4.3). Текст огляду подається у вигляді статті, з послідовним висвітленням певних питань, з відсилками до відповідних документів, бібліографічні описи яких подаються окремо, у вигляді приміток.

Бібліографічна бесіда (чи бесіда про книги) — це бібліографічний посібник, який містить зв'язну розповідь про документи, послідовну

характеристику кожного з них. Доволі часто цей жанр бібліографічного посібника називають бібліографічним оглядом, не розрізняючи його з попереднім.

Бібліографічний бюлетень — це періодичний бібліографічний посібник, який регулярно інформує про нові документи. Бібліографічний бюлетень відрізняється від звичайного бібліографічного списку чи бібліографічного покажчика своєю періодичністю, що пов'язане із завданням інформувати про нові документи. При цьому кожний окремий випуск (чи номер, число) бюлетеня являє собою лише його частину. Передмова та допоміжні покажчики можуть бути вміщені в інших випусках бюлетеня чи бути відсутніми.

Бібліографічний журнал — це періодичний бібліографічний посібник, що об'єднує бібліографічні повідомлення різноманітних жанрів. На відміну від бібліографічного бюлетеня бібліографічний журнал не має вигляду списку чи покажчика літератури. Він містить окремі бібліографічні повідомлення — рецензії, анотації, а також бібліографічні огляди, бібліографічні списки, критико-бібліографічні статті та інші публікації.

Бібліографічний відділ у періодичному виданні — це частина видання (журналу або газети), яка регулярно інформує про нові видання. Так само, як і бібліографічний журнал, вона може складатися з різних жанрів: окремих бібліографічних повідомлень, списків або оглядів.

Допоміжний покажчик до видання — це бібліографічний посібник, який розкриває склад або зміст творів, що вміщує це видання. Допоміжні покажчики до видань дуже відрізняються від бібліографічних списків чи покажчиків. В них немає повного бібліографічного опису документа, про який йдеться. Допоміжні покажчики до видань є часткою науково-довідкового апарату видання, яка допомагає орієнтуватися у змісті видання.

Різновидом допоміжних покажчиків до видань можна вважати допоміжні покажчики до бібліографічних посібників (див. п. 4.6).

Бібліографічний каталог — це бібліографічний посібник, який відображає склад та (або) зміст фондів документів (що зберігаються у бібліотеках, книготорговельних установах та ін.). Крім бібліографічного опису видання містить, як правило, вказівки на шифр зберігання документа у фонді.

Бібліографічна картотека — бібліографічний посібник, який відображає різні види документів, у тому числі журнальні та газетні статті, реалізований переважно у картковій формі і не пов'язаний з певним фондом документів.

Питання про жанри бібліографічних посібників залишається недостатньо дослідженим. У деяких випадках може здаватися, що поділ на жанри не зовсім відповідає правилам класифікування (див. п. 5.1). Існують також деякі різновиди того чи іншого жанру бібліографічного посібника, про які зараз ми не будемо говорити, тому що їх доцільно розглядати на конкретних прикладах в інших темах.

Водночас визначення жанру бібліографічного посібника є необхідною складовою його аналізу. Вислів "бібліографічний посібник" може замінюватися на позначення жанру того посібника, про який йдеться: бібліографічний список, бібліографічний покажчик тощо.

Додамо також, що терміноелемент "бібліографічний" у складі термінів "бібліографічний список", "бібліографічний покажчик", "бібліографічний огляд" тощо може замінюватися вказівкою на те, які документи охоплює бібліографічний посібник. Наприклад: список літератури; покажчик журнальних статей; огляд художньої літератури; каталог нот тощо.

Саме для того, щоб роз'яснити можливість використання різних термінів, що позначають жанр бібліографічного посібника, у назвах тих чи інших видів бібліографічних посібників, ми почали аналіз класифікації бібліографічних посібників з питання про жанри.

5.3. Види бібліографічних посібників за суспільним призначенням

Класифікація бібліографічних посібників за суспільним призначенням має чимале значення, тому що вона відображає істотні для бібліографічних посібників ознаки.

Дискусійність класифікування бібліографічних посібників за суспільним призначенням починається з визначення того, що таке "суспільне призначення" бібліографічних посібників. Згідно з одним із поглядів суспільне призначення бібліографічного посібника складається із сукупності його цільового та читацького призначення. Згідно з цим виділяють такі види бібліографічних посібників:

1. **Державний** — бібліографічний посібник, який інформує про видані в країні документи на підставі їх державного обліку. Як синонім до терміна "державний" вважаємо можливим вживати термін "обліковий". Раніше бібліографічні посібники цього виду звалися "обліково-реєстраційними", але цей термін визнали невдалим через те, що реєстраційними зараз називають бібліографічні посібники, які виділяються за іншою ознакою (видом бібліографічного відбору).

Цільове призначення цього виду БП — повний облік документів, виданих на певній території. Читацьке призначення — працівникам книжкової справи, науково-інформаційних центрів, будь-яким категоріям споживачів. Це — бібліографічні посібники, що створюються для забезпечення документально-бібліографічних потреб усього суспільства, але вони не враховують особливості інформаційних потреб якоїсь окремої категорії споживачів.

2. **Науково-допоміжний** — бібліографічний посібник, призначенням якого є допомога науково-дослідній діяльності. Цільове призначення цього виду БП вказане у визначенні; читацьке призначення, відповідно, є таким: науковцям, спеціалістам різних галузей знань та виробництва.

3. Рекомендаційний — бібліографічний посібник, призначенням якого є допомога загальній та професійній освіті, самоосвіті, вихованню та пропаганді знань. Цільове призначення вказане у визначенні; читацьке тісно пов'язане з ним: для певних груп читачів, що займаються освітою та самоосвітою, вихованням та пропагандою знань. Останнім часом все ширше визнання знаходить пропозиція називати такі посібники "популярними". За ГОСТом 7.0—99 рекомендаційний бібліографічний посібник — це бібліографічний посібник, що відображає документи, які пропонуються певним категоріям читачів і відбираються за відповідними змістовими та якісними критеріями, а популярний бібліографічний посібник — це бібліографічний посібник, призначений для забезпечення пізнавальних інтересів широкого загалу читачів.

4. Професійно-виробничий — бібліографічний посібник, призначенням якого є допомога професійно-виробничій діяльності спеціалістам різних галузей практичної діяльності. Цільове призначення такого посібника вказане у визначенні; читацьке призначення — фахівцям різного рівня підготовки з усіх сфер суспільної практичної діяльності.

Цей вид бібліографічних посібників почали відокремлювати від двох попередніх (науково-допоміжних та рекомендаційних) не так давно, після затвердження державного стандарту 7.0—84 "Бібліографічна діяльність. Терміни та визначення". Вважають, що посібники, призначені на допомогу у практичній професійній діяльності, повинні відрізнятися як від науково-допоміжних, так і від рекомендаційних бібліографічних посібників. Деякі бібліографічні посібники, дійсно, почали видаватися з відповідним підзаголовком. Щодо посібників, виданих раніше чи виданих без урахування вимог вказаного державного стандарту, то вони називалися або рекомендаційними (з призначенням на допомогу у підвищенні професійної кваліфікації спеціалістів середньої ланки), або науково-допоміжними — на допомогу кваліфікованим спеціалістам виробництва в їхній професійній діяльності.

5. Видавничо-книготорговельний — бібліографічний посібник, призначенням якого є допомога книгообігу, для інформування про продукцію видавництв та асортимент книгарень. Цільове призначення вказане у визначенні; читацьке — покупцям, книгопродавцям, широкому загалу споживачів інформації.

Видавничо-книготорговельні бібліографічні посібники подібні до державних (облікових) тим, що вони не мають на меті враховувати особливості інформаційних потреб окремих читацьких груп, але відрізняються тим, що не передбачають повного обліку всіх виданих на території держави документів.

Видавничо-книготорговельні бібліографічні посібники повинні, насамперед, познайомити суспільство з планами та підсумками видавничої діяльності, для того щоб сприяти розповсюдженню видань. Значною мірою вони виконують рекламні функції, притаманні ринковому виробництву: пропагують продукцію видавництв, сприяють її надходженню до споживачів інформації та її купівлі-продажу.

Різновидами видавничо-книготорговельних бібліографічних посібників є: видавничі — ті, що відображають продукцію, видану чи заплановану до випуску одним або кількома видавництвами, та книготорговельні — ті, що відображають книжковий асортимент однієї або кількох книготорговельних організацій з метою сприяння збуту видань.

6. Бібліотечно-каталожний — бібліографічний посібник, що відображає склад певного фонду документів, які зберігаються в одній або кількох бібліотеках. Цільове призначення таких посібників — інформування про склад бібліотечного фонду та забезпечення бібліографічного пошуку документів у цьому фонді. Читацьке призначення — абонентам (користувачам) бібліотек.

Бібліотечно-каталожні бібліографічні посібники створюють у вигляді звичайних карткових бібліографічних каталогів у бібліотеках або друкованих у книжковій формі бібліографічних каталогів на певну частину фонду бібліотеки чи зведених каталогів декількох бібліотек. Дуже поширені бібліотечно-

каталожні бібліографічні посібники у вигляді бюлетеней чи списків нових надходжень до тієї чи іншої бібліотеки. Останнім часом все більше поширюється нова форма бібліотечно-каталожного бібліографічного посібника — електронний каталог.

Традиційно так склалося, що бібліотечні каталоги не розглядалися як вид бібліографічних посібників. Тому у багатьох підручниках і державних стандартах немає відповідного визначення виду бібліографічних посібників. Але якщо ми визнаємо, що бібліографічний посібник — це тільки „впорядкована множина бібліографічних записів” і ніщо інше, а бібліографічний запис може існувати у будь-якій формі запису інформації, то слід визнати існування такого виду бібліографічних посібників, як бібліотечно-каталожні. До речі, у наукових працях, які торкалися питань історії бібліографії, бібліотечно-каталожні бібліографічні посібники обов'язково розглядалися як різновид бібліографічної продукції¹. Але переважно тут йшлося про друковані у книжковій формі, а не карткові бібліотечні каталоги.

Інший підхід до класифікації бібліографічних посібників за суспільним призначенням, запропонований О. П. Коршуновим, полягає в тому, що суспільне призначення БП трактується як виконання основних суспільних функцій БІ (пошукової, комунікативної та оціночної). Тоді всі БП поділяють на дві групи: 1) БП, що виконують, головним чином, пошукову та комунікативну функції, або мають пошуково-комунікативне (загальне) призначення; 2) БП, в яких переважає оціночна функція, і які мають конкретне цільове та читацьке призначення². До першої групи, за О. П. Коршуновим, належать державні БП, джерела репертуарної бібліографії, джерела масової бібліографії, картки централізованої каталогізації. До другої — науково-допоміжні та рекомендаційні БП. Останні диференціюються на посібники: 1)

¹ Див., напр.: Боровий С. Наукова бібліотека в сучасних умовах // Бібліолог. вісті. — 1930. — № 1 (22). — С. 71—76; Корнейчик І. І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період: (Нариси). — Х., 1971. — С. 69—73.

² Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс. Ч. 1. Основы теории библиографии. Раздел 2, 3 / О. П. Коршунов. — М., 2001. — С. 64—71.

для спеціалістів (професійно-виробничі), 2) на допомогу самоосвіті, зокрема загальній та професійній самоосвіті, 3) на допомогу виховній роботі, 4) навчально-допоміжні.

Посібників першої групи разом називають по-різному, зокрема, І. Г. Моргенштерн називає їх "загальноінформаційними"¹. У ГОСТі 7.0—99 запропонована загальна назва для посібників другої групи: **спеціальний БП**, що визначається як "БП конкретного цільового та читацького призначення (рекомендаційний, науково-допоміжний, професійно-виробничий тощо)".

Існують ще інші назви видів бібліографічних посібників за суспільним призначенням, інші поділи бібліографічних посібників за цією ознакою. Здебільшого вони вкладаються у перелічені вище основні види БП, але проблема класифікування бібліографічних посібників за суспільним призначенням залишається дискусійною.

5.4. Види бібліографічних посібників за особливостями об'єкта обліку (документів, що відображені)

Класифікування бібліографічних посібників за особливостями відображених документів складається з багатьох фасетів. У кожному з них за підставу поділу береться якась певна ознака документів. Оскільки таких ознак можна виділити чимало, враховуючи різні підходи, то і фасетів класифікації бібліографічних посібників за особливостями відображених документів теж багато, тому що вони враховують різні ознаки класифікації.

Деякі поділи і назви видів бібліографічних посібників за особливостями відображених документів, здається, можуть бути зрозумілими вже з таблиці класифікації бібліографічних посібників, поданої вище, і не потребують пояснень.

¹ Моргенштерн І. Г. Библиографоведение. Общий курс : путеводитель по курсу для студентов информ.-библи. фак. / И. Г. Моргенштерн. — 2-е изд, переработ. и доп. — Челябинск, 2001. — С. 16.

Зокрема, види бібліографічних посібників за **видами відображених документів** можна зрозуміти з їх назв; тільки для цього треба знати, що таке "види документів". Це питання ми розглядали у п. 4.2.

У запропонованому фасеті класифікації бібліографічних посібників за видами відображених документів перший вид — **показчик літератури (або текстових документів)** — це такий бібліографічний посібник, що відображає лише літературні (або текстові) документи, тобто документи, зміст яких виражений словами, знаковою системою письма. Другий вид — **показчик нетекстових документів** — відображає тільки нетекстові документи, тобто ноти, образотворчі документи, картографічні документи. Третій вид — **показчик інших видів документів** — це такий бібліографічний посібник, у якому відображені не текстові, не нотні, не образотворчі і не картографічні документи, а документи, зміст яких виражений іншими знаковими системами, наприклад, аудіальні документи (грамплатівки), або аудіовізуальні (відеофільми, кінофільми), машиночитані (комп'ютерні файли, компакт-диски). Четвертий вид — **показчик документів різних видів** — це такий бібліографічний посібник, у якому відображені одночасно документи текстові і нетекстові та/або документи інших видів.

Слід сказати також, що види документів можуть виділятися по-різному. Якщо враховувати різні типологічні класифікації документів, то види бібліографічних посібників за видами відображених документів теж будуть називатися по-різному. Наприклад, можна розрізняти "показчики видань" з різновидами "показчик неперіодичних видань" і "показчик серіальних видань" та "показчики творів, опублікованих у виданнях", а також "показчики неопублікованих документів" і "показчики документів різних видів".

Дуже часто використовують на практиці класифікацію бібліографічних посібників "за змістом відображених документів" або "за змістом об'єктів бібліографування". Вважаємо доцільним виділити два паралельні фасети класифікації бібліографічних посібників за змістом відображених документів:

"за тематико-галузевим змістом" і "за змістово-територіальними зв'язками" відображених документів.

У першому з цих фасетів бібліографічні посібники поділяються, перш за все, на універсальні, багатогалузеві та галузеві. **Універсальний** — це бібліографічний посібник, що відображає документи з різних (усіх) галузей знань. Як правило, перелік цих галузей визначається змістом документів, що видавалися на певній території, у визначений час, певною мовою тощо. Інакше кажучи, бібліографічний відбір у таких посібниках обмежують формальними ознаками документів і завдяки цьому в універсальному бібліографічному посібнику відображаються документи будь-якого змісту, з будь-яких галузей знань, що існували у вигляді документальної інформації.

Багатогалузеві бібліографічні посібники відображають документи з декількох галузей знань, що обумовлюється визначеним наперед змістом бібліографічного посібника. Наприклад, багатогалузевим є **комплексно-тематичний бібліографічний посібник**, який відображає документи з різних галузей знань, але присвячені одній комплексній темі. Такі посібники називають інакше "тематичними" чи "проблемно-тематичними", "проблемно-комплексними", „проблемно-орієнтованими". Прикладами можуть бути покажчики літератури з таких тем, як: "Охорона навколишнього середовища" або "Медико-біологічні проблеми космічних польотів" тощо.

Багатогалузевими можуть бути також біобібліографічні та персональні посібники. **Біобібліографічний посібник** — це такий бібліографічний посібник, що містить біографічні відомості про певну особу чи осіб, а також бібліографічну інформацію про їхні твори та літературу про них. **Персональним** зветься бібліографічний посібник, який відображає твори одного автора та (або) літературу про нього. Відмінності між цими видами посібників незначні. Головним чином, вони полягають у тому, що біобібліографічні посібники містять, крім відомостей про документи, ще й біографічні відомості про ту особу, якій присвячено посібник. Крім того,

біобібліографічний посібник може бути присвячений як одній, так і декільком особам, а персональний — тільки одній. Крім того, біобібліографічний посібник, як правило, містить відомості як про твори певної особи (осіб), так і про літературу про неї, а персональний може охоплювати тільки твори певної особи чи тільки літературу про неї, чи те й інше разом.

Біобібліографічні та персональні посібники можуть бути багатогалузевими у тому випадку, коли вони вміщують відомості про осіб, чия діяльність і твори стосуються різних галузей знань.

Галузевим вважається бібліографічний посібник, що відображає документи з певної галузі знань та (або) практичної діяльності. На наш погляд, серед галузевих бібліографічних посібників слід відрізнити загальногалузеві, вузькогалузеві, тематичні, біобібліографічні та персональні.

Загальногалузевий бібліографічний посібник — це посібник, який відображає документи з усієї великої галузі знань; **вузькогалузевий** — той, що відображає документи з вузької галузі знань, яка є складовою іншої, великої галузі. Наприклад, загальногалузевим є покажчик літератури з фізики, а вузькогалузевим — з енергетики.

Тематичним є галузевий бібліографічний посібник, який відображає документи з однієї теми чи проблеми, яка належить до однієї галузі знань. Наприклад, якщо продовжувати порівняння з фізикою, про гідроенергетику.

Однак слід зазначити, що іноді важко точно визначити, чи є бібліографічний посібник загальногалузевим, вузькогалузевим або тематичним, бо ці поняття відносні, вони залежать від того, які галузі знань та практичної діяльності відображаються і як ми розглядаємо співвідношення цих галузей.

Біобібліографічні та персональні посібники теж можуть бути галузевими у тому випадку, коли діяльність осіб, про яких йдеться, та їхні твори належать до однієї галузі.

За змістово-територіальним зв'язками відображених документів дуже важливо виділяти краєзнавчі та країнознавчі бібліографічні посібники, що

відображають документи, які за змістом пов'язані з певною територією. **Красознавчим** зветься бібліографічний посібник, що відображає документи про певну місцевість (край), яка є частиною країни. **Країнознавчий** — це бібліографічний посібник, який відображає документи, за змістом пов'язані з певною країною (державою) чи декількома країнами. З погляду практичних потреб бібліографічної діяльності доцільно розглядати тільки два названі види бібліографічних посібників за вказаною ознакою. Але правила поділу обсягу поняття вимагають, щоб був поділений весь обсяг поняття, тобто у даному випадку — всі бібліографічні посібники, що існують. Тому виникає потреба виділити третій вид бібліографічних посібників за вказаною ознакою — **бібліографічний посібник, який відображає документи незалежно від зв'язку їх змісту з певною територією**. Таких посібників чимало.

За часом видання відображених документів розрізняють бібліографічні посібники ретроспективні, поточні та перспективні. **Ретроспективний** бібліографічний посібник відображає масив документів за певний період минулого часу (як правило, за період більше одного року). **Поточним** бібліографічним посібником зветься такий, випуски якого регулярно і оперативно (з періодичністю від одного тижня до одного року) відображають нові документи, які щойно з'являються. **Перспективним** зветься бібліографічний посібник, що відображає документи, які заплановані до випуску.

Зазначимо, що час видання відображених документів — минулий, поточний чи майбутній — відраховується від часу видання самого бібліографічного посібника. Вид бібліографічного посібника, визначений за часом видання відображених документів, не може змінитися з перебігом часу. Поточний бібліографічний посібник ніколи не стане ретроспективним, а перспективний — поточним чи теж ретроспективним.

У зв'язку з цим ознака, за якою виділяють ретроспективні, поточні та перспективні бібліографічні посібники, деякими авторами зветься інакше:

"функціонально-цільове призначення". Мається на увазі, що посібники кожного з названих видів виконують певну функцію, чи "цільове призначення". Наприклад, ретроспективні бібліографічні посібники "виконують функцію" підсумовування розвитку документних потоків за певні періоди часу та забезпечення пошуку у нагромаджених документних масивах. Поточні бібліографічні посібники "виконують функцію" регулярного інформування про нові документи, забезпечують можливість стежити за документним потоком. Перспективні бібліографічні посібники "виконують функцію" інформування про документи, що готуються до видання.

Така характеристика вказаних видів бібліографічних посібників не викликає заперечень. Але викликає сумнів те, що обумовлена вона якимось "функціонально-цільовим призначенням", а не особливостями відображених документів. Певне "функціонально-цільове призначення" можна знайти у багатьох (якщо не у всіх) видів бібліографічних посібників, що виділяються за особливостями відображених документів. Наприклад, ми можемо сказати, що галузеві бібліографічні посібники виконують функцію інформування про документи, за змістом пов'язані з певною галуззю знань; чи що краєзнавчі бібліографічні посібники мають на меті інформувати про літературу, яка за змістом пов'язана з певною місцевістю у межах країни. Тобто певну "функцію" чи "цільове призначення", "мету" можна знайти у різних видів бібліографічних посібників; все залежить від того, як ми розуміємо, що таке "функція" чи "цільове призначення".

Якщо ж ми визнаємо за необхідне називати "суспільним призначенням" тільки сукупність цільового та читацького призначення у поданому вище трактуванні (див. п. 5.3), то інші види бібліографічних посібників слід виділяти не за "функціонально-цільовим призначенням", а за іншими ознаками, доволі очевидними. Причому слід розуміти, що кожний класифікаційний поділ примушує звернути увагу на ту чи іншу особливість певного виду бібліографічних посібників, часто дуже важливу і навіть істотну, яку можна

характеризувати як функцію чи призначення того чи іншого виду бібліографічних посібників, однак не варто кожен ознаку називати "функціональним" чи "цільовим" призначенням.

За місцем видання відображених документів дуже важливо відрізнити **показники (або списки, огляди) місцевого друку**, які відображають документи, видані в одній місцевості, і тим самим свідчать про розвиток видавничої діяльності та суспільної думки певного краю. **Загальнодержавні** бібліографічні посібники відображають документи, видані в одній державі. Як правило, вони складають найбільшу частку всіх бібліографічних посібників. **Міжнародним** тут названо бібліографічний посібник, який відображає документи, видані в різних країнах. Такі бібліографічні посібники надають споживачеві можливість знайти та використати інформацію з документів, що створені у різних країнах, завдяки чому інформаційний потенціал бібліографічного посібника значно збагачується. Зазначимо, що в бібліографознавстві існує ще одне значення терміна "міжнародний бібліографічний посібник": "бібліографічний посібник, створений у результаті міждержавної кооперації країн-партнерів" (за ГОСТом 7.0—99). Якщо визнати це значення за стандартизованим терміном, треба буде знайти інший термін для позначення бібліографічних посібників, створених однією країною, але таких, що відображають документи, видані в різних країнах.

Види бібліографічних посібників за мовою відображених документів такі: **мономовний** — посібник, який відображає документи, видані однією мовою; **полімовний** — посібник, що відображає документи, видані різними мовами. Мономовний бібліографічний посібник дозволяє простежити розвиток суспільної думки певної нації, яка користується однією мовою; полімовний бібліографічний посібник часто допомагає споживачеві подолати "мовний бар'єр" на шляху інформації; познайомитися з літературою, виданою різними мовами.

За ступенем згортання інформації, що міститься у відображених документах дуже важливо відрізнити **показчики (чи списки, огляди) бібліографічних посібників**. Вони дозволяють споживачеві орієнтуватися у бібліографічній продукції певної країни, певного часу, з певної галузі знань тощо. Завдяки цьому пошук існуючої бібліографічної інформації значно полегшується. І. Г. Моргенштерн пропонує називати ці БП **метабібліографічними**¹. Префікс "мета" використовують для позначення систем, за допомогою яких досліджують або описують інші системи.

На противагу показникам бібліографічних посібників відрізняють **показчики первинних документів**, хоча поняття "первинний документ" зазвичай протистоїть не "бібліографічному посібнику", а "вторинному документу". Але в даному випадку вид бібліографічних посібників, протилежний до показників бібліографічних посібників, краще називати „показником первинних документів”, тому що бібліографічні посібники належать до вторинних документів, оскільки вони створюються на підставі аналітично-синтетичної обробки первинних документів, які відображаються у бібліографічному посібнику.

Для того, щоб виконати вимогу повноти поділу обсягу поняття, виділяємо також третій вид за цією ознакою: **показчик (або список, огляд) первинних документів і бібліографічних посібників**, тобто такий, що містить інформацію як про первинні документи, так і про бібліографічні посібники.

5.5. Види бібліографічних посібників за особливостями методів бібліографування

Першою серед ознак, що характеризують особливості методів бібліографування, застосовуваних під час складання того чи іншого

¹ Моргенштерн И. Г. Библиография : учеб. систематизир. терминолог. слов. Тезаурус библиогр. понятий и терминов / И. Г. Моргенштерн ; Челябинск. гос. акад. культуры и искусств. — Челябинск, 2002. — С. 16.

бібліографічного посібника, розглядаємо ознаку "**за способом (або за видом) бібліографічного відбору**". За цією ознакою розрізняємо бібліографічні посібники реєстраційні та вибірккові. **Реєстраційний** бібліографічний посібник — той, що максимально повно відображає документи, відібрані за певними формальними критеріями. **Вибірковий** бібліографічний посібник — той, що відображає документи, відібрані за певними якісними критеріями. Головна різниця між цими видами бібліографічних посібників полягає в тому, що під час складання реєстраційних посібників бібліографічний відбір здійснюється, головним чином, за формальними ознаками документів: видами документів, місцем видання, часом видання, мовою. Відбір за змістом документів при цьому обмежується тематикою бібліографічного посібника, а якісний відбір, тобто відбір за науковою чи художньою цінністю документів, за відповідністю документів особливостям певної групи читачів, взагалі не проводиться. Вибіркові посібники, навпаки, відрізняються тим, що в них застосовується якісний бібліографічний відбір за змістом документів, щоб забезпечити читача інформацією саме про ті документи, які відповідають його підготовці, або які є кращими серед багатьох; відбір за формальними ознаками документів тут підпорядкований головному завданню.

Реєстраційні бібліографічні посібники здаються найбільш повними з погляду кількості відображених документів, тому іноді ознаку, за якою розрізняють реєстраційні та вибірккові бібліографічні посібники, називають "за повнотою відбору" чи "за повнотою охоплення документів". Тоді можна було б пояснити, що реєстраційні бібліографічні посібники подають інформацію про документи з найбільшою повнотою, а вибірккові — з меншою.

Але згадаємо, що означає поняття "повноти" щодо інформаційного пошуку та інформаційно-пошукових систем (див. п. 3.4). Стосовно бібліографічного посібника повнота — це співвідношення кількості релевантних бібліографічних записів, наявних у даному посібнику, до загальної кількості існуючих у суспільстві релевантних документів. Як відомо,

релевантність визначається через відповідність документа інформаційному запиту. Можна припустити, що в реєстраційних бібліографічних посібниках усі наявні документи відображені більш повно. Але це не означає, що вибіркові бібліографічні посібники не забезпечують повноти відображення релевантних документів. Якщо відбір документів для бібліографічного посібника здійснюється згідно з особливостями передбачуваних споживачів, то вони отримують у вибіркового бібліографічного посібнику всю релевантну бібліографічну інформацію, що забезпечить повноту видачі інформації.

Отже, реєстраційні та вибіркові бібліографічні посібники розрізняються, на наш погляд, підходом до відбору документів, відсутністю чи наявністю якісного відбору. Реєстраційні БП — це такі, де не добиралася краща (чи найважливіша) література, а проводився відбір тільки за формальними ознаками. Вибіркові БП — це, навпаки, такі, де добиралася найбільш важлива література, а незначні публікації відсіювалися.

За способом бібліографічної характеристики найчастіше доводиться бачити визначення **анотованого** бібліографічного посібника (в якому всі або більшість бібліографічних записів містять, поряд з бібліографічним описом, анотацію) та **реферативного** (де бібліографічний опис супроводжується рефератом).

Бібліографічний посібник, у якому бібліографічна характеристика складається тільки з бібліографічного опису (та, в деяких випадках, шифру зберігання або предметної рубрики), називають **сигнальним**. Хоча термін "сигнальний" стосовно бібліографічних посібників застосовують ще в іншому значенні: як тільки поточний неанотований бібліографічний посібник, що забезпечує швидке, оперативне надходження бібліографічної інформації до споживача. Цьому сприяє відсутність анотацій та інших, більш-менш розгорнутих способів бібліографічної характеристики, на підготовку котрих витрачається значний час.

Бібліографічний посібник, у якому бібліографічна характеристика подається у вигляді рецензії (поряд із бібліографічним описом), пропонується називати **критико-бібліографічним**. Частіше за все таким може бути критико-бібліографічний журнал або збірник, газета, або відділ у періодичному виданні.

Бібліографічний посібник, у якому бібліографічна характеристика подається як огляд документів — це **оглядовий** бібліографічний посібник.

Технічно-кодованим пропонується називати бібліографічний посібник, у якому бібліографічна характеристика містить технічне кодування документа (на перфокартах, у передмашинному форматі чи в машиночитаній формі). "Код" взагалі — це система символів для передавання, обробки і зберігання інформації. Кодування відбувається кожного разу, коли треба перекласти інформацію з одного коду в інший. Технічне кодування — це переклад відомостей про документ у форму, доступну для технічних засобів обробки інформації.

За способом бібліографічного групування пропонується розрізняти види бібліографічних посібників відповідно до того, який спосіб бібліографічного групування застосований при визначенні головних розділів посібника (підрозділи можуть визначатися за іншими способами). При цьому бажано розрізняти, передусім, **бібліографічні посібники з формальним групуванням, змістовим групуванням та змішаним**. До першого виду належать посібники: **алфавітний, хронологічний, топографічний** (всі назви походять від назв відповідного способу бібліографічного групування). До другого — **предметний, систематичний, тематичний** посібники. До третього — **біобібліографічний та словниковий** посібники. Біобібліографічний посібник використовує групування за так званими "персональними гніздами", в яких вказують біографічні дані про особу, перелічують її твори та літературу про неї, тобто для групування використовують як формальні, так і змістові ознаки документів. Словниковий бібліографічний посібник будується за єдиним алфавітом слів, які входять у назву твору, та прізвищ авторів.

Види бібліографічних посібників за способом бібліографічного групування можуть визначатися іншим шляхом, як це пропонується, наприклад, у підручнику О. П. Коршунова¹. Тут за головну ознаку групування береться послідовність розділів (алфавітна, хронологічна чи систематична), а характер розділів ураховується вже на другому рівні класифікації.

5.6. Зовнішні форми бібліографічних посібників

Зовнішні форми бібліографічних посібників розрізняємо за ознаками зовнішньої форми. Це не одна ознака, а декілька. Вони використовуються на різних рівнях класифікації, в результаті чого класифікація бібліографічних посібників за ознаками зовнішньої форми є ієрархічною (тобто виділяються вищі й нижчі елементи класифікації у певному порядку). Перш за все, за ознаками зовнішньої форми поділяємо бібліографічні посібники на **рукописні, друковані та машиносприймальні**. Рукописні та друковані форми БП є традиційними, а машиносприймальні БП — нетрадиційними.

Рукописні форми — це переважно бібліографічні посібники, що виконуються рукописним способом. До цієї групи належать також машинописні бібліографічні посібники, що виконуються друкарською машинкою, та принтерні БП, надруковані за допомогою комп'ютера, але такі, що не мають статусу видання. Рукописні бібліографічні посібники можуть існувати у картковій, аркушевій чи книжковій формі.

Картковий бібліографічний посібник являє собою сукупність карток із бібліографічними записами. Так виконуються традиційні карткові каталоги та картотеки. **Аркушевий** бібліографічний посібник має вигляд аркуша паперу будь-якого формату з текстом з одного чи обох боків. Бібліографічний посібник **у книжковій формі** має вигляд сукупності аркушів паперу, що з'єднуються з одного боку.

¹ Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс / О. П. Коршунов. — М., 1990. — С. 108.

Друкований бібліографічний посібник — це посібник, виданий поліграфічними засобами. Переважна більшість бібліографічних посібників, що існують у наш час, належать до цієї категорії. Вони дуже різноманітні і розрізняються за різними ознаками.

По-перше, серед друкованих бібліографічних посібників виділяємо **окремі видання та частини видань**. Окремі бібліографічні видання поділяються за зовнішньою формою так само, як і будь-які інші видання. Спочатку виділимо **видання карткові** (що видаються у вигляді сукупності карток певного формату), **видання у книжковій формі** (тобто у вигляді сукупності аркушів, з'єднаних з одного боку) та **видання аркушеві** (що складаються із одного чи кількох аркушів паперу різного формату, не з'єднаних один з одним).

Серед бібліографічних посібників у книжковій формі найбільш поширеними є **неперіодичні бібліографічні видання у вигляді книг** (що мають обсяг понад 48 сторінок) або **брошур** (обсягом від 5 до 48 сторінок), або **аркушівок** (обсягом 1 —4 сторінки). **Періодичні бібліографічні видання** можуть бути як у **книжковій формі** (бюлетень, періодичний збірник, журнал), так і в **аркушевій** (газета). Існують також **продовжувані** бібліографічні видання (продовжувані збірники), які виходять нумерованими випусками під однією назвою, але без певної періодичності.

Бібліографічні посібники, що існують у **вигляді частини небібліографічного видання**, називають латентними (від лат. latens (latentis) — прихований, який не виявляє себе видимими ознаками). Вони поділяються на **самостійні частини видань** і **несамостійні частини видань**. Перші — на такі, що не залежать від навколишнього тексту чи інших творів у складі видання і є окремими самостійними творами (**внутрішньокнижковий, внутрішньожурнальний, внутрішньогазетний** бібліографічні посібники). Другі — такі, що пов'язані з іншим текстом видання (**прикнижковий або пристатейний бібліографічні посібники, допоміжні покажчики до видань**).

Різновидом бібліографічних посібників як несамостійних частин видань є також бібліографічні посилання, що даються від основного тексту твору до бібліографічних відомостей про інші твори.

Третя група бібліографічних посібників, котрі виділяємо за ознаками зовнішньої форми — **машиносприймальні** бібліографічні посібники. Точніше кажучи, це посібники, зміст яких людина може сприйняти тільки за допомогою певної машини (технічних засобів).

Серед них — **мікроформи** бібліографічних посібників (мікрокарти, мікрофіши, мікрофільми). Останнім часом ці форми набувають все більшого поширення. У розвинутих країнах великі бібліографічні посібники видаються одночасно у традиційній друкованій формі і у мікроформі. Споживач може вибирати ту форму посібника, що для нього зручніше. Крім того, з метою зберігання рідкісних примірників цінних бібліографічних посібників виготовляють їх мікрокопії.

Аудіальний бібліографічний посібник існує у вигляді аудіального документа, розрахованого на сприйняття інформації на слух: грамзапису, магнітозапису.

Аудіовізуальний бібліографічний посібник — це посібник у вигляді аудіовізуального документа (відеозапису, кінофільму).

Машиночитаним (або машинозчитувальним, машинозчитуваним, машиночитним) називають бібліографічний посібник у формі, яку "читає" електронно-обчислювальна машина (ЕОМ), або комп'ютер. Зовнішня форма машиночитаного запису бібліографічної інформації залежить від того, який тип ЕОМ використовується. Спочатку це були записи у вигляді перфокарт і перфострічок, потім — магнітних стрічок і магнітних дисків. Способи машинозчитуваного запису інформації постійно вдосконалюються. Наразі перспективними формами вважають **компактні оптичні диски** (англ. compact optical disk, скорочено "COD", або compact disk, скорочено "CD"). Машиночитані БП в електронній формі називають ще **бібліографічними**

базами чи банками даних, а також комп'ютерними бібліографічними ресурсами.

5.7. Класифікація комп'ютерних бібліографічних ресурсів

Найактуальнішим завданням сьогодення є розвиток і використання комп'ютерних (електронних) засобів зберігання і поширення бібліографічної інформації (БІ). Водночас, теоретичне усвідомлення нових засобів створення і розповсюдження БІ дещо відстає від розвитку техніки і технології. Пропонуємо розглянути класифікацію комп'ютерних бібліографічних ресурсів (КБР).

КБР широко відомі під назвами "електронний каталог", "база даних" (БД), "банк даних". Співвідношення цих понять чітко не визначено. Неясно, чи можна будь-який комп'ютерний БІ називати базою даних; чи є електронний каталог базою даних або банком даних. Найбільш загальними поняттями для позначення будь-якого джерела комп'ютерної БІ є, на наш погляд, такі: "комп'ютерний (або електронний, або машиночитаний) БІ", а також "комп'ютерні бібліографічні ресурси" (КБР) як збірне поняття.

Відомі пропозиції замість різноманітних термінів, що позначають машиночитані записи інформації (БД, банк даних, комп'ютерний файл даних тощо) ввести термін "електронний ресурс", що позначає будь-які матеріали, кодовані для використання за допомогою комп'ютера. Гадаємо, що термін "електронний бібліографічний ресурс" є рівнозначним до терміна "комп'ютерний бібліографічний ресурс".

Одним із методів теоретичного пізнання КБР є загальнонауковий метод пізнання — класифікація. Питання класифікації КБР як спеціальне завдання раніше не ставилося. Воно розглядалося побіжно як результат класифікації баз даних або інформаційно-пошукових систем (ІПС). Широко відомий поділ ІПС на фактографічні (такі, що описують певні факти) і документальні (такі, що

описують документи)¹. Однак ці обидві назви викликають заперечення. Бази даних, що містять описи документів, слід було б називати документографічними, а "документальними" — будь-які бази даних, пов'язані з відображенням документів, зокрема, документографічні і повнотекстові. Назву "фактографічні" недоречно протиставляти "документографічним" (зокрема, бібліографічним) базам даних, тому що за своєю сутністю бібліографічна інформація теж є фактографічною, оскільки документ у цьому випадку описується як факт дійсності. Переконливі докази цього подав А. В. Соколов². Але в зв'язку з тим, що назва "фактографічні" вже закріпилася як протиставлення "документальним" (бібліографічним) базам даних, цей термін залишився незмінним.

Загальний поділ баз даних можна було б представити таким чином:

1. фактографічні
2. документальні
 - 2.1. повнотекстові
 - 2.2. документографічні
 - 2.2.1. діловодні
 - 2.2.2. археографічні
 - 2.2.3. музеографічні
 - 2.2.4. бібліографічні
 - 2.2.4.1. сигнальні
 - 2.2.4.2. предметизовані
 - 2.2.4.3. анотовані
 - 2.2.4.4. реферативні
 - 2.2.4.5. критичні (рецензовані).

¹ Див., напр.: Основные проблемы информатики и библиотечно-библиографическая работа : учеб. пособие для библиотечных факультетов / под ред. А. В. Соколова ; Ленингр. гос. ин-т культуры. — Л., 1976. — С. 179; Информатика : учеб. пособие для студентов ин-тов культуры, пед. вузов и ун-тов / под ред. К. В. Тараканова. — М. : Книга, 1986. — С. 69.

² Соколов А. В. Библиографическая информация как разновидность фактографической информации // Совет. библиогр. — 1983. — № 5. — С. 39—46; Також: Соколов А. В. Ретроспектива-60 / А. В. Соколов. — СПб., 1994. — С. 104—108.

У цьому поділу до документографічних баз даних належать не тільки бібліографічні (що відображають документи книжкового типу), але й діловодні (що відображають документи діловодства), археографічні (що відображають архівні документи), музеографічні (що відображають музейні документи, наприклад, оригінальні твори образотворчого мистецтва).

Бібліографічні бази даних (такі, що подають БІ) доречно поділити за способом (чи глибиною) бібліографічної характеристики на сигнальні (що містять лише бібліографічні описи документів), предметизовані (де до описів додаються предметні рубрики), анотовані (де описи супроводжуються анотаціями), реферативні (де описи супроводжуються рефератами) і критичні чи рецензовані (де описи супроводжуються рецензіями). Вважаємо недоречним протиставлення "бібліографічних" баз даних "реферативним", яке нерідко ще трапляється в обігу. Про критичні (або рецензовані) бази даних поки що повідомлень не було, але це не означає, що в принципі їх існування неможливе.

Для класифікування КБР використаємо, перш за все, ті самі напрями і ознаки класифікації, що і для будь-яких БП. У підсумку маємо одержати класифікацію багатоаспектну, паралельну, фасетну. У середині окремих фасетів класифікація може бути ієрархічною.

Найважливішою ознакою класифікації БП є їх суспільне призначення, що розуміється як сукупність цільового та читацького призначення. За цією ознакою КБР, як і будь-які БП, можна поділити на бібліотечно-каталожні, державні, науково-допоміжні, рекомендаційні, видавничі і книготорговельні. Характеристика цільового і читацького призначення кожного з цих видів КБР відповідає характеристиці аналогічних видів традиційних БП.

Особливістю КБР є переважання серед них **бібліотечно-каталожних** БП. Практично кожна бібліотека починає автоматизацію бібліотечно-бібліографічної діяльності зі створення власного електронного каталогу, що є головним різновидом бібліотечно-каталожних БП. Крім того, до бібліотечно-каталожних БП належать електронні каталоги інших бібліотек, доступні для

користування через Інтернет; зведені каталоги, створені зусиллями декількох установ, та інші бібліографічні посібники, які відображають склад певного фонду (наприклад, електронний аналог традиційного "бюлетеня нових надходжень").

Державні КБР — це ті, що відображають видавничу продукцію (публікації) і депоновані документи, які створені (чи вийшли) на території певної держави. Як відомо, такі посібники мають синонімічну назву "національні", хоча в дійсності вони становлять лише один різновид продукції національної бібліографії. Державні (національні) КБР можуть існувати у вигляді стаціонарних баз і банків даних (доступних off line, тобто тільки в тій установі, яка їх створила), або у вигляді баз і банків даних, доступних on line (через електронні засоби зв'язку), або у вигляді записів на компактних оптичних дисках, що тиражуються (CD-ROM). Існування і використання державних КБР — дуже важливе завдання сучасної бібліографії. Саме державні КБР здатні забезпечити принцип єдності (одноманітності) бібліографічних даних в різних базах і банках даних завдяки одноразовій бібліографічній обробці всіх опублікованих документів і наступному багаторазовому використанню наявних бібліографічних записів.

Аналогічні завдання можуть виконувати і бібліотечно-каталожні КБР, але тільки у випадку організації системи корпоративної каталогізації, де діяльність кожної установи не дублює, а доповнює іншу.

Науково-допоміжні КБР — це галузеві, проблемно-орієнтовані (тематичні чи політематичні) та біобібліографічні або персональні бази і банки даних, розраховані на фахівців відповідної галузі задля допомоги у їх професійній — науковій чи виробничій — діяльності. Як і традиційні науково-допоміжні БП, науково-допоміжні КБР відзначаються ретельним стеженням за професійними інформаційними потребами фахівців та їх задоволенням. Як правило, ніякі формальні межі відбору інформації (такі, як місце видання чи місце зберігання документів) не влаштовують спеціалістів. Тому при створенні

науково-допоміжних КБР матеріали бібліотечно-каталожних та державних КБР можуть тільки враховуватися, але вони не можуть замінити створення спеціальних баз чи банків даних, розрахованих на потреби фахівців.

Рекомендаційні КБР наразі є найменш розробленими. Створення комп'ютерних БП, призначених на допомогу нефахівцям з метою загальної освіти та самоосвіти ще не набуло широкого розповсюдження. Але вже є гарний приклад того, яким може бути електронний рекомендаційний посібник: "Лікс-ізборник" Державної бібліотеки України для дітей, виставлений в Інтернеті для он-лайнового використання. Рекомендаційну БІ можна подати і у формі електронної енциклопедії на CD-ROM, тільки це вимагає значної творчої роботи.

Видавничі і книготорговельні КБР, як і традиційні БП таких видів, дуже близькі за призначенням і можуть одночасно виконувати завдання інформування про продукцію видавництв і сприяння книгопродажу. Наприклад, такими є комп'ютерні системи типу "Books in Print". Однак деякі КБР можуть спеціалізуватися на обліку продукції видавництв, а інші — на сприянні книжковій торгівлі.

Усі види КБР, що виділяються за суспільним призначенням, уже існують і є об'єктивно необхідними; жоден з них не може замінити інший, хоча при їх створенні необхідно враховувати наявність КБР іншого призначення і можливість їх використання.

Розглянемо види КБР за **особливостями об'єкта відображення**. Як відомо, документи, що є об'єктом відображення в базах даних, мають чимало різних характерних рис і особливостей, тому при класифікуванні БП за об'єктом відображення враховується декілька ознак, що у підсумку дає паралельну фасетну класифікацію.

Так, за видами відображених документів серед КБР можна розрізнити **показчики літератури (текстових документів), показчики нетекстових документів** (образотворчих, нотних, картографічних), **показчики**

аудіовізуальних документів (у т.ч. аудіальних і екранних), **показчики машиночитаних документів, показчики документів різних видів.** Терміноелемент "показчик" тут використовується умовно, тільки для того щоб показати склад відображених документів.

У зв'язку з тим, що види документів розрізняють за різними ознаками, види КБР за видами відображених документів можна виділяти ще й іншим чином: показчики видань (зокрема, неперіодичних чи періодичних); показчики творів, опублікованих у виданнях; показчики видань і творів, опублікованих у виданнях; показчики депонованих документів.

За типами відображеної літератури серед КБР можна виділити: показчики правових першоджерел, показчики науково-дослідної літератури, показчики довідкової літератури, показчики навчальної літератури, показчики науково-популярної літератури, показчики художньої літератури і т.д., а також показчики літератури різних типів.

За змістом відображених документів КБР можуть бути: універсальні, багатогалузеві (зокрема, комплексно-тематичні і біобібліографічні), галузеві (зокрема, загальногалузеві, вузькогалузеві, тематичні і біобібліографічні чи персональні).

За змістово-територіальними зв'язками відображених документів виділяємо краєзнавчі, країнознавчі і не пов'язані за змістом з територіальною ознакою КБР. **За місцем видання відображених документів** КБР можуть бути загальнодержавні, міжнародні або показчики місцевого друку. **За мовою відображених документів** є мономовні і полімовні КБР.

За часом видання відображених документів можна розрізняти поточні, ретроспективні і перспективні КБР. Цікавою є проблема співвідношення поточних і ретроспективних КБР. Поточними ми вважаємо БП, що відображають документи за період не більше одного року. Поточні БП повинні виходити (створюватися) регулярно, із визначеною заздалегідь періодичністю. Поточні БП не можуть змінити свою видову приналежність навіть з перебігом

часу (наприклад, "Літопис друку" 20-х років залишається поточним БП і в наші дні). У випадку з КБР є дві можливості переходу поточних КБР у ретроспективні. Перша: просте накопичення окремих баз даних. Наприклад, електронний каталог бібліотеки може складатися з окремих баз даних, що відображають надходження в бібліотеку за кожний рік окремо, але в сукупності електронний каталог є ретроспективним банком даних, тому що відображає документи за декілька років. Друга можливість більш складна технічно, але така, що більше відповідає вимогам до ретроспективного БП, який повинен об'єднувати інформацію про документи різних років видання. При цьому інформація з поточних БД кумулюється в одну — ретроспективну — БД, що є зручнішим для ретроспективного пошуку документів.

Розглядаючи види КБР за методами бібліографування, теж використовуємо декілька ознак і виділяємо декілька фасетів класифікації. Зокрема, за видом бібліографічного відбору КБР можуть бути реєстраційні (якщо при відборі використовувалися тільки формальні ознаки документів) і вибіркові (якщо при відборі документів ураховувалися їх якісні характеристики: наукова чи художня цінність, придатність для тієї мети, з якою створювався комп'ютерний БП). За способом бібліографічної характеристики КБР можуть бути сигнальні (якщо характеристика складається лише з елементів бібліографічного опису), предметизовані (якщо до опису додають предметні рубрики), анотовані (якщо до опису додається анотація), реферативні (якщо до опису додається реферат) і критичні чи рецензовані, якщо до опису додається рецензія. Можливо існування і оглядових КБР, в яких характеристика документів подається у вигляді огляду, що додається до бібліографічних описів документів.

Така ознака, як **спосіб бібліографічного групування не є характерною** для КБР, оскільки в них послідовність бібліографічних записів не має значення як при створенні, так і для пошуку. Натомість для КБР важливо знати, **за якими формальними та змістовими ознаками можливий пошук**

документів у певній БД. Зокрема, чи можливий пошук за такими формальними ознаками документів, як автор (перший чи всі автори, індивідуальний чи колективний), назва твору (перше слово), місце видання, рік видання, вид документа, мова тощо. Пошук за змістовими ознаками може бути: систематичний (за схемою певної класифікації); предметний (за предметними рубриками); за будь-яким словом із назви; за будь-яким словом із назви, анотації чи реферату; за тезаурусом; за предметним словником. При цьому деякі БД можуть забезпечувати пошук за декількома ознаками, отже, їх вид визначатиметься переліком тих ознак, які можна використовувати при автоматизованому пошуку.

Специфіка КБР відбиватиметься також у класифікуванні їх **за операційною системою**, що використовується (MSDOS-овські і Windows-ські) і за програмними засобами (такі, що використовують програму "Библиотека", "МАРК", ІРБІС, SDS/ISIS, ALEPH тощо).

Жанри КБР поки що не визначилися досить чітко. Єдиний широко відомий жанр КБР — це електронний каталог, який відзначається тим, що відображає певний фонд документів.

Як окремий жанр КБР можна розглядати і "електронну картотеку" — електронний БП, який створюється за правилами, розробленими для звичайних карткових картотек: систематичної картотеки статей (СКС) або тематичної картотеки. У деяких бібліотеках електронну СКС розглядають як частину електронного каталогу, але вони мають різні цілі і різні особливості бібліографування. Електронні картотеки називають також базами або банками даних, але ці назви не відображають специфіку "картотек", вони можуть застосовуватися для будь-якого комп'ютерного БП.

Серед КБР можливий також такий жанр БП, як "допоміжний покажчик до видання", зокрема, до особливо важливих і цінних видань (наприклад, правових першоджерел).

Що стосується таких традиційних жанрів БП, як "показчик", "список", "огляд", то для КБР вони не характерні, хіба що віднести до КБР звичайні показчики (чи списки, огляди), які тільки записані на машиночитаних носіях.

Зовнішні форми КБР можуть бути такі: стаціонарні (записані у внутрішній, постійній пам'яті комп'ютера) і нестаціонарні (компактний оптичний диск (CD-ROM), дискета, магнітний диск, магнітна стрічка).

Розрізняють також **види КБР за способом доступу**: доступні тільки за місцем створення (оф-лайнові) і доступні on-line, тобто через електронні лінії зв'язку з будь-якого місця доступу (он-лайнові). Останні називають також базами даних з інтерактивним доступом.

На цьому класифікацію КБР можна вважати завершеною. Хоча, безумовно, можливі й інші аспекти розгляду КБР, і, відповідно, інші фасети класифікації¹.

Наостанок звернімо увагу на співвідношення понять КБР і ДБА (довідково-бібліографічний апарат) бібліотеки. Як відомо, ДБА складається з таких частин, як каталоги і картотеки, довідково-бібліографічний фонд (що включає довідкові видання і бібліографічні посібники), фонд неопублікованих бібліографічних посібників (зокрема, копії виданих раніше бібліографічних довідок). КБР можуть належати до будь-якої з перелічених частин. КБР засвідчують єдність каталогів, картотек і традиційних письмових (або друкованих) БП.

Існування КБР з інтерактивним доступом, які фізично відсутні в місці доступу, але можуть використовуватися споживачами інформації, породило термін "віртуальний ДБА". Оскільки частіше за все "віртуальний ДБА" доступний завдяки мережі Інтернет, можна вважати, що "бібліографічні

¹ Продовження теми див. у ст.: Трачук Л. Ф. Классификация электронной библиографической продукции / Л. Ф. Трачук, Г. Н. Швецова-Водка // Науч. и техн. б-ки. — 2009. — № 8. — С. 33—46.

ресурси Інтернету"¹ — це і є "віртуальний ДБА", доступний для використання всім, хто має вихід в Інтернет.

Порівнюючи традиційні БП і КБР, ми бачимо як переваги, так і недоліки останніх. Переваги можна виділити такі:

- швидкість пошуку інформації в КБР за формальними ознаками (автор, назва документа, рік видання тощо);
- можливість кумуляції інформації і постійного її оновлення;
- при доступі on-line — зняття просторового бар'єру між споживачем і джерелом БІ.

Недоліками є:

- залежність від наявності технічного обладнання, програм, навіть електропостачання;
- швидке моральне і матеріальне старіння обладнання і програмного забезпечення, потреба в їх заміні і оновленні;
- нерозробленість шляхів змістового доступу до інформації, можливість її втрати або інформаційного шуму при тематичному пошуку.

Безумовно, необхідні подальші теоретичні і, особливо, методичні дослідження КБР, спрямовані на вдосконалення методики їх створення і використання. Важливо не загубити позитивні риси традиційних БП і додати до них нові можливості, які забезпечує сучасна комп'ютерна техніка, електронні комунікації та інформаційні технології.

Підбиваючи підсумки розгляду класифікації бібліографічних посібників, зауважимо, що деякі поняття і терміни, що визначають види бібліографічних посібників, є вже усталеними, традиційними; їх тлумачення однозначне і не

¹ Див. напр.: Філіпова Л. Бібліотечно-бібліографічні ресурси INTERNET : (Аналіт. огляд) // Вісн. Кн. палати. — 1998. — № 6. — С. 22—26; Филиппова Л. Я. Информационно-библиотечные ресурсы Интернет. — Харьков : К-Центр, 1998. — 77 с.

викликає сумніву. Але в той же час існують багато понять і термінів, що залишаються дискусійними. У даному навчальному посібнику викладене авторське уявлення про класифікацію бібліографічних посібників, але з урахуванням термінів і понять, запропонованих існуючими термінологічними стандартами. Подання класифікації бібліографічних посібників у вигляді таблиці допомагає чітко уявити, за якою ознакою виділяють ті чи інші види бібліографічних посібників.

Чітке уявлення про класифікацію бібліографічних посібників допоможе правильно визначати особливості того чи іншого посібника з метою його використання, а також свідомо брати участь у створенні бібліографічних посібників різних видів, жанрів та форм.

Питання для самоконтролю

1. Для чого потрібне класифікування бібліографічної продукції? Як співвідносяться поняття "класифікування" та "класифікація"?
2. Назвіть основні вимоги до класифікування.
3. Чому класифікація бібліографічних посібників зветься багатоаспектною і фасетною?
4. Які ознаки бібліографічних посібників ураховуються при їхньому класифікуванні? Скільки блоків класифікації бібліографічних посібників можна виділити за певними групами ознак класифікування?
5. Що означають поняття виду, жанру, типу, форми бібліографічного посібника?
6. Дайте характеристику жанрів бібліографічних посібників.
7. Як розуміти поняття "суспільне призначення бібліографічних посібників"? Назвіть і охарактеризуйте види бібліографічних посібників за суспільним призначенням.
8. Які ознаки відображених документів ураховуються у класифікації бібліографічних посібників за особливостями об'єкта обліку?

9. Як розрізняють бібліографічні посібники за видами відображених документів?
10. Дайте характеристику видів бібліографічних посібників за тематико-галузевим змістом відображених документів.
11. Як розрізняють види бібліографічних посібників за змістово-територіальними зв'язками відображених документів?
12. Охарактеризуйте види бібліографічних посібників за часом видання відображених документів.
13. Чим відрізняються один від одного реєстраційні та вибіркові бібліографічні посібники?
14. Які види бібліографічних посібників виділяють за способом бібліографічної характеристики?
15. Які види бібліографічних посібників виділяють за способом бібліографічного групування?
16. Назвіть основні зовнішні форми бібліографічних посібників.
17. Охарактеризуйте різновиди зовнішніх форм рукописних бібліографічних посібників.
18. Охарактеризуйте різновиди зовнішніх форм друкованих бібліографічних посібників.
19. Охарактеризуйте різновиди зовнішніх форм машиносприймальних бібліографічних посібників.
20. Візьміть будь-який бібліографічний посібник і визначте його вид за різними ознаками класифікації. Аргументуйте своє рішення характеристикою відповідних видів і наявними рисами аналізованого бібліографічного посібника.

ТЕМА 6. КЛАСИФІКАЦІЯ БІБЛІОГРАФІЇ

6.1. Дискусійність проблеми класифікації бібліографії

Класифікування бібліографії — це її поділ на види. Види бібліографії виділялися з давніх часів, але то не було наукове класифікування, що мало б відповідати певним вимогам (про них див. у темі 5 "Класифікація бібліографічних посібників", п. 5.1).

Наукове класифікування бібліографії важко було зробити до тих пір, поки не було визначене саме поняття "бібліографії". Зовсім недавно, з історичної точки зору, почали розрізняти поняття "бібліографічний посібник" та "бібліографія". До того часу, а подекуди і дотепер, замість класифікування бібліографічної діяльності доволі часто говорили про класифікування бібліографічних посібників.

Це стало особливо помітно після прийняття державного стандарту ГОСТ 16448—70 "Бібліографія. Терміни та визначення", де вперше розрізнялися види бібліографічних посібників і види бібліографії.

Видами бібліографії почали називати підрозділи бібліографічної діяльності, що виділилися у процесі її диференціації завдяки спільності деяких рис, ознак.

Яких саме ознак? Перш за все — особливостей бібліографічної продукції, що створюється тим чи іншим видом бібліографічної діяльності. Тобто в кінцевому підсумку класифікація бібліографії збігається з класифікацією бібліографічних посібників. Наприклад, якщо результатом бібліографування є державні бібліографічні посібники, то вид бібліографії, яка їх створює, зветься "державною"; науково-допоміжні бібліографічні посібники створюються науково-допоміжною бібліографією; рекомендаційні посібники — рекомендаційною бібліографією тощо.

Але чи можна сказати, що будь-якому виду бібліографічних посібників відповідає певний вид бібліографічної діяльності? Чіткої відповіді на це запитання поки що немає. Абрам Ілліч Барсук вважав, що про формування окремого виду бібліографії можна говорити лише тоді, коли існує не тільки добре розроблена, всім відома особлива методика створення бібліографічних посібників цього виду, але й певні організаційні центри створення

таких посібників, визначена система бібліографічних посібників даного виду, а також відомі наукові дослідження, присвячені розвитку цього виду бібліографічної діяльності¹.

Олег Павлович Коршунов вважає, що види бібліографії треба виділяти по-різному за двома різними ознаками: 1) за однорідністю бібліографічної продукції, що виробляється; 2) за організаційно-відомчою належністю практичної бібліографічної діяльності. Традиційним є поділ бібліографії за першою ознакою².

Дискусійність проблеми класифікування бібліографії призвела до того, що у стандартах ГОСТ 7.0—84 "Бібліографічна діяльність. Основні терміни та визначення" і ГОСТ 7.0—99 "Інформаційно-бібліотечна діяльність, бібліографія" відмовилися від стандартизування термінів, що позначають види бібліографії. Цю тему не розглядає Г. М. Діомідова у 2-му і 3-му виданнях підручника з бібліографії для училищ³. Навіть О. П. Коршунов, який багато займався цим питанням, вважає, що, можливо, сама ідея видової класифікації бібліографії помилкова, якщо вона не знаходить несуперечливого рішення⁴.

¹ Барсук А. И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин : методол. очерк / А. И. Барсук. — М., 1975. — С. 127.

² Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс / О. П. Коршунов. — М., 1990. — С. 111; Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс. Ч. 1. Основы теории библиографии. Раздел 2, 3 / О. П. Коршунов. — М., 2001.

³ Диомидова Г. Н. Библиография. Общий курс : учеб. для библ. техникумов и библ. отд-ний культ.-просвет. училищ / Г. Н. Диомидова. — 2-е изд., переработ. и доп. — М. : Кн. палата, 1991; Диомидова Г. Н. Библиографоведение : учеб. для сред. профессион. учеб. заведений / Г. Н. Диомидова. — СПб. : Профессия, 2002.

⁴ Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс. Ч. 1. Основы теории библиографии. Раздел 2, 3 / О. П. Коршунов. — М., 2001. — С. 80—81.

Насправді проблема класифікації бібліографії навряд чи є надуманою, штучною. Дійсно, спочатку вона виникла як наслідок класифікування бібліографічних посібників. Коли створення бібліографічних посібників певного виду набувало досвіду, ставало традиційним, можна було говорити вже про особливості методики бібліографування у тому чи іншому виді бібліографічної діяльності; розвивалося його наукове усвідомлення; формувалися певні організаційні центри.

Навіть у той час, коли не було розмежування понять „бібліографія" і "бібліографічні посібники", бібліографи та бібліографознавці, що писали про види бібліографії, мали на увазі, насамперед, розвиток діяльності, спрямованої на створення та поширення бібліографічної інформації з певними ознаками.

Як приклад, можемо згадати статтю Юрія Олексійовича Меженка "Теоретичні передумови організації української бібліографічної роботи", де бібліографія визначалася як "складання списків книжок", тобто як діяльність, а далі виділялися "три напрями бібліографічної практики: 1) бібліографія об'єктивного опису, тобто бібліографія реєстраційна, 2) бібліографія суб'єктивна — анотаційна, 3) бібліографія з добором — рекомендаційна"¹. Ми не будемо тут розглядати підстави такого поділу та його доцільність, бо це завдання історії бібліографознавства. Зауважимо тільки, що в сучасній видовій класифікації бібліографії урахований досвід багатьох вчених. Думки Ю. О. Меженка теж перекликаються з деякими сучасними напрямками класифікації бібліографії (див. далі п. 6.3).

6.2. Класифікація бібліографії за ознакою її суспільного призначення: перший підхід

Виділення видів бібліографії за ознакою її суспільного призначення залежить від того, як ми розуміємо, що таке суспільне призначення

¹ Меженко Ю. О. Теоретичні передумови організації української бібліографічної роботи // Бібліолог. вісті. — 1926. — № 4 (13). — С. 48, 55.

бібліографії. В історії бібліографознавства відомо чимало відповідей на це питання, а також багато схем класифікації бібліографії за цією ознакою.

Розглянемо два підходи, найбільш характерні для вітчизняного бібліографознавства.

Перший: **суспільне призначення бібліографії розуміється як її призначення для обслуговування певної сфери життєдіяльності суспільства.** Конкретизується "суспільне призначення бібліографії" у цьому випадку поняттями цільового та читацького призначення бібліографії. У результаті діяльності кожного з видів бібліографії, виділених за вказаною ознакою, створюються бібліографічні посібники з відповідним суспільним, тобто цільовим та читацьким призначенням: державні, науково-допоміжні, рекомендаційні, професійно-виробничі, видавничо-книготорговельні, бібліотечно-каталожні. Крім спільної сукупності цільового та читацького призначення для таких видів бібліографії у наш час характерні чітко визначені центри бібліографічної діяльності і сформована система бібліографічних посібників.

Серед вчених, які обґрунтовували таке розуміння основних видів бібліографії, назвемо Абрама Ілліча Барсука, відомого представника книгознавчої концепції бібліографії. Але він був не першим і не останнім.

Ця концепція знайшла відображення у державному стандарті ГОСТ 7.0—77 "Бібліографія. Терміни та визначення" та в багатьох підручниках і статтях, які були опубліковані після прийняття цього стандарту.

Згідно з цією концепцією за ознакою суспільного призначення було виділено спочатку чотири види бібліографії: державна, науково-допоміжна, рекомендаційна та видавничо-книготорговельна¹. Ці види бібліографії називалися основними.

Державна бібліографія — це бібліографія, призначенням якої є реєстрація всіх опублікованих на території держави документів, насамперед —

¹ Див., напр.: Буран В. Я. Бібліографія. Загальний курс / В. Я. Буран, О. П. Довгопола, В. В. Пупченко. — К. : Вища шк., 1984. — С. 12—19.

творів друку. У міжнародному вжитку за цим видом бібліографії утвердився термін "національна", хоча він не зовсім точно відповідає трактуванню державної бібліографії. **Національна бібліографія має такі напрями:** 1) облік усіх документів, виданих на території країни; 2) облік документів, виданих за межами країни національною мовою; 3) облік документів, авторами яких є представники цієї нації, виданих за межами країни будь-якою мовою; 4) облік документів, присвячених за змістом даній країні, незалежно від місця опублікування. Отже, державна бібліографія збігається з першим напрямом національної бібліографії. Але в міжнародній практиці термін "національна бібліографія" вживається як синонім "державної бібліографії".

Центрами державної бібліографії є, як правило, спеціальні установи: книжкові палати, бібліографічні інститути чи спеціальні підрозділи національних бібліотек. У деяких країнах функції центрів державної бібліографії виконують видавничо-книготорговельні фірми. В Україні центром державної бібліографії є Книжкова палата України.

Облік усіх документів здійснюється державою на підставі так званої "системи обов'язкового примірника". Державні керівні органи видають закон або постанову, згідно з якою всі видані в країні документи обов'язково у певній кількості примірників подаються в Книжкову палату (або Національну бібліотеку) з метою здійснення державного обліку та комплектування національних книгосховищ.

Державна бібліографія являє собою базу для будь-якої іншої бібліографічної діяльності, тому іноді її пропонували називати "базовою".

Існують розроблені на міжнародному рівні вимоги до системи державних бібліографічних посібників, які в сукупності повинні охоплювати всі види документів, опублікованих у країні.

Науково-допоміжна бібліографія — бібліографія, призначенням якої є сприяння науковій та професійно-виробничій діяльності. Читацька адреса цього виду — спеціалісти тієї чи іншої галузі знань та практичної діяльності.

Науково-допоміжна бібліографія задовольняє різні потреби спеціалістів, різні цілі звернення до бібліографічних посібників.

Основні організаційні центри цього виду бібліографії — наукові бібліотеки, центри Державної (чи Національної) системи науково-технічної інформації, науково-дослідні інститути та інші установи. В Україні центрами науково-допоміжної бібліографії є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського Національної академії наук України (НБУВ), Національна парламентська бібліотека України (НПБУ), Державна науково-технічна бібліотека України (ДНТБ України), Український інститут науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ), територіальні (обласні) міжгалузеві центри науково-технічної та економічної інформації (ЦНТЕІ) та інші установи.

Система бібліографічних посібників науково-допоміжної бібліографії включає добре розроблені рівні поточного інформування (сигнальний, реферативний, оглядовий), певні типи бібліографічних посібників за особливостями бібліографічного відбору (реєстраційні та вибірккові), а також добре розвинену систему галузевих бібліографічних посібників. Науково-допоміжні бібліографічні посібники — це, переважно, галузеві та багатогалузеві бібліографічні посібники.

Останнім часом серед основних видів бібліографічних посібників відокремлюють професійно-виробничі (за ГОСТами 7.0—84 та 7.0—99), які склали раніше частину науково-допоміжних та рекомендаційних бібліографічних посібників. Тому можна виділити також і окремий вид бібліографії, який призначений для задоволення професійно-виробничих потреб спеціалістів — **професійно-виробничу або виробничо-допоміжну**, або виробничу бібліографію. На такому виділенні наполягали А. І. Барсук, Маргарита Георгійовна Вохришева. У принципі це можливо, але ані центри цього виду бібліографії, ані система бібліографічних посібників поки ще не визначені достатньо чітко.

Рекомендаційна бібліографія — це бібліографія, призначенням якої є сприяння освіті, самоосвіті, вихованню та пропаганді знань. Метою цієї діяльності є забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, її виховання та самовиховання, підвищення рівня освіченості та кваліфікації людини. Читацька адреса — різні групи читачів, які займаються самоосвітою, освітою, вихованням та пропагандою знань.

У рекомендаційній бібліографії можна виділити три основні напрями: 1) на допомогу загальній освіті та самоосвіті; 2) на допомогу вихованню та пропаганді знань; 3) на допомогу професійній освіті та самоосвіті. Іноді виділяють тільки два напрями: перший і той, що тут названий третім, а другий відносять до першого чи третього напрямку.

При виділенні як самостійного виду бібліографії професійно-виробничої або виробничо-допоміжної бібліографії, останній напрям рекомендаційної бібліографії (на допомогу професійній освіті та самоосвіті) буде належати до професійно-виробничої бібліографії як її окремий підрозділ.

Центри рекомендаційної бібліографії — це наукові універсальні та спеціальні бібліотеки. Координаційним центром рекомендаційної бібліографії в Україні є Національна парламентська бібліотека України. Крім неї, створенням рекомендаційних бібліографічних посібників (РБП) займаються: Національна бібліотека України для дітей, Державна бібліотека України для юнацтва, Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка, Одеська державна наукова бібліотека імені О. М. Горького, всі обласні універсальні наукові бібліотеки та інші.

Розроблена складна, дуже розгалужена система рекомендаційних бібліографічних посібників, яка має певну змістову та жанрово-типологічну структуру.

При класифікуванні бібліографії за ознакою суспільного призначення була також пропозиція називати рекомендаційну бібліографію науково-

популярною, якщо залишити за нею задоволення тільки загальноосвітніх, виховних, пропагандистських потреб, а допомогу професійній освіті та самоосвіті доручити виробничо-допоміжній бібліографії (А. І. Барсук). Останнім часом рекомендаційну бібліографію називають популярною або просвітницькою бібліографією.

Видавничо-книготорговельна бібліографія — бібліографія, призначенням якої є рекламування видавничої продукції, сприяння книгообігу, розповсюдженню та продажу видань. Читацьке призначення цього виду бібліографії — широкі кола читачів та покупців видавничої продукції, а також працівники книжкової справи (книгопродавці, бібліотекарі, інформаційні працівники).

Система бібліографічних посібників цього виду бібліографії має два головні напрями (видавничі та книготорговельні бібліографічні посібники), які часто поєднуються. Вони інформують про продукцію видавництв та наявність книг у продажу, допомагають у комплектуванні бібліотек та у пошуку документів, які вийшли у видавництвах.

Організаційні центри цього виду бібліографії — видавництва, книготорговельні установи, видавничо-книготорговельні об'єднання та керівні органи системи книгорозповсюдження.

На думку О. П. Коршунова та М. Г. Вохришевої¹, видавничі та книготорговельні бібліографії повинні виділятися окремо і не за суспільним призначенням, а за організаційно-суб'єктною ознакою, тобто залежно від того, який суб'єкт (організація, суспільний інститут) виконує цю діяльність. Але такий підхід не враховує той факт, що видавничо-книготорговельна бібліографія, дійсно, відрізняється від інших видів бібліографії своїм суспільним призначенням як сукупністю цільового та читацького призначення. Можливо, слід було б знайти особливий термін, який позначав би саме цільове

¹ Вохрышева М. Г. Институциональные виды библиографической практической деятельности // Вохрышева М. Г. Библиографическая деятельность: структура и эффективность / М. Г. Вохрышева. — М. : Кн. палата, 1989. — С. 114—126.

призначення цього виду бібліографії. Пошуком такого терміна займався, зокрема, А. І. Барсук. Він запропонував два варіанти: "рекламно-ознайомлювальна" або "асортиментна" бібліографія. Але розглядуваний вид бібліографії має вже давні традиції, свою усталену систему понять і термінів. Пропозиція А. І. Барсука не знайшла підтримки фахівців з книготоргівельної бібліографії, і тому пізніше він від неї відмовився¹.

І все ж таки видавничо-книготоргівельна бібліографія відрізняється від інших видів, здебільшого, саме призначенням, а не суб'єктом діяльності. Наприклад, в Україні підготовкою і виданням видавничих бібліографічних посібників, крім видавництв, займалися також: Українська книжкова палата ("Нові видання УРСР", "Друковані видання УРСР у ... році") і Національна парламентська бібліотека України (інформація в газеті "Друг читача", "Книжковий тиждень" на сторінках газети "Українське слово", інформація в газеті "Книжкова тека" тощо).

З погляду призначення видавничо-книготоргівельна бібліографія наближається до того напрямку бібліографічної роботи бібліотек, який пов'язаний з інформуванням про склад бібліотечних фондів, тому А. І. Барсук і пропонував їх разом назвати асортиментною бібліографією, яка має завдання інформувати про наявний "асортимент" книжок, будь-то у книжковому магазині чи в бібліотеці².

Оскільки зараз відсутній термін для позначення бібліографічної діяльності, спрямованої на створення бібліотечно-каталожних бібліографічних посібників, пропонуємо виділяти за ознакою суспільного призначення ще й **бібліотечно-каталожну бібліографію**. Це — бібліографія, призначенням якої є відображення бібліотечних фондів у бібліографічних посібниках, з метою

¹ Див.: Барсук А. И. Развитие книговедческой концепции библиографии // Книга : исслед. и материалы. — 1988. — Сб. 52. — С. 43—51.

² Барсук А. И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин / А. И. Барсук. — М., 1975. — С. 177—181.

широкого інформування про документи, які є у фондах бібліотек, та сприяння їх використанню читачами.

Центри цієї діяльності добре відомі — це всі бібліотеки, які займаються складанням каталогів. Але є деякі установи, які виконують значну допоміжну роботу з каталогізації бібліотек. Наприклад, це книжкові палати, які видають друковані картки, призначені для складання каталогів, або центральні бібліотеки у централізованих бібліотечних системах, які розмножують каталожні картки у кількості, достатній для всіх бібліотек-філіалів централізованої системи. Крім того, існують центри, які займаються організацією складання зведених каталогів бібліотек. Це, головним чином, центральні універсальні наукові бібліотеки держави чи області.

Система бібліотечно-каталожних бібліографічних посібників охоплює рукописні чи друковані карткові каталоги; каталоги, друковані в книжковій формі; електронні каталоги; списки та бюлетені нових надходжень, зведені каталоги. За способом групування вони поділяються на алфавітні, систематичні, предметні та інші; за охопленням фондів це — каталоги на окремі фонди, каталоги всієї бібліотеки, декількох бібліотек (центральні — для централізованої бібліотечної системи, зведені — для бібліотек різних систем та відомств); за часовою ознакою: каталоги нових надходжень, каталоги рідкісних видань тощо.

У межах першого підходу до визначення поняття "суспільне призначення бібліографії" висувалися ще інші пропозиції щодо назв деяких видів бібліографії чи відокремлення інших видів.

Наприклад, М. Г. Вохришева запропонувала виділити вид "соціально-допоміжної бібліографії", що спрямовується на обслуговування потреб професійних працівників у галузі управління, охорони здоров'я, освіти, культури, спорту, сфери побутового обслуговування та непрофесійних потреб

вказаного змісту будь-яких читачів¹. На нашу думку, ця пропозиція використовує іншу ознаку, ніж "суспільне призначення", а саме змістову. Забезпеченням названих сфер діяльності суспільства займаються усі види бібліографії за суспільним призначенням, відповідно до диференціації за цільовим та читацьким призначенням.

Отже, згідно з першим підходом до трактування поняття «суспільне призначення бібліографії» основними видами бібліографії, тобто видами за суспільним призначенням, є такі:

- 1 — державна,
- 2 — науково-допоміжна,
- 3 — рекомендаційна,
- 4 — видавничо-книготорговельна,
- 5 — бібліотечно-каталожна.

6.3. Класифікація бібліографії за ознакою її суспільного призначення: другий підхід

Згідно з концепцією О. П. Коршунова суспільне призначення бібліографії — це виконання основних функцій бібліографічної інформації (пошукової, комунікативної та оціночної)². Тому основні види бібліографії (види за суспільним призначенням), на його думку, повинні виділятися за функціями бібліографічної інформації (БІ). Але жодна функція БІ не існує окремо, тому види бібліографії виділяють за функціями БІ, що переважають. Причому пошукова та комунікативна функції реалізуються значною мірою одночасно та різко відрізняються від оціночної. Тому виділяють такі основні види бібліографії: перший — **загальна бібліографія**, яка виконує переважно

¹ Вохрышева М. Г. Библиографическая деятельность: структура и эффективность / М. Г. Вохрышева. — М. : Кн. палата, 1989. — С. 106—107.

² Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс / О. П. Коршунов. — М., 1990. — С. 113—119.

пошукову та комунікативну функції БІ; другий — **спеціальна бібліографія**, в якій переважає оціночна функція БІ.

Загальна бібліографія орієнтується, перш за все, на документи і не залежить від конкретних потреб споживачів. Загальна бібліографія забезпечує створення бібліографічних посібників, придатних для будь-яких споживачів з метою пошуку документів за формальними чи змістовими ознаками.

Загальна бібліографія поділяється на пошукову (каталожну) та комунікативну (реєстраційну, інформуючу).

Пошукова (каталожна) бібліографія забезпечує остаточний бібліографічний пошук документів на базі певного фонду.

У межах **комунікативної бібліографії** виділяються:

1) **державна** бібліографія, яка призначена для реєстрації нової видавничої продукції держави;

2) **репертуарна** бібліографія, яка забезпечує облік усієї видавничої продукції держави за весь період її існування, а також ретроспективний облік видань національною мовою;

3) **масова** бібліографія, яка створює джерела БІ, що знайомлять читачів з найбільш суспільнозначущою частиною нової видавничої продукції.

Державна бібліографія зв'язується з каталожною через централізовану каталогізацію, яка забезпечує видання бібліографічних карток, призначених для складання каталогів.

Спеціальна бібліографія — це бібліографія, яка виконує переважно оціночну функцію БІ. Вона тісно пов'язана з певними сферами життєдіяльності суспільства, завжди має конкретне цільове та читачке призначення. Ця бібліографія відбиває, головним чином, потреби та особливості споживачів інформації, на відміну від загальної бібліографії, яка більше враховує особливості документів, ніж споживачів.

Але всі різновиди спеціальної бібліографії можуть також бути згруповані у два види: **науково-допоміжну бібліографію**, що обслуговує науку,

управління та частково виробництво, і **рекомендаційну бібліографію**, що обслуговує частково виробництво, а в основному — освіту, самоосвіту, ідейно-виховну роботу¹.

Підсумковий перелік видів бібліографії, які виділяються за функціями БІ, має такий вигляд:

1. Загальна

1.1. Пошукова (каталожна)

1.2. Комунікативна (реєстраційна, інформуюча)

1.2.1. Державна

1.2.2. Репертуарна

1.2.3. Масова

2. Спеціальна

2.1. Науково-допоміжна

2.2. Рекомендаційна

Тут виділено шрифтом назви шістьох видів, які існують у реальності, тобто є кінцевим результатом класифікування.

Порівняємо ці види з тими, що були названі у першому підході. Державна бібліографія у першому підході дорівнюється сумі державної та репертуарної бібліографії у другому підході, тому що в першому разі державною названа бібліографія, яка здійснює як поточний облік видавничої продукції, так і ретроспективний, а в другому державною названа тільки поточна бібліографія. Крім того, "репертуарна" бібліографія за обсягом поняття охоплює як державну ретроспективну, так і деякі інші підрозділи бібліографії.

Науково-допоміжна та рекомендаційна бібліографії у першому і другому підходах повністю збігаються. Пошукова (каталожна) бібліографія дорівнюється бібліотечно-каталожній.

Масова бібліографія, з огляду на її характеристику, має на меті завдання знайомити читачів із видавничою продукцією, призначеною для широкого

¹ Див. схему класифікації бібліографії в підручнику: Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс / О. П. Коршунов. — М., 1990. — С. 115.

розповсюдження. У цьому масова бібліографія подібна до видавничо-книготорговельної.

На жаль, більш докладної характеристики "масової" бібліографії в підручнику О. П. Коршунова немає. Можна здогадатися, що це — вид, який раніше називали "масовою інформаційною бібліографією"¹. Якщо це так, то він об'єднує видавничо-книготорговельну бібліографію та певні ділянки бібліотечно-каталожної бібліографії. Але назва "масова інформаційна бібліографія" зазнала критики. Відмічали, що не можна який-небудь окремий вид бібліографії називати інформаційною, тому що вся бібліографія належить до інформаційної діяльності; а також, що не можна назвати "масовою" саме цей, один вид бібліографії, тому що рекомендаційна бібліографія теж є масовою.

Отже, з другого підходу до класифікації бібліографії за суспільним призначенням дійсно оригінальним і безсумнівним є поділ на загальну та спеціальну бібліографію. Він дуже подібний до багатьох класифікацій, що існували раніше. Наприклад, вищезгадувана пропозиція Ю. О. Меженка виділяти три напрями бібліографії (див. п. 6.1) насправді була поділом бібліографії на два основні види. Ю. О. Меженко називав їх об'єктивною і суб'єктивною бібліографією². Причому об'єктивною (чи реєстраційною) бібліографією він вважав такий напрям, що мав на меті "подавати лише фактичний матеріал", "сировий матеріал для дослідника", обмеження якого виникають лише "в залежності від загальнобібліологічних — значить, для бібліографії об'єктивних умов". Протилежний вид бібліографії — суб'єктивна — це "бібліографія за принципом соціального призначення, яка вживає методи оцінки, кваліфікації, описує книгу не як об'єктивно дану одиницю, а встановлює її зв'язок з певною соціальною групою ..., а також повинна шукати

¹ Библиография. Общий курс : учебник для библ. фак-тов ин-тов культуры / под ред. М. А. Брисмана. — М., 1969. — С. 62—63.

² Меженко Ю. Теоретичні передумови організації бібліографічної роботи // Бібліолог. вісті. — 1926. — № 4 (13). — С. 55.

формули впливу даної книги на дану соціальну групу". Подальша характеристика "суб'єктивної" бібліографії наближає до неї і рекомендаційну бібліографію, хоча спочатку остання була названа як окремий напрям. Ю. О. Меженко писав: "Рекомендаційна бібліографія — це є список, складений з орієнтацією на споживача. Вона ... ставить перед собою мету добору матеріалу для певної читачівської групи"¹.

Узагальнюючи перший та другий підходи до класифікації бібліографії за ознакою її суспільного призначення, можна запропонувати такий поділ бібліографії на основні види:

1. Загальна бібліографія
 - 1.1. Державна бібліографія
 - 1.2. Видавничо-книготорговельна бібліографія
 - 1.3. Бібліотечно-каталожна бібліографія
2. Спеціальна бібліографія
 - 2.1. Науково-допоміжна бібліографія
 - 2.2. Рекомендаційна бібліографія

6.4. Класифікування бібліографії за іншими ознаками

6.4.1. Організаційно-відомча структура бібліографії

У сучасній теорії бібліографії (у концепціях О. П. Коршунова, М. Г. Вохришевої та інших) велике значення надається класифікуванню бібліографії за ознакою суб'єкта діяльності, тобто за характеристиками того, хто виконує бібліографічну діяльність. Це, перш за все, поділ бібліографічної діяльності на **професійну** та **непрофесійну**.

Професійна бібліографічна діяльність здійснюється особами, які за своєю професією (спеціальністю) та місцем у суспільному виробництві є бібліографами, тобто вони професійно займаються створенням бібліографічної

¹ Там само. — С. 56. Цитується з орфографією автора.

інформації (БІ) та її поширенням і допомогою споживачам у її використанні. Виділення професійної бібліографічної діяльності є результатом суспільного поділу праці: суспільству потрібні бібліографи і воно оплачує їх працю.

Разом з тим значний обсяг бібліографічної діяльності у суспільстві виконується непрофесіоналами (небібліографами). Це автори будь-яких праць, які вказують літературу, що була використана, або рекомендують читачам певні твори. Деякі автори, що не є професійно бібліографами, створюють навіть окремі бібліографічні видання, які входять до сукупної бібліографічної продукції і використовуються суспільством як джерела БІ.

Суб'єктами непрофесійної бібліографічної діяльності стають також споживачі інформації, коли вони самі здійснюють бібліографічний пошук або створюють бібліографічні характеристики документів, що їм потрібні (бібліографічні описи, анотації, реферати), або коли вони самі стають авторами документів, у яких міститься бібліографічна інформація.

Отже, бібліографічна діяльність є органічно вплетеною у діяльність будь-яких учасників системи документальної комунікації: авторів, комунікаційних посередників або споживачів інформації. Але професійною вона є тільки для комунікаційних посередників (якщо ми не будемо враховувати, що бібліограф-професіонал теж може бути автором або споживачем інформації, а не тільки посередником між авторами та споживачами).

У діяльності комунікаційних посередників у системі соціальних комунікацій бібліографія посідає певне місце, яке О. П. Коршунов визначив як "бібліографічний контур", на відміну від "безпосередньо-документального контуру" інформаційної діяльності. Але перелік комунікаційних посередників, на наш погляд, повинен бути дещо іншим, ніж це показано в праці О. П. Коршунова: видавнича справа, книгорозповсюдження (книжкова торгівля), бібліотечна справа, науково-інформаційна діяльність, масово-інформаційна діяльність. Це — комунікаційні посередники, що сприяють

перетворенню первісного документа в книгу та розповсюдженню і використанню книг.

Серед них не може бути архівної справи, тому що інформація про документи, які зберігаються в архівах, не є бібліографічною (хоча її можна назвати документографічною). Звичайно, архіви можуть створювати і бібліографічну інформацію, коли вони складають покажчики опублікованих документів даного архіву. Але ця діяльність не є основною для архівної справи, вона посідає особливе місце: в ній архіви виступають як автори та видавці бібліографічних посібників. Так само бібліографічною діяльністю займаються, скажімо, науково-дослідні інститути та вищі навчальні заклади, що створюють покажчики праць своїх співробітників чи списки літератури в навчально-методичних посібниках, однак їх працю ми не виділяємо як організаційно оформлені види бібліографії.

Немає також потреби особливо виділяти діяльність книжкових палат, які здійснюють державну бібліографічну реєстрацію книг. Як відомо, у деяких країнах цю функцію виконують бібліотеки чи видавничо-книготорговельні фірми.

Науково-інформаційна діяльність тут розуміється як галузь господарської діяльності, спрямована на задоволення потреб у науково-технічній інформації. Науково-технічна інформація являє собою документальні або публічно оголошені відомості про досягнення науки, техніки та виробництва, одержані в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності.

Масово-інформаційна діяльність — це діяльність так званих "засобів масової інформації", чи засобів масової комунікації: періодичних видань (часописів), радіо, телебачення та інших технічних засобів зв'язку, спрямована на передачу доволі широкому, не обмеженому наперед колу споживачів різноманітної інформації.

Науково-інформаційна та масово-інформаційна види діяльності широко використовують безпосередньо-документальний контур комунікації. Вони мають також і бібліографічний контур, тобто передають споживачеві інформацію про документи. Але, поряд з названими, масово-інформаційна та науково-інформаційна діяльність мають також бездокументальний контур комунікації, тобто передачу інформації поза документальним каналом, через безпосереднє спілкування комунікаторів або технічні засоби зв'язку (радіо, телебачення), коли повідомлення не фіксується в документі.

Бібліографічний контур комунікації	Б	І	Б	Л	І	О	Г	Р	А	Ф	І	Я
Безпосередньо-документальний контур комунікації	видавнича справа	книгорозповсюдження (книжкова торгівля)	бібліотечна справа	науково-інформаційна діяльність	масово-інформаційна діяльність							
Бездокументальний контур комунікації (передачі інформації)												

Рис. 6.1. Місце бібліографії у діяльності комунікаційних посередників у системі соціальних комунікацій

Місце бібліографії у діяльності комунікаційних посередників у системі документальних комунікацій можна показати на рис. 6.1. Бібліографія забезпечує передачу інформації про документи книжкового типу, враховуючи широке трактування поняття "книга", тому вона є галуззю книжкової справи. Водночас, бібліографію можна розглядати як різновид інформаційної діяльності, оскільки вона пов'язана з передачею соціальної інформації і функціонуванням знань у суспільстві.

Отже, за ознакою колективного суб'єкта професійної бібліографічної діяльності, тобто суспільного інститута — комунікаційного посередника — можна виділити такі види бібліографії: **видавнича, книготорговельна, бібліотечна, науково-інформаційна, масово-інформаційна**. Однак у зв'язку з

тим, що функції видавця та розповсюджувача книг часто виконує одна й та ж установа (фірма, видавництво, видавничо-книготорговельне об'єднання тощо), доцільно об'єднати видавничу та книготорговельну бібліографію в один вид: видавничо-книготорговельну.

Усі ці комунікаційні посередники можуть займатися різними видами бібліографії за ознакою суспільного призначення: державною, науково-допоміжною, рекомендаційною. Тільки видавничо-книготорговельна та бібліотечно-каталожна бібліографії притаманні більш за все відповідним установам.

Різні види бібліографічної діяльності, обумовлені специфікою суспільного інституту — комунікаційного посередника, вивчаються окремо у спеціальних навчальних дисциплінах, розрахованих на підготовку професіоналів видавничо-книготорговельної, бібліотечної, науково-інформаційної чи масово-інформаційної справи. Але, безумовно, бібліографічна діяльність у всіх цих суспільних інститутах має спільні риси.

6.4.2. Види бібліографії за ознакою змісту документів, що обліковуються

Уся бібліографічна діяльність за цією ознакою може бути поділена на два види: та, що не враховує зміст документів при їх обліку і та, що враховує зміст документів.

Перша дістала назву "**універсальна**" бібліографія, тобто та, що обліковує документи з усіх галузей знань, тобто з "універсуму" знань. Але це є результатом формального підходу до відбору документів: обліковуються всі документи певної форми, чи з певними формально-видавничими ознаками (вид видання, тип літератури, рік, місце видання тощо). У цій бібліографічній діяльності зміст документів не враховується при бібліографічному відборі, але в групуванні чи в бібліографічній характеристиці зміст документів може

враховуватися так само, як і формальні ознаки. У межах універсальної бібліографії створюються універсальні бібліографічні посібники, у яких відбивається література з усіх або багатьох галузей знань.

Протилежний вид бібліографії дістав назву "галузевої". Це — бібліографія, в якій враховується не тільки зміст документів, що обліковуються, але й специфіка тих галузей знань та практичної діяльності, що обслуговує бібліографія. При цьому може бути, що для певної галузі діяльності потрібна література з різних галузей знань.

"Галузева бібліографія" — це поняття узагальнююче. Реально існує не одна якась "галузева" бібліографія. Галузевими бібліографіями називають бібліографічну діяльність, спрямовану на обслуговування певних комплексів знань та практичної діяльності: суспільно-політичну бібліографію (або бібліографію суспільствознавства); природничо-наукову, технічну та сільськогосподарську бібліографію (або бібліографію природознавства, техніки та сільського господарства); бібліографію художньої літератури та літературознавства (літературознавчу бібліографію); бібліографію мистецтва (мистецтвознавчу бібліографію).

Кожен із цих видів галузевої бібліографії складається, у свою чергу, з бібліографій певних галузей знань та практичної діяльності, що існують у межах «великої» галузі. Наприклад, суспільно-політична бібліографія — з бібліографії історії, філософії, економіки, права та інших галузей суспільно-політичних наук. Бібліографічне забезпечення будь-якої наукової дисципліни або ділянки практичної діяльності може бути названо галузевою бібліографією.

Іноді за цією ознакою (змістом документів) виділяють також інші види бібліографії: персональну, тематичну, комплексну (мається на увазі комплексно-тематичну). Всі вони базуються на відповідних видах створюваних бібліографічних посібників. Але чи є вони окремими видами бібліографії — це питання залишається дискусійним.

6.4.3. Види бібліографії за територіально-змістовою ознакою

За цією ознакою виділяють: **краєзнавчу** бібліографію, яка створює БІ, що за змістом пов'язана з певною місцевістю в країні, та **країнознавчу** бібліографію, яка створює БІ, що за змістом пов'язана з певною країною (тобто державою).

Для краєзнавчої бібліографії важливими поняттями є "край", "краєзнавство". Краєм зветься будь-яка місцевість, що знаходиться на території країни (регіон, область, район, місце, село тощо). Ця територія визначається за природними, історичними або адміністративними межами і має специфічні особливості розвитку. Краєзнавство — це сукупність знань про край: його географію, історію, економіку, культуру та інші сфери життєдіяльності. Краєзнавча бібліографія подає інформацію з усіх цих напрямів.

Аналогічні завдання має країнознавство, але щодо цілої країни (держави). Країнознавча бібліографія забезпечує пізнання будь-якої країни світу. Але найбільш важливе значення має розвиток бібліографії, яка присвячена власній країні, тобто в нас — українознавчої бібліографії.

6.4.4. Особливі види бібліографії, виділені за особливостями відображених документів

Є такі види бібліографії, які виділяються без порівняння з іншими видами, тобто, на перший погляд, порушується одна з вимог наукового класифікування. Але це положення пояснюється тим, що в бібліографознавстві існує потреба виділення саме цих видів, незалежно від того, будемо ми відрізняти деякі протилежні види чи ні.

Серед таких видів — **бібліографія бібліографії** (сучасна назва — **метабібліографія**¹). Це бібліографія, призначенням якої є орієнтація суспільства в бібліографічних ресурсах. У цьому виді бібліографії

¹ Див.: Промська О. Бібліографія бібліографії: термінологічний аспект / О. Промська // Вісн. Кн. палати. — 2007. — № 3. — С. 22—24; Промська О. Становлення метабібліографії в Україні / О. Промська // Вісн. Кн. палати. — 2008. — № 6. — С. 14—16.

обліковуються бібліографічні посібники всіх видів і створюються покажчики бібліографічних посібників. Вони потрібні для організації використання бібліографічних посібників, для узагальнення всієї діяльності, спрямованої на створення бібліографічних посібників, виявлення її досягнень та недоліків.

Бібліографія бібліографії іноді одержує назву "бібліографія другого ступеня", тому що вона подає відомості саме про бібліографічні посібники як результат діяльності бібліографування. При цьому створення бібліографічних посібників, що відображають тільки первинні документи, можна назвати "бібліографією першого ступеня", а створення посібників, які відображають покажчики бібліографічних посібників — "бібліографією третього ступеня".

Особливе місце в класифікації бібліографії займає також **біобібліографія**. Це — бібліографія, яка інформує про життя та діяльність видатних учених, письменників, політичних діячів тощо. Вона обліковує твори цих авторів, а також літературу про них. Тобто вона враховує як "формальну" ознаку документів — прізвище автора, так і змістову — відомості про цього автора та його твори, що є в будь-яких документах. Біобібліографія — один з найдавніших видів бібліографії. Суспільство завжди цікавилось тим, які надбання мають його письменники, науковці, суспільні діячі.

6.4.5. Види бібліографії за часом видання документів, що обліковуються

Цей поділ бібліографії використовують дуже часто. Сама ознака поділу зветься іноді "хронологічною (часовою)" ознакою або "функціонально-цільовою" ознакою. В основі її лежить створення бібліографічних посібників із певними обмеженнями у бібліографічному відборі документів для відображення у бібліографічному посібнику за часом видання документів.

Поточна бібліографія — бібліографія, яка виконує функцію регулярного інформування про нові документи, що вийшли у світ (як правило, із періодичністю до одного року включно).

Ретроспективна бібліографія — бібліографія, яка виконує функцію підбиття підсумків видання документів за певний період часу (як правило, більше одного року) та ретроспективного пошуку документів.

Перспективна бібліографія — бібліографія, у межах якої створюються та доводяться до споживачів джерела БІ про документи, що готуються до видання.

6.4.6. Види бібліографії за характером бібліографічної інформації (її місцем у процесі створення та функціонування видання)

Види практичної бібліографічної діяльності можна відрізнити ще й за іншими ознаками, ніж ті, що охарактеризовані вище. Багато в чому це залежить від концепції, в якій розглядається бібліографія.

Зокрема, в ідеодокументографічній концепції Наталії Андріановни Слядневої розрізняються такі види бібліографічної інформації, як прогностична, латентна, афінна та постедиційна¹. Вважається, що **прогностична БІ** створюється авторами майбутніх документів на стадії формування їх замислу, тобто до створення самих документів. **Латентна БІ** — це посилання на документи, тексти, ідеї інших авторів, що подаються автором нового створюваного документа у вигляді приміток чи списків літератури. **Афінна БІ** створюється автором та видавцем документа і є невідривною від цього документа. **Постедиційна БІ** інформує про будь-які документи вже після того, як вони пройшли процес опублікування, тобто видання.

Відповідно до визначених видів БІ виділяють і види бібліографічної діяльності, в яких створюється та чи інша БІ: прогностична, латентна, афінна та постедиційна бібліографії.

Однак називати бібліографічною інформацію про неіснуючі документи можна тільки в концепції Н. А. Слядневої, яка вважає, що об'єктом бібліографії може бути не тільки документ, але й будь-який "інфоквант". З погляду

¹ Сляднева Н. А. Библиография в системе Универсума человеческой деятельности: Опыт системно-деятельностного анализа : (Монография) / Н. А. Сляднева. — М. : Изд-во МГИК, 1993. — С. 44—50.

документографічної концепції ця діяльність не є бібліографічною і тому не є видом бібліографії.

Латентна бібліографія дійсно існує і є доволі розповсюдженою. Але її не можна відрізнити від постедиційної бібліографії, тому що в процесах латентного бібліографування теж інформують про вже опубліковані документи. Отже, латентна бібліографія є різновидом постедиційної. Протилежний різновид може бути названий явною чи неприхованою бібліографією.

Більш широкого визнання вже отримала назва "**афінна бібліографія**". Це — діяльність авторів та працівників видавництв щодо формування БІ про документ безпосередньо у його виданні, що є важливою складовою процесу підготовки творів до виходу у світ.

6.4.7. Поняття "комп'ютерної бібліографії"

Нові реалії бібліографічної діяльності наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття примушують говорити про формування особливого виду бібліографії — комп'ютерної. Трактуючи бібліографію як діяльність, що забезпечує виробництво та функціонування бібліографічної інформації (БІ) у суспільстві, традиційно виділяють види бібліографії за ознаками суспільного призначення, змісту об'єктів бібліографування, часом створення об'єктів бібліографування тощо. **Ознака способу (характеру засобів) діяльності** раніше не враховувалася в класифікації бібліографії. Вочевидь, у цьому не було потреби до тих пір, поки використання тих чи інших знарядь праці в бібліографічній діяльності не призводило до суттєвих відмінностей в умовах та результатах праці.

За способом (характеру засобів) діяльності можна виділити такі види бібліографії: усна, ручна (рукописна), механізована (машинописна), друкована (друкарська), **комп'ютерна (електронна)**. Остання відрізняється тим, що для створення БІ, її поширення та використання застосовують комп'ютерну техніку і пов'язані з нею електронні канали соціальних комунікацій.

Поняття "комп'ютерна бібліографія" деякою мірою є синонімом до використовуваного раніше поняття "автоматизація бібліографічної діяльності". Останнє має вужче значення, тому що характеризує безпосередньо засоби та напрями автоматизації бібліографії.

Комп'ютерна бібліографія має специфіку в усіх процесах бібліографічної діяльності: створення, поширення та використання БІ. У процесі створення БІ комп'ютер повинен використовуватися не як друкарська машинка, а з урахуванням можливостей програмних засобів, що забезпечують створення баз та банків даних. У процесі поширення БІ специфіка комп'ютерної бібліографії полягає в тому, що видача БІ здійснюється тільки за вимогою споживача інформації. Процес використання БІ в комп'ютерній бібліографії опосередковується можливостями комп'ютерної техніки та програмних засобів, що використовувалися під час запису БІ.

Співвідношення комп'ютерної бібліографії з видами бібліографії, що виділяються за іншими ознаками, можна визначити як перетин. У будь-якому виді бібліографії повинен бути підрозділ комп'ютерної бібліографії. Відповідно, комп'ютерна бібліографія містить у собі всі види бібліографії, що виділяють за різними ознаками. Наприклад, за ознакою суспільного призначення комп'ютерна бібліографія може бути державною, науково-допоміжною, рекомендаційною, видавничо-книготорговельною, бібліотечно-каталожною. Через різні причини перелічені підрозділи комп'ютерної бібліографії (або, навпаки, розділи комп'ютерної бібліографії у відповідних видах бібліографії за суспільним призначенням) розвинуті у різному ступені.

Найбільш розвинута на початковому етапі комп'ютеризації **бібліотечно-каталожна комп'ютерна бібліографія**, тобто відображення бібліотечних фондів у автоматизованих інформаційно-пошукових системах, або створення електронних каталогів.

На закінчення теми про види бібліографії треба підкреслити, що їх визначають за різними ознаками, тому одні й ті ж самі явища бібліографічної діяльності можуть, з одного боку, належати до одного виду бібліографії, з іншого — до другого або третього. Наприклад, бібліографічна діяльність, спрямована на облік нових документів, що видані в країні, є державною за суспільним призначенням, універсальною за змістом документів, поточною за часом видання документів. Або бібліографічна діяльність, спрямована на облік документів, виданих протягом тривалого періоду часу в минулому на певній території чи певною мовою, є загальною за функціями бібліографічної інформації, що переважають, ретроспективною за часом видання документів, універсальною за змістом документів.

Отже, коли треба визначити якийсь конкретний вид бібліографічної діяльності, його, як правило, треба називати не одним терміном, який позначає класифікаційний вид бібліографії, а певною їх сукупністю.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть поняття "вид бібліографії". Які спільні риси повинна мати бібліографічна діяльність, щоб можна було говорити про формування певного виду бібліографії?
2. Чим відрізняються поняття "вид бібліографічних посібників" і "вид бібліографії"?
3. Як розуміється ознака "суспільне призначення бібліографії"?
4. Назвіть основні види бібліографії, що виділяють за суспільним призначенням як сукупністю цільового та читацького призначення.
5. Назвіть основні види бібліографії, що виділяють за суспільним призначенням як виконанням тієї чи іншої функції бібліографічної інформації, що переважає.
6. Дайте характеристику основних видів бібліографії.

7. Поясніть, що означає "організаційно-відомча структура бібліографії". Які суспільні інститути виконують функцію комунікаційних посередників, що створюють і передають бібліографічну інформацію?

8. Охарактеризуйте види бібліографії за ознакою змісту документів, що обліковуються.

9. Назвіть види бібліографії за територіально-змістовою ознакою.

10. Які завдання виконує бібліографія бібліографії?

11. Що таке "біобібліографія"?

12. Охарактеризуйте види бібліографії за часом видання документів, що обліковуються.

13. Поясніть зміст понять: "поточна державна бібліографія", "загальна ретроспективна бібліографія", "науково-допоміжна технічна бібліографія", "рекомендаційна бібліографія художньої літератури", "перспективна видавничо-книготорговельна бібліографія".

ТЕМА 7. БІБЛІОГРАФІЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ: ЙОГО ВИДИ

Розглядаючи структуру практичної бібліографічної діяльності, ми встановили, що її невід'ємною частиною, поряд із бібліографуванням, є бібліографічне обслуговування. Можна сказати, що бібліографічне обслуговування, тобто доведення бібліографічної інформації (БІ) до споживачів — це ніби другий бік бібліографування, тому що без споживання бібліографічної інформації не можна говорити про її існування як інформації.

Водночас, є такі процеси практичної бібліографічної діяльності, котрі спрямовують, передусім, на бібліографічне обслуговування конкретних інформаційних потреб, запитів або інтересів споживачів із використанням вже існуючої БІ чи завдяки її переробці та створенню БІ у нових формах.

Розрізняють такі види бібліографічного обслуговування: довідково-бібліографічне обслуговування (ДБО), бібліографічне інформування споживачів (БІС) і рекомендаційно-бібліографічне обслуговування (РБО).

Розглянемо окремо особливості, структуру та форми кожного з цих видів бібліографічного обслуговування.

7.1. Довідково-бібліографічне обслуговування

Довідково-бібліографічне обслуговування (ДБО) — це бібліографічне обслуговування відповідно до разових інформаційних запитів споживачів інформації, пов'язане з наданням довідок та інших бібліографічних послуг.

Як наголошувалося (див. п. 3.4) **інформаційний запит** — це опосередкований прояв інформаційної потреби, суб'єктивне формулювання інформаційного інтересу. **Разовий інформаційний запит** — це такий запит, з яким споживач звертається до інформаційної установи, розраховуючи на негайну відповідь і не пов'язуючи своє звертання з бібліографічним обслуговуванням у майбутньому.

На разовий інформаційний запит інформаційний працівник (бібліотекар, бібліограф, книгопродавець тощо) дає негайну відповідь у тій формі, яка можлива: підбирає відповідні документи чи шукає інформацію про такі документи і видає її у вигляді бібліографічної інформації.

Інформаційний запит може бути перетворений споживачем у **бібліографічний запит**, тобто в інформаційний запит на бібліографічну інформацію, чи у **фактографічний запит** — вимогу на фактографічну інформацію.

Узагальнену структуру ДБО можна показати схематично (див. рис.7.1). Активною стороною в процесі ДБО є споживач інформації, який звертається до бібліографа із запитом. Відповідь бібліографа може бути надана споживачеві у

вигляді довідки, консультації або відмови. Довідки та консультації можуть бути бібліографічні чи фактографічні.

Рис 7.1. Узагальнена структура процесу ДБО

Бібліографічні довідки у відповідь на разовий запит споживача містять БІ. **Бібліографічні консультації** містять поради щодо самостійного пошуку БІ споживачем.

Фактографічні довідки містять відомості про конкретні факти, події, явища реальної дійсності, дані з різних галузей знань, трактування термінів тощо. Фактографічна довідка може містити також посилання на джерело фактографічної інформації, але тільки після відповідних фактографічних даних. **Фактографічні консультації** містять поради щодо самостійного пошуку фактографічної інформації споживачем.

Відмова бібліографа у відповідь на інформаційний запит повинна містити мотивування неможливості видати інформацію, яка була б релевантна запиту.

Найбільшу частину відповідей у процесі ДБО складають бібліографічні довідки, які поділяються на адресні, тематичні та уточнювальні.

Адресна бібліографічна довідка встановлює наявність та (або) місцезнаходження документа у певному фонді. Видається вона споживачу у вигляді бібліографічного опису документа, що супроводжується шифром зберігання документа у фонді.

Тематична бібліографічна довідка містить бібліографічну інформацію з визначеної теми (як правило, у вигляді бібліографічного списку). Тематична довідка відповідає на питання: "Яка існує література з певної теми?".

Уточнювальна бібліографічна довідка — це та, в якій встановлюються та (або) уточнюються елементи бібліографічного опису документа, що були відсутні або перекручені у запиті споживача. Частіше за все читач не знає прізвища автора і тому не може знайти документ (шукає його під назвою, у той час, як у каталозі він відображений під прізвищем автора), або не знає, був документ виданий у вигляді окремого видання чи частини видання (шукає статтю як окреме неперіодичне видання). Тому бібліографу потрібно встановити прізвище автора (у першому випадку) або встановити відомості про документ, в якому опублікована стаття.

Уточнювальна бібліографічна довідка часто виконується в тому випадку, коли відповідь на адресний бібліографічний запит була негативною, і тому виникає потреба встановити точні бібліографічні відомості про документ. І навпаки, у разі позитивної відповіді уточнювальна довідка перетворюється на адресну, тому що треба вказати читачу, чи є потрібний документ у фонді бібліотеки.

Класифікацію відповідей у процесі ДБО можна подати на рис. 7.2.

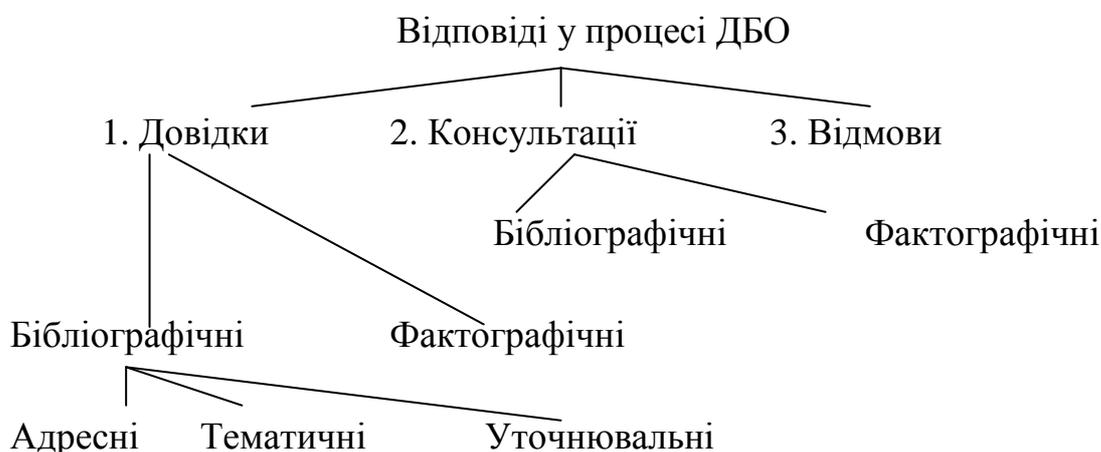

Рис.7.2. Класифікація відповідей у процесі ДБО

Довідки у процесі ДБО можуть бути **усними** чи **письмовими**. Методика виконання бібліографічного пошуку докладніше вивчатиметься в інших бібліографічних курсах, присвячених безпосередньо організації та методиці

практичної бібліографічної роботи. Той напрям бібліографознавства, що вивчає методику бібліографічного пошуку, одержав назву "бібліографічна евристика" — від грецького вислову "еврика!", що означає "я знайшов!".

7.2. Бібліографічне інформування споживачів

Бібліографічне інформування споживачів (БІС) — це систематичне забезпечення споживачів бібліографічною інформацією відповідно до їхніх довготривалих або постійнодіючих запитів та (або) без запитів, згідно із інформаційними потребами споживачів.

Як бачимо, перша відміна БІС від ДБО полягає у тому, що воно розраховане не на разові, а на довготривалі або постійнодіючі інформаційні запити споживачів. Для того, щоб виявити такі запити, бібліограф проводить спеціальну роботу: визначає категорії споживачів, яким потрібне бібліографічне інформування, проводить з ними співбесіди чи анкетування, щоб визначити довготривалі чи постійнодіючі запити. Але в деяких випадках бібліотекар-бібліограф організовує бібліографічне інформування споживачів без попереднього вивчення їхніх інформаційних запитів, орієнтуючись на існування відомих інформаційних потреб у всіх абонентів бібліотеки чи в певних груп споживачів інформації.

Друга відмінна риса цього виду бібліографічного обслуговування — це активна роль бібліографа (чи бібліотекаря, інформаційного працівника), який виступає з ініціативою надання бібліографічної інформації споживачеві.

Узагальнену структуру процесу БІС можна уявити за допомогою рис. 7.3.

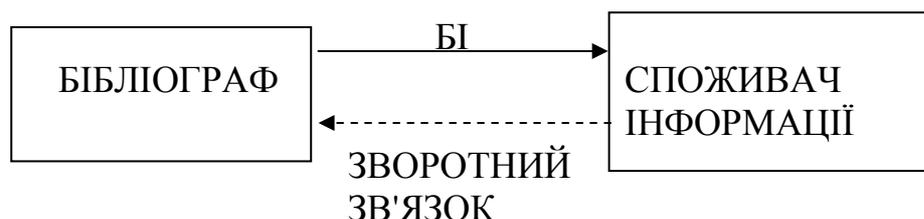

Рис. 7.3. Узагальнена структура процесу БІС

Зворотний зв'язок від споживача інформації до бібліографа має інформувати про релевантність або пертинентність БІ. Це допоможе бібліографу врахувати особливості інформаційного запиту чи потреби споживача у наступних заходах БІС. На схемі 7.3 зворотний зв'язок показаний пунктиром, тому що не завжди споживач інформує бібліографа про свою оцінку наданої інформації.

БІС має виконуватися з певною періодичністю (один раз на тиждень, на два тижні, на місяць чи на квартал) та оперативністю (щоб знайомити споживачів із новою інформацією).

Розрізняють такі **види БІС**:

1) **індивідуальне** — бібліографічне інформування певного споживача інформації, яке здійснюється з врахуванням його індивідуальних інформаційних потреб;

2) **групове** — бібліографічне інформування групи споживачів інформації, що об'єднуються завдяки подібності їхніх інформаційних потреб;

3) **масове** — бібліографічне інформування широкого кола споживачів інформації за темами, що мають суспільну значущість.

Перший та другий види бібліографічного інформування споживачів інколи з'єднують і називають **диференційованим** БІС. Тоді третій вид називають **недиференційованим** БІС.

Існують різні методи виконання БІС. Найбільш характерним методом диференційованого БІС є так звана "система вибіркового розповсюдження інформації" (система ВРІ). Вона може здійснюватися ручним, механізованим або автоматизованим способом. На сучасному етапі розвитку електронних засобів інформування найефективнішою є автоматизована система ВРІ, яка здійснюється за допомогою комп'ютерів.

Система ВРІ передбачає попереднє вивчення та введення в систему відомостей про довгочасні запити споживачів. Відомості про документи

вводяться по надходженні останніх. Після порівняння пошукових образів запитів споживачів із пошуковими образами документів система видає бібліографічну інформацію про документи, що відповідають запиту. Споживачі зобов'язуються повідомляти бібліографа про свою оцінку наданої інформації.

Систему ВРІ використовують, головним чином, як метод індивідуального БІС, але вона може бути також методом інформування групи споживачів інформації.

Методами групового БІС можуть бути й різні форми та жанри бібліографічних посібників, якщо вони створюються з урахуванням постійнодіючих запитів або потреб певних груп споживачів інформації: бібліографічні бюлетені (покажчики або списки), бібліографічні картотеки, усні бібліографічні огляди.

Методи БІС тісно пов'язані з методами бібліотечного обслуговування користувачів бібліотеки шляхом експонування самих документів: виставками, відкритими переглядами.

Комплексною формою диференційованого БІС є "День спеціаліста", у якому використовують різні названі методи.

Формами організації групового БІС можуть бути також: виділення інформаторів, які знайомляться з БІ та передають її своїй групі; виділення референтів, які більш глибоко вивчають не тільки БІ, але й самі документи, та визначають, яку саме інформацію можна використати у виробничій діяльності.

Масове, або недиференційоване, БІС виконується також різними способами. Деякі з них збігаються зі способами диференційованого БІС, але відрізняються більш широким читацьким призначенням, тобто певною невизначеністю кола споживачів. Методами масового БІС можуть бути бібліографічні бюлетені, списки, покажчики, якщо вони розраховані на всіх читачів, без яких-небудь обмежень. Наприклад, універсальні бюлетені нових надходжень у бібліотеку.

Як методи масового БІС використовують також бібліографічні картотеки; виставки-перегляди; усні бібліографічні огляди; плакати, що містять БІ; бібліографічні повідомлення в засобах масової інформації (газетах, журналах, на телебаченні, радіо).

Комплексною формою масового БІС є "День інформації", на який запрошують будь-яких відвідувачів бібліотеки. На ньому використовують різні методи БІС: виставки-перегляди, бібліографічні огляди тощо.

Різновидом "Дня інформації", розрахованим на широке коло спеціалістів певного виробництва, є відносно нова форма БІС: "Ярмарок ідей". Бібліотека або науково-інформаційний центр готує інформацію про нові публікації з певної проблеми, а також про неопубліковані документи, які є в різних фірмах та установах, і виступає посередником у налагодженні стосунків споживачів інформації з цими установами.

Більш докладно методи БІС вивчатимуться у навчальних дисциплінах, які знайомлять а організацією та методикою практичної бібліографічної діяльності в бібліотеках.

7.3. Рекомендаційно-бібліографічне обслуговування

Рекомендаційно-бібліографічне обслуговування (РБО) — це процес використання засобів і методів рекомендаційної бібліографії у роботі з читачами в бібліотеці, спрямований на задоволення їхніх інформаційних інтересів.

РБО як вид бібліографічного обслуговування виділяється за іншими ознаками, ніж два попередні види. Головне для РБО — те, що цей вид бібліографічного обслуговування являє собою підсистему рекомендаційної бібліографії, пов'язану з використанням рекомендаційної бібліографічної інформації (РБ1) у вигляді рекомендаційних бібліографічних посібників. По-друге, РБО здійснюється з урахуванням існуючих інформаційних інтересів

читачів, а не тільки їх запитів. По-третє, виявити та задовольнити інформаційні інтереси читачів спроможний тільки бібліотекар, який постійно їх обслуговує, вміє спілкуватися з ними, виявляє зацікавленість особистими поглядами та справами читачів, допомагає їм у підборі потрібних документів.

Отже, головною активною діючою стороною в процесі РБО є бібліотекар відділу обслуговування читачів. Роль бібліографа тут полягає у попередньому створенні рекомендаційних бібліографічних посібників, які можуть бути використані бібліотекарем і самим читачем.

Узагальнену структуру процесу РБО можна уявити за допомогою рис. 7.4.

Рис. 7.4. Узагальнена структура процесу РБО

Бібліотекар надає читачеві РБІ у вигляді рекомендаційних бібліографічних посібників або в недокументальній формі під час усного спілкування з читачем. Велике значення при цьому має вміння бібліотекаря спілкуватися, знання психологічних особливостей читачів. Метою будь-якого спілкування є обмін інформацією, тобто не тільки передавання, але й одержання певної інформації. В бібліографічному спілкуванні бібліотекар одержує інформацію про інтереси читачів, про їх ставлення до запропонованої БІ. Він повинен швидко і правильно відреагувати на неї. Треба пам'ятати, що головна мета бібліотекаря у цьому випадку — допомога читачеві зорієнтуватися у невідомих йому джерелах інформації, а не нав'язування власної чи чийсь-небудь думки. Особистість бібліотекаря при цьому, безумовно, впливає на читача, але цей вплив має бути ненав'язливим, поважливим до особистості читача.

Діалог бібліотекаря і читача потребує творчого підходу. Він не може бути повністю спланований та підготовлений заздалегідь. Діалоги з різними читачами не дублюють один одного. Але бібліотекар повинен готуватися до нього, щоб мати змогу у процесі спілкування відповісти читачу на будь-яке запитання, що стосується РБІ.

Бібліотекар повинен також мати певні знання у галузі психології, вміти вести бесіду. Але головне — це ставлення бібліотекаря до читача, бажання надати йому допомогу та повага до нього.

РБО передбачає підготовку бібліотекарів до використання РБП та методів рекомендаційної бібліографії, яка полягає, головним чином, у вивченні бібліотекарями наявних РБП. Існують спеціальні методи вивчення (аналізу) РБП, які ґрунтуються на з'ясуванні всіх аспектів методики бібліографування, що були застосовані при створенні РБП бібліографом. У результаті аналізу РБП бібліотекар створює план використання РБП у своїй роботі.

Одним із допоміжних засобів РБО є картотека рекомендаційних бібліографічних посібників, спрямована на їх подальше використання у роботі з читачами.

Існують різні форми та методи використання РБП в роботі бібліотеки, а також форми пропаганди РБП серед читачів (наприклад, "День бібліографії"), методи вивчення ефективності РБП. Більш докладно вони вивчаються в курсі "Організація та методика бібліографічної роботи в бібліотеці".

Найближча мета РБО: допомогти вихованню у читачів культури читання, тобто вміння орієнтуватися в літературі за допомогою РБП та самостійно вибирати літературу, яка відповідає інтересам читачів. Кінцева мета РБО — забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості читача через вплив на структуру та активність його читання.

Знайомство з видами та основними поняттями бібліографічного обслуговування доповнює загальне уявлення про структуру практичної бібліографічної діяльності. На цьому завдання вступного теоретичного розділу бібліографознавства можна вважати вирішеними.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть види бібліографічного обслуговування. Чим вони відрізняються один від одного?
2. Поясніть особливості та узагальнену структуру довідково-бібліографічного обслуговування.
3. Як розрізняють відповіді в процесі довідково-бібліографічного обслуговування?
4. Назвіть види бібліографічних довідок.
5. Що таке "бібліографічна евристика"?
6. Поясніть особливості та узагальнену структуру процесу бібліографічного інформування споживачів.
7. Назвіть види бібліографічного інформування споживачів.
8. Що таке "система вибіркового розповсюдження інформації"? Чим вона відрізняється від традиційних форм БІС?
9. Назвіть методи групового бібліографічного інформування споживачів.
10. Назвіть методи масового бібліографічного інформування споживачів.
11. Охарактеризуйте особливості та узагальнену структуру рекомендаційно-бібліографічного обслуговування читачів.
12. Яку мету виконує рекомендаційно-бібліографічне обслуговування читачів?

ПІСЛЯМОВА

У першому розділі навчального посібника "Вступ до бібліографознавства" викладена не вся теорія бібліографії, а лише та її частина, що стосується головних питань вивчення практичної бібліографічної діяльності: її сутності, структури, методів і видів. Знайомство з практичною бібліографічною діяльністю обмежується тут системою її понять і термінів. Поки що не ставиться завдання навчити студентів використовувати методи бібліографування чи організовувати бібліографічне обслуговування споживачів інформації. Для цього потрібні дисципліни, спрямовані саме на таку мету. Курс загального бібліографознавства має завдання лише підготувати підґрунтя для подальшого глибшого вивчення методів практичної бібліографічної діяльності.

Так само в межах цього курсу не ставиться завдання розглянути всю історію бібліографії, тому що це — завдання окремої дисципліни. До неї можна віднести також історію розвитку бібліографознавства. Для вивчення історії бібліографії дуже важливо знати сучасний стан розробки тих чи інших понять, володіти спеціальною бібліографічною термінологією.

Подальше вивчення бібліографознавства передбачає ознайомлення студентів із сучасним станом бібліографії в Україні та характеристикою бібліографознавства як наукової дисципліни.

ЧАСТИНА 2. БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО ЯК НАУКА

ТЕМА 8. ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ І СТРУКТУРА БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА

8.1. Об'єкт бібліографознавства. Співвідношення бібліографічної науки та практики

Бібліографознавство — це наукова дисципліна, яка вивчає теорію, історію, методологію, технологію, методіку та організацію бібліографії.

Бібліографічна наука (тобто бібліографознавство) вивчає бібліографічну практику з погляду її теорії, історії, методології, технології, методіки та організації. Або, інакше кажучи, **об'єктом бібліографічної науки** (бібліографознавства) є бібліографічна практика. Об'єкт — це річ або явище, на які спрямовано певну діяльність, зокрема, діяльність пізнання, тобто наукову діяльність, або наукову дисципліну, науку.

Об'єктом пізнання в бібліографознавстві, перш за все, є практична бібліографічна діяльність, тобто створення і поширення бібліографічної інформації. Практична бібліографічна діяльність, як відомо, має складну структуру. Об'єктом наукового пізнання можуть бути будь-які її компоненти: суб'єкти та об'єкти практичної діяльності, її засоби (методи), процеси, результати, цілі, умови здійснення тощо.

Опосередковано — через практичну бібліографічну діяльність — об'єктом вивчення бібліографознавства є також система документальних комунікацій в усіх її елементах; головним чином, це документи та споживачі інформації.

Якщо розглядати бібліографію загалом як систему різних видів діяльності, які забезпечують функціонування БІ в суспільстві, то її можна поділити на дві підсистеми. Перша — це суто практична діяльність, але не

тільки створення та поширення БІ, а й практична діяльність навчання бібліографів та споживачів інформації, і практична діяльність управління бібліографічними закладами та установами. Друга підсистема — бібліографознавство — забезпечує рефлексію всієї системи, тобто її самоаналіз, роздуми над власним станом, відображення практичних явищ у науці.

Мета цієї підсистеми — сприяти вдосконаленню всієї бібліографічної практики і розвитку бібліографії як системи загалом. Це співвідношення бібліографічної науки та практики можна показати на рис. 8.1. "Бібліографічна наука та практика".

Друга підсистема	Бібліографознавство		
Перша підсистема	Бібліографічна практика		
	1.Бібліографування та бібліографічне обслуговування	2.Бібліографічне навчання споживачів і підготовка кадрів бібліографів	3.Управління бібліографією

Рис. 8.1. Бібліографічна наука та практика

Незважаючи на системний зв'язок бібліографознавства з бібліографічною практикою, у кожній з цих підсистем існують власні закономірності розвитку. Бібліографічна наука набуває відносної самостійності, незалежності від практики. Тому іноді можна спостерігати таке явище: бібліографічна практика дуже розвинута, має багаторічний досвід, певні традиції, а її наукове осмислення відсутнє чи запізнюється; або навпаки: бібліографічна теорія дуже глибока, яскрава, переконлива, а її вплив на практику незначний або дуже обмежений. Тобто немає прямої відповідності між станом бібліографічної

науки та практики. Бібліографознавство загалом покликане узагальнювати досвід і вирішувати проблеми бібліографічної практики, випереджати та прогнозувати її розвиток.

Питання про об'єкт бібліографознавства вирішується вченими приблизно однаково. Різні погляди виникають у тому разі, коли об'єкт бібліографознавства розглядають разом із "об'єктом бібліографії", точніше — **об'єктом практичної бібліографічної діяльності**, спрямованої на створення та поширення БІ (де існують, наприклад, книгознавча, документографічна, інформографічна і когнітографічна концепції бібліографії) (про них див. п. 3.3).

Бібліографічна наука ніби протистоїть бібліографічній практиці; наука має бути відокремлена від практики. Але різкої протилежності між ними немає. Перші наукові уявлення про бібліографію виникли як результат практичної бібліографічної діяльності, у ході її розвитку. У відповідь на потребу практики народилася наукова дисципліна, яка покликана вирішувати питання, які висуває практика.

У бібліографічній практиці також є елементи науково-дослідницької діяльності. Створення бібліографічної інформації взагалі має риси наукової праці, її різновиду — науково-інформаційної діяльності. У процесі бібліографування виникає нова інформація — бібліографічна, яка виконує свої завдання в системі документальних комунікацій¹. Але науковий характер бібліографічної діяльності виявляється не тільки в цьому. Творче ставлення бібліографа до праці здатне сприяти виникненню нових методичних прийомів бібліографування, нових жанрів бібліографічних посібників, загалом — виникненню нових явищ у бібліографічній практиці. Безумовно, це супроводжується осмисленням таких явищ, тобто суто бібліографознавчою, науково-дослідницькою діяльністю, в результаті якої можуть з'явитися наукові статті, доповіді на наукових конференціях тощо.

¹ Науковий характер практичної бібліографічної діяльності доводить, наприклад, така монографія: Астахова Л. В. Библиография как научный феномен : монография / Л. В. Астахова ; Моск. гос. ун-т культуры. — М., 1997. — 338 с.

Отже, бібліографічна наука, тобто бібліографознавство, не може існувати у відриві від свого об'єкта — бібліографічної практики, і не тільки тому, що вона його вивчає і впливає на нього, але й тому, що практика впливає на науку. Проміж ними існує тісний двосторонній взаємозв'язок.

8.2. Предмет бібліографознавства в порівнянні з предметом бібліографії

Дуже складним теоретичним питанням є поняття предмета бібліографознавства. Іноді поняття "об'єкт" і "предмет" науки ототожнюють, вживають як синонімічні. Але більш поширений погляд, згідно з яким "предмет" і "об'єкт" науки — це різні поняття.

У наукознавстві вважають, що об'єкт пізнання в різних науках може бути один і той самий (наприклад, одні й ті ж явища суспільного життя або мислення). А предмет — це те, чим відрізняється одна наука від іншої; це ті сторони (боки), з яких кожна наука вивчає свій об'єкт. Різні науки про один і той самий об'єкт мають різні **предмети пізнання** (наприклад, анатомія вивчає будову організму людини, фізіологія — функції його органів, медицина — хвороби тощо).

Основна відміна предмета від об'єкта — в тому, що в предмет входять лише головні, найбільш суттєві з **погляду даної науки** властивості та ознаки об'єкта.

У бібліографознавстві складність питання про його предмет пов'язана ще з тим, що дуже часто об'єкт і предмет бібліографознавства не відмежовують від об'єкта і предмета практичної бібліографічної діяльності.

Коли практичну бібліографічну діяльність називали словом "бібліографія", а "об'єктом бібліографії" визнавали книгу (твори друку), то **предметом бібліографії** вважали вивчення творів друку з метою сприяння їх

розповсюдженню та використанню (наприклад, Михайло Аркадійович Бріскман)¹.

Ірина Василівна Гудовщикова об'єктом бібліографії називала "джерела інформації", серед яких головне місце відводилося творам друку. Предмет бібліографії, за її словами, це — "збирання та розповсюдження відомостей про джерела інформації (головне, про твори друку) з метою пропаганди фактів, знань та ідей, що в них містяться, або для того, щоб перешкодити такій пропаганді»².

Абрам Ілліч Барсук розумів об'єкт бібліографії як систему "книга — читач" або "твори писемності та друку в їх взаємодії з читачем", а предмет був вказаний у визначенні бібліографії як її мета: "вплив на розповсюдження та використання літератури в суспільстві" або "вплив на процеси читання в суспільстві через організацію пошуково-орієнтовних етапів читацької діяльності"³.

Олег Павлович Коршунов визначає об'єкт бібліографії як систему "фіксовані джерела інформації (документи) — споживачі інформації", а її предмет — як "інформаційний зв'язок між документом та споживачем", або як "реалізацію інформаційного зв'язку"⁴.

Близько до цього визначає предмет практичної бібліографічної діяльності Маргарита Георгіївна Вохришева: як реалізацію зв'язків у системі "документ — споживач" бібліографічними засобами⁵.

¹ Бріскман М. А. Спорные вопросы теории библиографии и построение учебника "Общая библиография" // Совет. библиогр. — 1960. — № 3. — С. 82.

² Гудовщикова И. В. Библиография и ее общественная роль // Библиография. Общий курс : учеб. для библ. фак. ин-тов культуры / под ред. М. А. Брискмана и А. Д. Эйхенгольца. — М. : Книга, 1969. — С. 10.

³ Барсук А. И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин : методолог. очерк / А. И. Барсук. — М. : Книга, 1975. — С. 12; Барсук А. И. Теоретико-методологические проблемы общего библиографоведения : автореф. дис. д-ра пед. наук / А. И. Барсук. — М., 1978. — С. 28.

⁴ Коршунов О. П. Проблемы общей теории библиографии : (монография) / О. П. Коршунов. — М., 1975. — С. 20.

⁵ Вохрышева М. Г. Библиографическая деятельность: структура и эффективность / М. Г. Вохрышева. — М. : Кн. палата, 1989. — С. 40.

Емілія Костянтинівна Беспалова погоджується з О. П. Коршуновим у визначенні об'єкта бібліографії, а предметом бібліографії називає "реалізацію зв'язку між елементами об'єкта на вторинно-документальному рівні"¹.

Поняття **предмета бібліографознавства** тісно пов'язане з тим, як визначається об'єкт бібліографознавства.

Аркадій Васильович Соколов зазначає, що предмет науки треба виводити через відношення об'єкта до принципу відмежування цієї науки. Об'єктом бібліографознавства він вважає систему документальних комунікацій (тобто, об'єкт науки — бібліографознавства — збігається у його концепції з об'єктом практичної бібліографічної діяльності), а принципом відмежування — наявність бібліографічної інформації. Предмет бібліографознавства тоді визначається як "закономірності розвитку системи документальної комунікації суспільства в залежності від бібліографічної інформації"².

Олександр Андрійович Гречихин розуміє бібліографію як сукупність суто практичних процесів та їх осмислення. Об'єктом бібліографії він вважає "книжкову справу як процес інформаційного спілкування", а предметом бібліографії — бібліографічну інформацію як зміст бібліографічної діяльності. Об'єктом бібліографознавства, на його думку, є "сама бібліографічна діяльність" в її широкому розумінні, а предметом — "наукова бібліографічна інформація, або бібліографічне знання"³.

О. П. Коршунов об'єктом бібліографознавства вважає бібліографічну практику, а "основний предмет бібліографознавства" називає у визначенні останнього: "наукова дисципліна, що вивчає структуру та властивості

¹ Беспалова Э. К. Структура советской библиографии как области деятельности : лекция для студентов библ. фак. ин-тов культуры / Э. К. Беспалова ; МГИК. — М., 1982. — С. 47.

² Соколов А. В. Объекты и предметы библиотековедения, библиографоведения и информатики (метатеоретический анализ) // Соколов А. В. Ретроспектива—60 / А. В. Соколов. — СПб., 1994. — С. 105.

³ Гречихин А. А. Общая библиография: Теорет.-методолог. основы : учеб. пособие / А. А. Гречихин ; Моск. полигр. ин-т. — М., 1990. — С. 43, 46, 50.

бібліографічної інформації, закономірності процесів її створення та доведення до споживачів"¹.

На наш погляд, всі перелічені думки щодо характеристики предмета бібліографознавства не суперечать одна одній, але найбільш чітко сформульованою є позиція О. П. Коршунова, яку і можна взяти за основу.

Поняття предмета бібліографознавства доповнює характеристику його об'єкта, показує **мету вивчення бібліографічної практики**: встановлення закономірностей створення БІ та її доведення до споживачів. Конкретизується ця мета в таких **цілях**, як вдосконалення методів і процесів підготовки та поширення БІ в суспільстві; встановлення відповідностей між суспільними потребами в інформації, змістом документів та їх відображенням у БІ; встановлення відповідностей між потребами споживачів і засобами їх задоволення в практичній бібліографічній діяльності.

8.3. Структура бібліографознавства

Бібліографознавство — це складне суспільне явище, що має деталізовану внутрішню структуру. Розрізняють два напрями диференціації бібліографознавства: аспектний та об'єктний.

Аспектний напрям показує, в якому аспекті вивчається те чи інше явище бібліографії. Частіше за все розрізняють такі аспекти: теорія, історія, організація і методика. Кожний з аспектних розділів бібліографознавства має свій особливий підхід до вивчення об'єкта, тобто має свій предмет.

Теорія бібліографії встановлює закономірності бібліографії; виявляє її функції, об'єкт, методи, види; розробляє термінологію та наукові визначення найважливіших понять.

Історія бібліографії вивчає походження та розвиток окремих явищ бібліографії, їх обумовленість соціальними та економічними чинниками, їх

¹ Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс. Ч. 1. Основы теории библиографии. Раздел 2, 3 / О. П. Коршунов. — М., 2001. — С. 111.

зв'язок з позабібліографічними явищами; допомагає виявленню та збереженню цінного досвіду минулого.

Організація бібліографії покликана дати наукове обґрунтування функціонування бібліографічних служб, забезпечити координацію та кооперування їх діяльності, планомірний розвиток бібліографії; наукову організацію бібліографічної праці.

Методика бібліографії вивчає та розробляє прийоми, правила та способи практичної бібліографічної діяльності; сприяє впровадженню в бібліографію методів, які розроблені в суміжних галузях знань; має на меті раціоналізацію та підвищення ефективності бібліографічної справи.

Поняття "**технологія бібліографії**" поки що розроблено недостатньо. Є стандартизований термін "інформаційна технологія", що означає "сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, що об'єднуються у технологічний комплекс, який забезпечує збирання, створення, збереження, накопичення, обробку, пошук, виведення, копіювання, передачу та поширення інформації"¹. Відповідно, технологія бібліографії як інформаційної діяльності повинна створювати такий самий комплекс, але щодо одного виду інформації — бібліографічної. Із визначення слідує також, що технологія не є розділом наукової дисципліни, а, швидше, одним із об'єктів її вивчення.

Об'єктний напрям диференціації бібліографознавства пов'язаний із відокремленням особливих ділянок бібліографічної практики, які можуть досліджуватися. Бібліографічну практику можна поділити за різними ознаками, і в кожному випадку виділити особливі об'єкти бібліографознавства. Причому в деяких випадках за різними ознаками розрізняють одні й ті ж самі явища.

Зразок визначення об'єктів бібліографознавства подано О. П. Коршуновим у формі таблиці "Структура бібліографознавства", де по вертикалі перелічені об'єкти дослідження, а по горизонталі — аспекти їх

¹ ГОСТ 7.0—99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения. — Изд. офиц. — Минск, 1999. — С. 4.

вивчення. На пересіченні об'єкта і аспекту вивчення визначається конкретна ділянка бібліографознавства.

Використовуючи цей досвід, пропонуємо дещо іншу структуру об'єкта бібліографознавства, яка відповідає викладеним вище поглядам на види бібліографії (див. табл. 8.1). Об'єкти вивчення, які показані в цій схемі, можуть виділятися ще й іншим чином. Головне — те, що будь-який об'єкт може

Таблиця 8.1.

Структура бібліографознавства

Об'єкти вивчення	Аспекти вивчення			
	Теорія	Історія	Організація	Методика
I. Види бібліографії за суспільним призначенням				
Державна бібліографія	1	2	3	4
Науково-допоміжна бібліографія	5	6	7	8
Рекомендаційна бібліографія	9	10	11	12
Видавничо-книготорговельна бібліографія	13	14	15	16
Бібліотечно-каталожна бібліографія	17	18	19	20
II. Види бібліографії за змістом документів				
Універсальна бібліографія	21	22	23	24
Галузева бібліографія	25	26	27	28
а) суспільно-політична	29	30	31	32
б) природничо-наукова, сільськогосподарська та технічна	33	34	35	36
в) художньої літератури та мистецтва	37	38	39	40
III. Процеси практичної бібліографічної діяльності				
Бібліографування	41	42	43	44
Бібліографічне обслуговування	45	46	47	48
IV. Інші напрями диференціації бібліографії				
Краєзнавча бібліографія	49	50	51	52
Біобібліографія	53	54	55	56
Бібліографія бібліографії	57	58	59	60
Бібліографічне навчання	61	62	63	64
Бібліографічне управління	65	66	67	68
Бібліографічна наука (бібліографознавство)	69	70	71	72
Бібліографічна діяльність бібліотек	73	74	75	76
Бібліографічна діяльність видавництва	77	78	79	80
Бібліографічна діяльність книгарень	81	82	83	84

вивчатися у будь-якому аспекті. Конкретна ділянка бібліографознавства позначається цифрами. Наприклад: історія державної бібліографії — 2; теорія науково-допоміжної бібліографії — 5; методика бібліографування — 44 тощо.

Якщо деякі ділянки бібліографознавства, що виділені за різними ознаками, збігаються за об'єктом вивчення, їх можна показати як пересічення. Наприклад, методика науково-допоміжної суспільно-політичної бібліографії буде позначена таким чином: 8/32; історія рекомендаційного бібліографування художньої літератури: 10/38/40/44 тощо.

Взаємозв'язок між аспектним та об'єктним напрямками диференціації бібліографознавства виявляється в тому, що аспекти є знаряддям диференціації вивчення будь-якого об'єкта, та навпаки.

Отже, складна структура бібліографії відбивається у внутрішній структурі бібліографознавства. Водночас усі ділянки бібліографознавства взаємодіють між собою.

Бібліографознавство як наукова та навчальна дисципліна поділяється на загальне та часткове (або спеціальне). Загальне бібліографознавство вивчає бібліографію загалом, без диференціації її за тою чи іншою ознакою. Часткове (чи спеціальне) бібліографознавство — це вивчення будь-якого окремого об'єкта із змісту бібліографії, виділеного за тією чи іншою ознакою. Як загальне, так і часткове бібліографознавство мають однакові аспектні розділи: теоретичний, історичний, організаційно-управлінський та методико-технологічний.

Об'єкт бібліографознавства може диференціюватися ще за іншими ознаками, ніж це показано в таблиці. Окремі наукові та навчальні бібліографознавчі дисципліни присвячуються проблемам складання бібліографічного опису, предметизації, реферування, бібліотечно-бібліографічної класифікації документів тощо. Актуальною наразі є проблема функціонування бібліографії у глобальних інформаційних системах, які в цілому не є бібліографічними.

8.4. Завдання бібліографознавства

Кінцева мета бібліографознавства — не тільки осмислення бібліографії, але й її наукове регулювання та прогнозування. Завдання кожного розділу бібліографознавства узгоджуються з цією метою, але відрізняються одне від одного.

Теорія бібліографії має стати основою розвитку бібліографічної практики. Для цього необхідна наукова розробка всіх основних питань теорії.

Історія бібліографії повинна бути базою будь-якого наукового дослідження в галузі бібліографії. Крім того, необхідно створити узагальнюючі праці з історії бібліографії певних періодів; певних видів бібліографії тощо.

Організаційний розділ бібліографознавства повинен забезпечити дійсно наукове управління бібліографічною діяльністю.

Методика бібліографії має сприяти підвищенню якості та ефективності практичної бібліографічної діяльності, вдосконаленню її методів.

Розвиток бібліографознавства має проходити в тісній співдружності із суміжними науковими дисциплінами: книгознавством, інформатикою, бібліотекознавством. Необхідно вивчати та освоювати досягнення цих наук, переймати методику досліджень, застосовувати їх висновки для вирішення бібліографічних проблем.

Як підсумок, бібліографознавство має встановити взаємозв'язок між суспільними потребами в бібліографічній інформації та її наявністю, змістом, засобами та методами подачі. Врешті-решт бібліографознавство має завдання забезпечити безперервний прогрес практичної бібліографічної діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Що таке бібліографознавство?
2. Що є об'єктом бібліографознавства?

3. У чому полягають єдність і відміни бібліографічної науки та практики?
4. У чому полягає науковий характер практичної бібліографічної діяльності?
5. Яка роль бібліографознавства в системі різних видів діяльності, що забезпечують функціонування бібліографічної інформації?
6. Порівняйте об'єкт практичної бібліографічної діяльності з об'єктом бібліографознавства.
7. Що таке предмет наукової дисципліни? Який зв'язок існує між об'єктом і предметом науки?
8. Як визначався предмет практичної бібліографічної діяльності різними вченими?
9. Як визначається предмет бібліографознавства?
10. Які існують напрями диференціації бібліографознавства?
11. Охарактеризуйте аспектні розділи бібліографознавства.
12. Як поділяється об'єктний напрям диференціації бібліографознавства?
13. Як співвідносяться між собою аспектний та об'єктний напрями диференціації бібліографознавства?
14. У чому полягає кінцева мета бібліографознавства та завдання його окремих розділів?

ТЕМА 9. МЕТОДОЛОГІЯ БІБЛІОГРАФІЇ І БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА

9.1. Поняття "методологія бібліографознавства" і "методологія бібліографії"

Методологія загалом має такі значення: 1) вчення про методи пізнання і перетворення дійсності; 2) сукупність методів, що їх застосовують у будь-якій науці¹.

Це поняття відрізняється від методики, яка має такі значення: 1) сукупність методів, прийомів доцільного здійснення будь-якої роботи; 2) розділ науки, спрямований на узагальнення способів, прийомів доцільного здійснення будь-якого завдання; 3) галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності викладання певного навчального предмета.

Поняття "методологія" застосовують здебільшого щодо наукової діяльності. У бібліографознавстві поняття "методологія" використовують переважно до бібліографознавства, тобто як методологію науки, яка вивчає бібліографічну практику. У такому значенні поняття "методологія бібліографознавства" виникло у 70-ті роки ХХ ст., коли бібліографознавці почали розрізняти практичну бібліографічну діяльність і науку про неї.

Методологія бібліографознавства вивчає методи пізнання об'єкта бібліографознавства та принципи, способи і форми будувannya бібліографознавства.

Але бібліографічна практична діяльність також має риси пізнавальної діяльності. Тому вчення про методи і принципи практичної бібліографічної діяльності також у свій час одержало назву "методологія", а саме — "методологія бібліографії".

¹ Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. — 2-е вид., випр. і доп. — К. Гол. ред. УРЕ, 1985. — С. 536.

Методологія бібліографії — це частина науки про бібліографію, тобто частина бібліографознавства. Питання методології бібліографії розглядалися в основному як частина теорії бібліографії. До цих питань належать поняття про методи бібліографії, про її принципи та завдання. Ці питання тісно пов'язані з розумінням сутності бібліографії, її об'єкта та предмета, з її визначенням.

Отже, методологія бібліографії — це вчення про науковий метод пізнання об'єкта бібліографії. У сферу методології бібліографії входить визначення предмета бібліографії, а також методу бібліографії та її принципів.

Метод — це спосіб пізнання, шлях дослідження, прийом або система прийомів для досягнення певної мети.

Принцип — це основне, вихідне положення, керівна ідея певної науки або діяльності.

Ці поняття мають також інші значення, які уточнюються в тих чи інших випадках застосування. У даній темі використовуємо вказані значення.

9.2. Поняття "бібліографічного методу"

Необхідність визначення "бібліографічного методу" виникає в тому разі, коли практичну бібліографічну діяльність розглядають як різновид науково-пізнавальної діяльності. Будь-яка пізнавальна діяльність застосовує певний метод пізнання об'єктивної (незалежної від цієї діяльності) реальності.

Наприклад, існує таке поняття, як "художній метод" — історично зумовлена цілісна система основних принципів узагальнення і відтворення дійсності в мистецтві; спосіб художньої діяльності як пізнання, оцінки і перетворення життєвого матеріалу на мистецький твір.

Аналогічно "бібліографічний метод" можна визначити як систему принципів бібліографії та спосіб практичної бібліографічної діяльності як пізнання, оцінки і перетворення документального матеріалу на бібліографічний твір (або бібліографічну інформацію).

Питання про принципи бібліографії заслуговує на особливий розгляд, що буде зроблено в окремому (наступному) пункті теми.

Бібліографічний метод, як спосіб перетворення документального матеріалу на бібліографічну інформацію (БІ), охоплює операції, відомі в сучасному бібліографознавстві як методи бібліографування. Вони розглядалися в даному курсі в темі 4 "Бібліографування як процес виробництва БІ: його методи".

Узагальнювальне поняття "бібліографічний метод" об'єднує в собі конкретні прийоми (способи, операції) вивчення системи документальних комунікацій (головним чином, документів та споживачів інформації) з метою її відображення у бібліографічній інформації, які застосовують у практичній бібліографічній діяльності.

Бібліографічний метод дає можливість так званого "згортання інформації": на підставі бібліографічного вивчення інформації, яка існує у вигляді документів (книг), створюють нову, вторинну щодо першої, інформацію про документи та інформацію, що міститься у них. Отже, **бібліографічний метод — це метод бібліографічного згортання інформації.** Його конкретними складовими є: бібліографічне виявлення, бібліографічний відбір, бібліографічна характеристика, бібліографічне групування та інші методи (операції) бібліографування.

Бібліографічний метод найбільш яскраво виявляється у процесі бібліографування. Але не тільки бібліографування, а й бібліографічне обслуговування також здійснюється на підставі саме бібліографічного методу, який застосовують у будь-яких процесах довідково-бібліографічного обслуговування, бібліографічного інформування споживачів або рекомендаційно-бібліографічного обслуговування.

Отже, бібліографічний метод розроблений та існує в практичній бібліографічній діяльності і являє собою сукупність операцій (методів) бібліографування.

Поняття "бібліографічного методу" тісно пов'язане з поняттям "предмета бібліографії" як принципу відмежування бібліографії від інших галузей діяльності, об'єктом яких є система документальних комунікацій.

9.3. Принципи бібліографії

Поняття про принципи бібліографії в нашій країні довгий час було пов'язане з трактуванням бібліографії як галузі ідеологічної діяльності. Тому принципи бібліографії розглядалися не як принципи суто бібліографічної діяльності, а як запровадження загальних принципів панівної ідеології суспільства в бібліографію.

Наразі питання про принципи бібліографії набуває кардинального перегляду. На перший план висуваються ті принципи, що характеризують суто бібліографічну діяльність, її відміни від інших галузей суспільної діяльності.

Першим принципом бібліографії, тобто її основним, вихідним положенням слід назвати **принцип бібліографічної інформації як ознаки відмежовування бібліографії** від суміжних галузей діяльності.

Принцип бібліографічної інформації як критерій відмежовування бібліографічних явищ від небібліографічних означає: де б ні існували і як би ні позначалися вторинно-документальні процеси та відповідні об'єкти, у всіх випадках і в тих межах, коли йдеться про створення та доведення до споживачів відомостей про документи з метою їх ідентифікації та пошуку, оповіщення про їх зміст або рекомендації, то йдеться про бібліографічні за своєю сутністю явища. Відповідно, процеси згортання інформації, аналітико-синтетичної обробки документів, каталогізації, анотування, реферування, предметизації, поширення інформації тощо, а також такі результати діяльності, як путівник по літературі, каталог, картотека, документографічна база даних,

реферативний журнал, видавничий проспект тощо, є бібліографічними явищами¹.

Не менше значення для бібліографії має другий принцип — **принцип науковості**. Його зміст багатогранний.

По-перше, принцип науковості бібліографії означає, що практична бібліографічна діяльність за своєю природою є діяльністю пізнавальною, науковою. Бібліографічна практична діяльність — це різновид інформаційної діяльності, в якій інформаційний зв'язок здійснюється за допомогою бібліографічної інформації.

По-друге, принцип науковості потребує, щоби бібліограф у своїй діяльності застосовував не тільки власні дослідження документів і споживачів інформації, але й вивчав дослідження тієї галузі знання, якій присвячена бібліографічна інформація.

Бібліографічна продукція повинна відповідати рівню розвитку науки загалом.

По-третє, науковість бібліографії може бути забезпечена лише в тому разі, коли будуть розвиватися наукові дослідження самої бібліографічної діяльності, тобто буде розвиватися бібліографознавство як наука, а результати його досліджень будуть впроваджуватися в практику.

По-четверте, висока наукова кваліфікація бібліографа і такий рівень розвитку засобів бібліографічної праці, що відповідає науковим вимогам, надають можливість виконання таких вимог до БІ, як її повнота, точність, релевантність і пертинентність (про них див. тему 3 "Структура практичної бібліографічної діяльності: загальна характеристика").

По-п'яте, неодмінною складовою принципу науковості є вимога об'єктивності бібліографії: таке відображення документів у бібліографічній інформації, що відповідає дійсності; наукове (об'єктивне) вивчення

¹ Див.: Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс. Ч. 1. Основы теории библиографии. Раздел 1 / О. П. Коршунов. — М., 2001. — С. 100—101.

інформаційних потреб споживачів та відповідний науково обґрунтований відбір документів для їхнього задоволення.

Як один з найбільш загальних принципів, що характеризують існування бібліографії у суспільстві, назвемо третій принцип: **соціальну обумовленість** бібліографії, залежність її розвитку від економічних та політичних умов життя суспільства. Цей принцип проявляється в державних документах, що стосуються розвитку бібліографії.

Законом України "Про інформацію" (від 2 жовтня 1992 р.) встановлені такі основні **принципи інформаційних відносин**: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свобода її обміну; об'єктивність, вірогідність інформації; повнота і точність інформації; законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

Бібліографічна діяльність в Україні має розвиватися відповідно до цих принципів.

Закон України "Про інформацію" ствердив також основні положення державної інформаційної політики України. Головними напрямками і способами державної інформаційної політики є: забезпечення доступу громадян до інформації; створення національних систем і мереж інформації; зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності; забезпечення ефективного використання інформації; сприяння постійному оновленню, збагаченню та збереженню національних інформаційних ресурсів; створення загальної системи охорони інформації; сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України.

Всі громадяни України мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій.

Право на інформацію забезпечується різними способами, зокрема вільним доступом суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів. Обмеження цього доступу зумовлюються лише специфікою цінностей та особливими умовами їх схоронності.

Закон України "Про науково-технічну інформацію" (від 25 червня 1993 р.) проголосив право громадян України на відкриту науково-технічну інформацію, що передбачає можливість вільного її одержання, зберігання, використання і поширення під час здійснення наукової, науково-дослідної, виробничої, громадської та іншої діяльності, що не забороняється чинним законодавством.

За режимом доступу інформація поділяється на відкриту та інформацію з обмеженим доступом. Держава здійснює контроль за додержанням вимог законодавства про інформацію всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями. Одне із завдань контролю — недопущення необґрунтованого віднесення відомостей до категорії інформації з обмеженим доступом.

Четвертим принципом бібліографії є її **ідейність**, тобто сприяння пропаганді, популяризації, поширенню, впровадженню в суспільну свідомість певних ідей. Принцип ідейності бібліографії за змістом наповнюється тими якостями, що відповідають вимогам суспільства до бібліографії. Ці вимоги в наш час можна об'єднати таким чином:

- 1) відродження національної культури, національної самосвідомості, утвердження національного суверенітету України;
- 2) гуманізм, пропаганда загальнолюдських цінностей, сприяння розвитку особистості кожної людини.

Закон України "Про інформацію" встановлює неприпустимість зловживання правом на інформацію. Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання

расової, національної, релігійної ворожнечі, зазіхання на права і свободи людини.

Всі перераховані принципи бібліографії діють у будь-яких ділянках чи напрямках, видах бібліографічної практичної діяльності. Крім них, в окремих ділянках чи напрямках можуть сформуватися та діяти принципи, що мають відношення саме до даної ділянки. Наприклад, у галузі організації бібліографії важливими є принципи централізації та децентралізації, координації та кооперування; при формуванні системи бібліографічних посібників діють принципи стабілізації та динамізації і т.д.

9.4. Методологія бібліографознавства

Методологія бібліографознавства вивчає методи наукового пізнання практичної бібліографічної діяльності; розробляє основні поняття і категорії бібліографознавства; аналізує бібліографознавство з погляду його генезису, функціонування та закономірностей розвитку.

У структурі бібліографознавства методологію бібліографознавства можна віднести до теорії та методики бібліографічної науки. У табл. 8.1 це — ділянки 69 та 72.

Методологію бібліографознавства можна визначити скорочено як частину науки (бібліографознавства), яка вивчає наукові методи пізнання бібліографічної практики.

Бібліографознавство використовує різні методи наукового пізнання практичної діяльності. Всю сукупність методів, що використовує бібліографознавство, прийнято ділити на декілька рівнів.

Перший, найвищий рівень — **загальнофілософський**, діалектико-матеріалістичний метод. Діалектика як метод пізнання розкриває об'єктивну діалектику самої дійсності; допомагає розкрити суперечності дійсності та способи їх подолання, розглянути будь-які явища дійсності в їх розвитку.

Методологічна роль матеріалізму в науковому пізнанні полягає в тому, що він орієнтує науку на пізнання об'єктивної дійсності, надійно встановлених фактів.

Діалектико-матеріалістичний метод пізнання передбачає застосування наукових методів, що позначаються як *філософські категорії теорії пізнання*: аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння, узагальнення, ідеалізація, сходження від абстрактного до конкретного тощо. Ці методи можуть використовуватися в будь-якій науці або пізнавальній діяльності, набуваючи специфічні риси в залежності від об'єкта і предмета пізнання.

Другий рівень методології — загальнонаукові методи. На цьому рівні методи поділяють на емпіричні (описові), які лише фіксують існуючий стан дійсності (опис, спостереження, експеримент, моделювання), і методи теоретичні, пов'язані з узагальненням емпіричних даних, проникненням у сутність явищ, що вивчаються. До загальнонаукових теоретичних методів пізнання належать: системний підхід, діяльнісний підхід, функціональний підхід, типологічний підхід.

Третій рівень — спеціальнонаукові (або спеціальні) методи, розроблені в окремих наукових дисциплінах, але такі, що самі стали загальнонауковими: логічні, соціологічні, математичні методи, історичний підхід тощо. На цьому рівні в систему наукових методів можна включити і бібліографічний метод, розглянутий вище, розроблений у бібліографічній практиці.

Четвертий рівень — методи, специфічні для низки споріднених наукових дисциплін, що вивчають спільний об'єкт. Наприклад, специфічними методами книгознавчих дисциплін вважають: книгознавчо-функціональний метод, який потребує розгляду будь-яких явищ книжкової справи з погляду їх функції в системі "книга — читач"; аналітико-тематичний метод (аналіз тематики видань); структурно-типологічний метод (визначення типів і видів видань); типографічний метод (аналіз видань з погляду їх типографічних особливостей) та інші.

На цьому рівні вважаємо необхідним виділити **принципи методології бібліографознавства**, тобто вихідні положення, які мають ураховуватися в бібліографічних дослідженнях.

По-перше, це **соціально-комунікаційно-інформаційний підхід**, або принцип. Він означає, що бібліографію треба розглядати як частину системи соціальних інформаційних комунікацій, спрямованих на передавання інформації у суспільстві.

По-друге, це **документаційний (чи документологічний) підхід**, або принцип, який означає, що бібліографію треба розглядати як складову частину саме документальних комунікацій. Такий принцип дозволяє відмежувати бібліографію від інших засобів передавання інформації у суспільстві, чітко визначити її об'єкт.

П'ятий рівень — конкретні методи, що їх застосовують у бібліографознавчих дослідженнях. Цей рівень не дає якихось принципово нових методів, котрих немає на попередніх рівнях. Це — рівень, на якому всі перелічені методи і принципи застосовують для пізнання конкретних явищ бібліографічної діяльності. Цей рівень можна позначити як методику бібліографознавчих досліджень.

Усі перелічені рівні методології бібліографознавства відображено в табл. 9.1.

Таблиця 9.1.

Методи бібліографознавства

1 рівень	Діалектико-матеріалістичний метод
	Категорії теорії пізнання: аналіз і синтез, індукція та дедукція, порівняння, узагальнення, ідеалізація, сходження від абстрактного до конкретного і т.д.
2 рівень	Загальнонаукові методи
	Емпіричні методи: опис, спостереження, експеримент, моделювання
	Теоретичні методи: системний підхід, діяльнісний підхід, функціональний підхід, типологічний підхід

3 рівень	Спеціальнонаукові методи
	Логічні, соціологічні, математичні методи, історичний підхід, бібліографічний метод
4 рівень	Методи, специфічні для низки споріднених наукових дисциплін
	Книгознавчо-функціональний, аналітико-тематичний, структурно-типологічний, типографічний методи. Соціально-комунікаційно-інформаційний, документаційний (документологічний) підходи
5 рівень	Конкретні методи бібліографознавчих досліджень
	Методи вивчення документів: розуміння, осмислення, джерелознавчий аналіз, статистичний аналіз, психологічний аналіз тощо. Методи вивчення діяльності бібліографів або споживачів інформації: спостереження, самоспостереження, експеримент, соціологічне опитування, експертна оцінка. Методи обробки одержаних даних.

9. 5. Види бібліографознавчих досліджень та їх методика

Вибір конкретних методів у бібліографознавчому дослідженні залежить від характеру дослідження та його кінцевої мети.

Відомо, що всі наукові дослідження поділяють на фундаментальні та прикладні. **Фундаментальні дослідження** присвячують пізнанню сутності явищ, законів, що управляють поведінкою та взаємодією певних структур природи, суспільства або мислення. **Прикладні дослідження** вирішують можливості вдосконалення конкретних явищ суспільного життя на базі виявлених теорією законів.

Наукові дослідження поділяють також на теоретичні та емпіричні, або виділяють емпіричний та теоретичний рівні досліджень.

На емпіричному рівні встановлюють певні факти завдяки методам спостереження чи експерименту, визначають якісні та кількісні характеристики об'єктів, що вивчаються. Емпіричне дослідження завершується встановленням емпіричних закономірностей, які показують певні стійкі властивості об'єкта

вивчення, допомагають вдосконалювати діяльність із урахуванням встановлених закономірностей.

Дослідження **теоретичного рівня** — це відкриття законів, що дають можливість пояснити виявлені на емпіричному рівні факти та відкриті закономірності, а також передбачити майбутні події та факти.

Методи кожного дослідження вибирають із урахуванням його характеру; але треба відзначити, що в деяких дослідженнях присутні як емпіричний, так і теоретичний рівні.

Особливим різновидом досліджень треба вважати **навчально-наукові дослідження**, які виконують у вигляді курсових, дипломних та інших кваліфікаційних робіт. У такому дослідженні важливе значення надається поглибленому вивченню студентом наявної літератури, тобто оволодінню вже існуючим рівнем наукових знань щодо об'єкта дослідження. Тому в подібних дослідженнях важливе місце посідає бібліографічний метод, у всіх його складових частинах. Тільки на підставі оволодіння всією сумою існуючих знань щодо об'єкта вивчення можна поставити якісь конкретні завдання прикладного або фундаментального характеру.

Залежно від поставлених завдань використовують й інші методи наукових досліджень. Причому загальнонаукові чи спеціальнонаукові методи використовують відповідно до специфіки об'єкта дослідження.

Зокрема, розрізняють методи вивчення документів і методи вивчення практичної діяльності бібліографів або споживачів інформації. Серед перших: розуміння, осмислення, джерелознавчий аналіз, контент-аналіз, статистичний аналіз, психологічний аналіз тощо. Серед других: спостереження, самоспостереження, експеримент, соціологічне опитування (анкетування, інтерв'ю), експертна оцінка. Відрізняють також методи обробки одержаних даних: статистичні, математичні та інші.

Будь-який метод може застосовуватися для вивчення різних явищ дійсності, залежно від чого набуває конкретні риси.

Наприклад, метод спостереження може застосовуватися для спостережень: 1) за діяльністю бібліографа (бібліотекаря); 2) за поведінкою читача; 3) як самоспостереження дослідника. Важливо також, у процесі якої діяльності (наприклад, професійно-виробничої чи інформаційно-споживацької) спостерігається людина. Від цього залежать способи спостереження і фіксації його результатів.

У бібліографознавстві застосовують різні конкретні методи залежно від об'єкта дослідження. Наприклад, можна розрізнити: методи вивчення бібліографічних посібників; методи вивчення інформаційних потреб споживачів; методи вивчення первинних документів (документних потоків або масивів); методи вивчення практичної бібліографічної діяльності бібліографів (бібліотекарів).

У свою чергу, ці методи конкретизують залежно від того, який бік об'єкта вивчається і з якою метою (тобто який предмет вивчення). Наприклад, бібліографічні посібники можна аналізувати з метою: 1) встановлення видів бібліографічних посібників (БП); 2) вивчення методів бібліографування; 3) виявлення нових, оригінальних прийомів подання матеріалу; 4) встановлення категорії читачів, якій можна рекомендувати даний БП тощо.

Особливості використання того чи іншого методу дослідження визначають у кожному дослідженні окремо. Але треба пам'ятати, що всі охарактеризовані методи різних рівнів не існують самі по собі, вони втілюються у конкретні методи наукових досліджень.

Питання для самоконтролю

1. Що таке методологія? Чим вона відрізняється від методики?
2. Що вивчає методологія бібліографознавства?
3. Що таке методологія бібліографії?
4. Що таке "бібліографічний метод"?
5. З яких операцій складається бібліографічний метод?

6. Що таке "принципи бібліографії"?
7. Що означає "принцип бібліографічної інформації"?
8. Що означає принцип науковості бібліографії?
9. У чому полягає принцип соціальної обумовленості бібліографії? Які існують принципи інформаційних відносин в Україні?
10. У чому полягає принцип ідейності бібліографії?
11. Як поділяються методи, що їх використовує бібліографознавство?
12. Які принципи методології бібліографознавства можна визначити?
13. Які існують види бібліографознавчих досліджень?
14. Як конкретизуються методи бібліографознавчих досліджень?

ТЕМА 10. БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ СУМІЖНИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ

10.1. Основні вимоги до порівнянь бібліографознавства із суміжними галузями знань

Місце бібліографознавства серед суміжних галузей знань можна зрозуміти, якщо визначити об'єкт бібліографознавства і порівняти його з об'єктами суміжних наукових дисциплін.

Найважливішою вимогою при такому порівнянні є необхідність порівнювати окремо кожну наукову дисципліну — з іншими науковими дисциплінами, а галузь практичної діяльності — з іншими галузями практичної діяльності. Наприклад, можна порівнювати бібліографознавство з бібліотекознавством, книгознавством, інформатикою. А практичну бібліографічну діяльність можна порівнювати з бібліотечною справою, книжковою справою, науково-інформаційною діяльністю.

Некоректно і безрезультатно порівнювати будь-яку наукову дисципліну з яким-небудь видом практичної діяльності. Тому раніше, коли в теорії

бібліографії не було уявлення про розмежування практичної бібліографічної діяльності з бібліографознавством (наукою про цю діяльність), було чимало невдалих спроб порівняти, наприклад, бібліотекознавство і бібліографію, або бібліографію та інформатику.

Покажемо у вигляді таблиці галузі практичної діяльності і наукові дисципліни, котрі їх вивчають (див. табл. 10.1).

Таблиця 10.1.

Галузі практичної діяльності і наукові дисципліни

Галузі практичної діяльності	Наукові дисципліни
1. Бібліографія (практична бібліографічна діяльність; бібліографічна справа)	1. Бібліографознавство
2. Бібліотечна справа	2. Бібліотекознавство
3. Науково-інформаційна діяльність (НІД)	3. Інформатика (наукова)
4. Книжкова справа	4. Книгознавство
5. Архівна справа	5. Архівознавство
6. Соціальна комунікаційно-інформаційна діяльність	6. Соціальна інформатика (інформологія; теорія соціальних комунікацій)

Отже, наукові дисципліни можна порівнювати тільки з науковими дисциплінами. Але для такого порівняння необхідно обов'язково з'ясувати спочатку співвідношення об'єктів цих дисциплін, тобто — галузей практичної діяльності, що їх вивчають ці дисципліни.

10.2. Бібліографознавство і бібліотекознавство

Порівнюючи галузі практичної діяльності — бібліографічну та бібліотечну справу, вчені дійшли висновку, що ці галузі збігаються частково (див. рис. 10.1).

Рис. 10.1. Співвідношення бібліографії з бібліотечною справою

Умовні позначення: 1 — бібліографія поза бібліотечною справою;

2 — ділянка перетину бібліографії та бібліотечної справи;

3 — бібліотечна справа без бібліографічної діяльності

Практична бібліографічна діяльність значною мірою здійснюється у межах бібліотечної справи (цифрою 2 позначено ділянку збігу). Але існують такі ділянки бібліографії (1) та бібліотечної справи (3), які не залежать одна від одної. За межами бібліотечної справи здійснюється великий обсяг робіт, що пов'язані зі створенням бібліографічної інформації (БІ) та її поширенням серед споживачів. З іншого боку, у межах бібліотечної справи існують такі процеси діяльності, що не стосуються БІ.

Це співвідношення, на перший погляд, має доволі ясний, зрозумілий вигляд. Але є такі питання, що викликають дискусію. Наприклад, складання бібліотечних каталогів — це бібліографічний процес чи ні? З одного боку, цей процес пов'язаний із створенням БІ — бібліографічних описів, з їх об'єднанням у каталоги, своєрідні бібліографічні посібники. Тобто природа процесу каталогізації бібліотечних фондів — бібліографічна. З іншого боку, процес каталогізації фондів у бібліотеці завжди був відокремлений від "суто бібліографічних" процесів складання бібліографічних картотек або списків, покажчиків літератури. Наукове пізнання процесів каталогізації також розвивалося окремо від пізнання бібліографії. Навчальна дисципліна "Бібліотечні каталоги" входила до складу комплексу бібліотекознавства, а не

бібліографознавства. Отже, процеси бібліотечної каталогізації, маючи бібліографічну природу, вивчалися дисциплінами, що належать до бібліотекознавства.

Є ще інші процеси бібліотечної діяльності, які мають бібліографічну природу, тому що пов'язані із створенням чи використанням БІ, але вивчаються вони в наукових дисциплінах бібліотекознавчого циклу (наприклад, застосування бібліографічних картотек у процесах комплектування бібліотечного фонду, або використання БІ в процесах бібліотечного обслуговування читачів тощо). Тому певну частину бібліотекознавства можна назвати "бібліографічним бібліотекознавством".

З іншого боку, у бібліографознавчих дисциплінах значна увага приділяється особливостям бібліографічної діяльності саме в умовах бібліотеки. Історично так склалося, що бібліографознавчі наукові та навчальні дисципліни розвивалися переважно в бібліотечних установах або в бібліотечних інститутах. Тому значна частина бібліографознавства може бути названа "бібліотечним бібліографознавством".

Водночас, бібліографознавство має розглядати значний обсяг питань, які виходять за межі бібліотечної справи.

10.3. Бібліографознавство і наукова інформатика

Значну увагу вчені приділяють співвідношенню бібліографознавства з інформатикою. Інформатика — молода, у порівнянні з бібліотекознавством і бібліографознавством, наукова дисципліна. Вона почала активно розвиватися в 50-ті роки ХХ ст.

"Інформаційна наука" (англ. — information science), або "основи наукової і технічної інформації", або, пізніше, "інформатика", виникла, перш за все, у відповідь на потребу суспільства щодо вдосконалення його забезпечення науковою інформацією. Сформувалася особлива царина "науково-

інформаційної діяльності" (НІД), завданням якої є забезпечення суспільства, головним чином, галузей наукових досліджень та промислового виробництва, відомостями про науково-технічну інформацію.

Значною мірою НІД пов'язана з використанням документів. Тому збирання, обробка, збереження і використання документів входять до обов'язків центрів НІД так само, як і до обов'язків бібліотек. Але є і суттєві відміни. По-перше, органи НІД зобов'язані, крім інформації, що знайдена в документах, урахувувати, збирати й зберігати інформацію, отриману з різних недокументальних джерел. По-друге, органи НІД мають переробляти інформацію таким чином, щоб її можна було безпосередньо застосовувати в наукових дослідженнях чи у виробництві.

Бібліотека, крім обслуговування потреб науки і виробництва, має задовольняти потреби освіти, самоосвіти, культурного дозвілля, естетичні потреби тощо. Водночас, бібліотека має завдання забезпечити суспільство тільки опублікованими документами; вона не ставить завдання збирання недокументальної чи неопублікованої інформації, а також переробки документів з метою створення нової інформації.

Отже, НІД і бібліотечна справа частково збігаються, але мають багато відмінностей. Співвідношення НІД і бібліотечної справи можна зобразити так само, як і співвідношення бібліографії та бібліотечної справи.

Бібліографія також збігається з НІД лише частково, а саме там, де виконується бібліографічне забезпечення потреб науки та виробництва. Не збігається з НІД бібліографічна діяльність, спрямована на забезпечення потреб освіти, самоосвіти, культурного дозвілля, естетичних потреб.

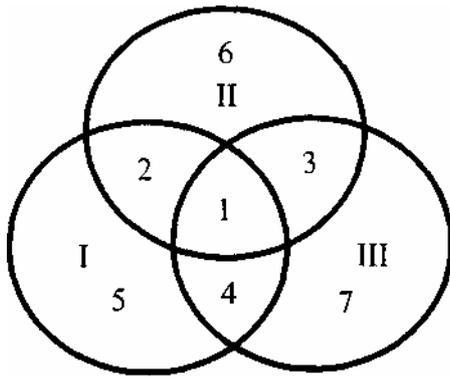

Рис. 10.2. Співвідношення бібліографічної практичної діяльності, бібліотечної справи та науково-інформаційної діяльності

Умовні позначення: I — Бібліографічна практична діяльність; II — Бібліотечна справа; III — Науково-інформаційна діяльність

Співвідношення бібліографії, бібліотечної справи та НІД показують разом на одній схемі (див. рис. 10.2). На цій схемі можна виділити і охарактеризувати такі зони:

Зона 1 — зона повного сполучення трьох галузей діяльності (бібліографічної та бібліотечної справи і науково-інформаційної діяльності) — це бібліографічне забезпечення професійних потреб учених і спеціалістів у бібліотеці.

Зона 2 — бібліографічна діяльність бібліотеки, спрямована на забезпечення інших (непрофесійних) потреб читачів.

Зона 3 — бібліотечне обслуговування вчених і спеціалістів, не пов'язане з бібліографічною інформацією.

Зона 4 — позабібліотечне бібліографічне забезпечення професійних інформаційних потреб учених і спеціалістів.

Зони 5, 6, 7 — це бібліографічна, бібліотечна або науково-інформаційна діяльність, які не збігаються одна з одною.

Як бачимо, бібліографія і НІД збігаються одна з одною в зонах 1 і 4. Отже, бібліографознавство і інформатика збігаються у тому разі, коли вивчають

бібліографічне забезпечення професійних інформаційних потреб учених і спеціалістів. Слід сказати, що тут йдеться про інформатику, яка вивчає власне науково-інформаційну діяльність, або, як її ще називають, "наукову інформатику".

Співвідношення бібліографічної практичної діяльності з НІД деякі автори трактували по-іншому. Зокрема, А. І. Барсук вважав, що специфіка цих двох галузей практичної діяльності виявляється у підході до документа. Для бібліографії характерний "макро-підхід", коли одиницею обліку є твір або видання: Бі надається про цілісні документи. Для НІД характерний "мікро-підхід": обліковуються не самі документи, а факти, ідеї, закони, концепції, що містяться у документах. Кінцева мета НІД — акумулювати відомості, що розпорошені як у документах, так і в недокументальних джерелах інформації; створити "ідеографічну" інформацію. Відповідно, завдання інформатики полягає в тому, щоб забезпечити теоретико-методичну розробку способів створення "банків фактів" і "фондів ідей". А бібліографознавство повинне враховувати як книгознавчу, так і інформаційну природу бібліографії¹.

У сучасному суспільстві існують ще й інші погляди на інформатику. Зокрема, інформатику розуміють як науку про комп'ютери, тобто — як "комп'ютерну", або "прикладну", або "технічну" інформатику. У такому разі комп'ютерна інформатика і бібліографознавство збігаються, коли вони вивчають застосування комп'ютерів у бібліографічній діяльності.

Є ще інше розуміння інформатики як науки про соціальну інформацію загалом. Це — концепція "соціальної інформатики", про яку ми будемо говорити окремо.

Існують також інші погляди на співвідношення бібліографії та НІД, і, як наслідок, бібліографознавства та інформатики.

¹ Барсук А. И. Теоретико-методологические проблемы общего библиографоведения : автореф. дис. д-ра пед наук / А. И. Барсук. — М., 1978. — С. 12—14.

10.4. Бібліографознавство і книгознавство

Дуже тісний зв'язок існує між бібліографознавством і книгознавством. Як відомо, виникнення бібліографії пов'язували із завданням вивчення книг (тобто бібліографія трактувалася як наука про книгу). Так формувалася початкова книгознавча концепція бібліографії, у якій саме бібліографія визначалася як наука, що вивчає книгу. На початкових етапах розвитку науки поняття "бібліографія" і "книгознавство" сприймалися як синоніми.

Але таке трактування залишилося тільки фактом історії. Сучасний підхід потребує порівняння бібліографознавства з книгознавством, а бібліографії (практичної бібліографічної діяльності, бібліографічної справи) — з книжковою справою.

Співвідношенню бібліографознавства і книгознавства присвячено багато наукових праць. Розглянемо деякі концепції, у яких це співвідношення показано найбільш яскраво.

В концепції Абрама Ілліча Барсука¹ (див. рис. 10.3) бібліографічна справа розглядалася як відносно самостійна частина книжкової справи. Остання подана як сукупність галузей практичної діяльності, які забезпечують опублікування і просування твору людського мислення до читача.

Книгознавство загалом трактувалося як комплексна наукова дисципліна, що складається з декількох часткових дисциплін, присвячених вивченню історії, теорії, методики та організації певних ділянок (галузей) книжкової справи, а також загальної теорії книгознавства. Бібліографознавство трактувалося як одна з часткових книгознавчих дисциплін.

¹ Барсук А. И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин : методолог. очерк / А. И. Барсук. — М. : Книга, 1975. — С. 28—29.

Рис. 10.3. Принципова схема книгознавства за А.І.Барсуком

Інша концепція — Євгена Львовича Немировського¹ — полягала в тому, що склад книжкової справи розглядався як сукупність галузей діяльності, які забезпечують поступово окремі стадії переробки соціальної інформації (див. табл. 10.2).

Таблиця 10.2.

Складові частини книжкової справи за Є. Л. Немировським

Стадії переробки соціальної інформації	Складові частини книжкової справи
1. Обробка інформації	1. Редагування
2. Реєстрація інформації (її фіксування)	2. Поліграфічне виробництво
3. Поширення (передавання) інформації	3. Книжкова торгівля
4. Зберігання інформації	4. Бібліотечна справа
5. Пошук інформації	5. Бібліографія

¹ Немировский Е. Л. Некоторые вопросы общей теории книговедения и история книги // Проблемы рукописной и печатной книги. — М., 1976. — С. 11—19.

Є. Л. Немировський вважав, що вивчення кожної галузі книжкової справи формує окремі книгознавчі дисципліни:

- науку про видавничу справу;
- науку про поліграфічне виробництво;
- науку про книжкову торгівлю — бібліополістику;
- бібліотекознавство;
- бібліографознавство.

Але ці дисципліни не повністю відокремлені одна від одної; існують деякі ділянки перетину. Книгознавство загалом, як комплексна наука, охоплює всі перераховані наукові дисципліни, але не повністю: існують деякі ділянки в кожній дисципліні, що виходять за межі книгознавства. Таке співвідношення показано на рис. 10.4.

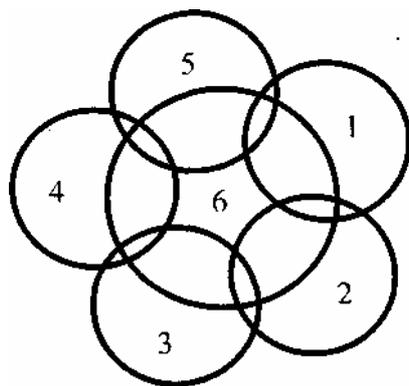

Рис. 10.4. Склад книгознавства в концепції Є.Л. Немировського

Умовні позначення:

- 1 Наука про видавничу справу
- 2 Наука про поліграфію
- 3 Бібліополістика
- 4 Бібліотекознавство
- 5 Бібліографознавство
- 6 Книгознавство

Існують також інші погляди на місце бібліографії в складі книжкової справи і, відповідно, на співвідношення бібліографознавства з книгознавством.

Наприклад, Аркадій Васильович Соколов вважає, що бібліографія являє собою "пізнавальну інфраструктуру галузей книжкової справи (або ширше — соціально-комунікаційних галузей)". Інфраструктура — це галузь, яка забезпечує функціонування інших галузей, тобто в даному випадку бібліографія забезпечує функціонування інших галузей книжкової справи (бібліотечної справи, книжкової торгівлі, статистики друку) та науково-інформаційної діяльності. "Пізнавальність" бібліографії — в тому, що вона створює певне знання (відомості про документи). Але співвідношення бібліографознавства з книгознавством та іншими галузями знання, на думку А. В. Соколова, можна зрозуміти тільки в тому разі, якщо розглядати їх з позиції "узагальнюючої теорії" — соціальної інформатики¹.

Необхідність застосування теорії соціальної інформації для визначення книжкової справи та книгознавства, їх співвідношення зі суміжними галузями практичної діяльності та наукового знання розуміють також інші вчені-книгознавці.

Зокрема, Аліса Олександрівна Беловицька стверджує, що бібліографознавство — це частина книгознавства, предметом якої є виявлення сутності форм відбиття книжкового видання у бібліографічній діяльності².

Олександр Андрійович Гречихін вважає бібліографію "галуззю інформаційної діяльності, основною суспільною функцією якої є управління процесом виробництва, поширення та використання соціальної інформації у

¹ Соколов А. В. Библиография как область духовного производства // Соколов А. В. Ретроспектива — 60 / А. В. Соколов. — СПб., 1994. — С. 133.

² Беловицкая А. А. Общее книговедение : учеб. пособие для студентов вузов по спец. "Книговедение и орг. кн. торговли" / А. А. Беловицкая. — М. : Книга, 1987. — С. 102—121, 162—238.

суспільстві, тобто інформаційне управління", а бібліографознавство — однією з книгознавчих дисциплін¹.

Йосип Євсейович Баренбаум говорить про необхідність розвитку узагальнюючої теорії дисциплін інформаційно-комунікаційного циклу, до яких належать книгознавство і бібліографознавство².

На наш погляд, бібліографічна практична діяльність нерозривно пов'язана з усіма елементами книжкової справи, починаючи від автора твору, призначеного до видання, і до споживача інформації, який при ознайомленні з книгою здійснює інформаційно-споживчу бібліографічну діяльність. Щодо видавничої справи, книжкової торгівлі та бібліотечної справи, то бібліографічна практична діяльність є органічно вплетеною в їхню діяльність, тому що складає бібліографічний контур у кожній з перелічених галузей книжкової справи (див. рис. 6.1).

Найбільш тісно бібліографічна практична діяльність пов'язана з бібліотечною справою, яка акумулює бібліографічну інформацію, вироблену на попередніх етапах життя книги, доповнює її власними бібліографічними дослідженнями, переробляє в компактну, доступну для огляду та узагальнення форму і забезпечує користувачів бібліотеки як книгами, так і бібліографічною інформацією. Крім того, аналіз накопичених масивів бібліографічної інформації дає підстави для аналізу документно-інформаційних потоків, який може бути корисним як для книжкової справи, так і для суспільства в цілому. Місце бібліотечно-бібліографічної діяльності в соціальному комунікаційно-інформаційному процесі відбите на рис. 10.5, де показаний шлях інформації від автора до її споживача через втілення інформації в опублікованому документі та його відображення в бібліографічній інформації.

¹ Гречихин А. А. Общая библиография: Теорет.-методолог. основы : учеб. пособие / А. А. Гречихин ; Моск. полигр. ин-т. — М., 1990. — С. 11, 15.

² Баренбаум И. Е. Информационно-коммуникативные науки в свете эволюции средств информации и коммуникации // Книга : исслед. и материалы. 1990. — Сб. 61. — С. 31—47.

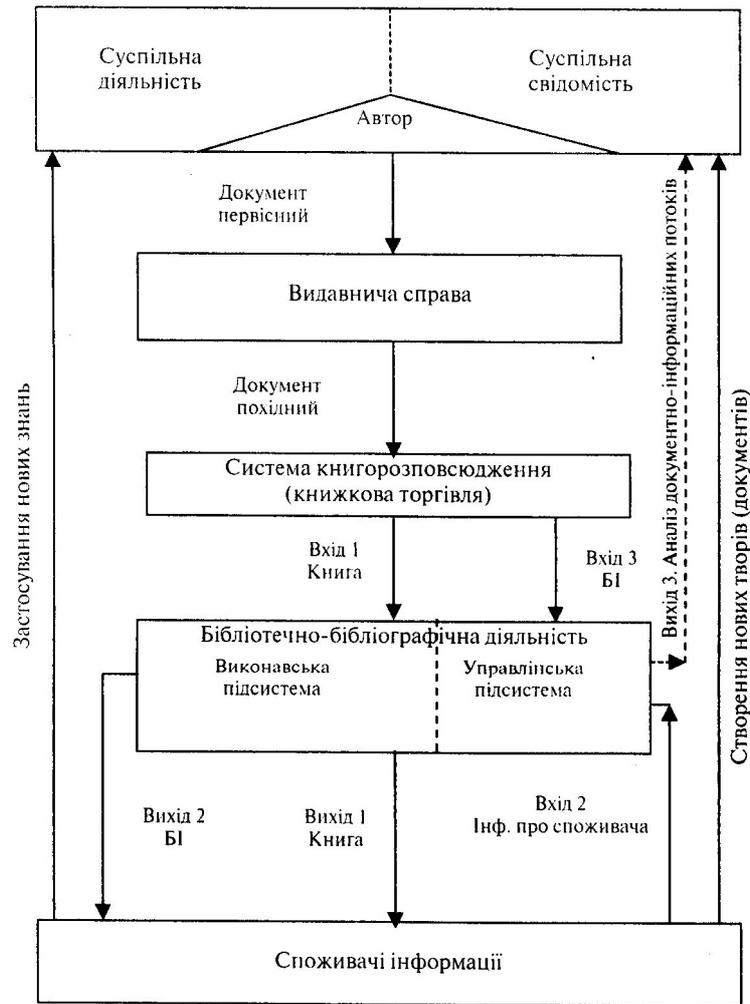

Рис. 10.5. Місце бібліотечно-бібліографічної діяльності в соціальному комунікаційно-інформаційному процесі

10.5. Бібліографознавство і соціальна інформатика

На місце узагальнюючої науки дисциплін документально-книгознавчого комплексу в 70-ті роки ХХ ст. претендувала так звана "соціальна інформатика". Концепцію соціальної інформатики розробив колектив учених — викладачів Ленінградського інституту культури (нині — Санкт-Петербурзький державний університет культури і мистецтв) під керівництвом Аркадія Васильовича Соколова. Соціальна інформатика була покликана розглядати не тільки наукову комунікацію і науково-інформаційну діяльність, як це робиться у "науковій"

інформатиці, а й взагалі процеси соціальної комунікації та інформаційної діяльності, тобто стати "метанаукою" для соціальної інформаційної комунікації. Узагальнююча наука, або метанаука (метатеорія) — це наука (теорія), об'єктом дослідження якої є якась інша наука чи теорія. Підкреслювалося, що потрібне "узагальнююче вчення про соціальну інформацію (комунікацію)"¹. Розроблялася структура системи інформаційно-комунікаційних наук².

Сама назва запропонованої метанауки з часом змінювалася. Вона почала називатися "Теорія соціальної комунікації"³.

Те, що існує об'єктивна потреба у розвитку загальної теорії (метатеорії) наук інформаційно-комунікаційного циклу, розуміють багато вчених. Але зробити це можна тільки спільними зусиллями вчених усіх споріднених галузей знань. Тому соціальна інформатика, або інформологія, або теорія соціальної комунікації — це не тільки наука, яка дає підстави для розуміння бібліографознавства, але й наука, яка створюється вченими різних галузей знань, і бібліографознавцями, зокрема.

Ураховуючи ідеї теорії соціальної комунікації, пропонуємо весь цикл наук, що вивчають процеси створення та передачі інформації, об'єднати назвою "інформологія": У складі інформології мають відрізнятися: теорія інформації, інформатика соціальна (чи теорія соціальної комунікації) та інформатика прикладна, технічна (або "комп'ютерна наука"). У складі соціальної інформатики виокремлюється цикл наук про документ — документологія, що включає документознавство, архівознавство, книгознавство (чи бібліологію) та музеєзнавство. Бібліологія охоплює: науку про видавничу діяльність —

¹ Соколов А. В. Общественное знание — объект обобщающего учения // Соколов А. В. Ретроспектива — 60 / А. В. Соколов. — СПб., 1994. — С. 213—214.

² Соколов А. В. Общая структура системы информационно-коммуникационных наук // Соколов А. В. Ретроспектива — 60 / А. В. Соколов. — СПб., 1994. — С. 216—221.

³ Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособие / А. В. Соколов. — СПб., 2002. — 459 с.

едиціологію¹, науку про книжкову торгівлю — бібліополістику, бібліотекознавство, бібліографію (зокрема, науково-практичну діяльність, спрямовану на створення бібліографічної інформації, та бібліографознавство), а також філософію книги, історію книги, соціологію книги тощо.

Питання про співвідношення бібліографознавства із суміжними галузями знань торкається, як ми побачили, багатьох інших питань теорії бібліографії, а також бібліотекознавства, інформатики, книгознавства. Процес вивчення і теоретичного осмислення бібліографічної науки триває.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні вимоги до порівнянь бібліографознавства із суміжними галузями знань.
2. Як співвідносяться галузі практичної бібліографічної та бібліотечної діяльностей?
3. Як співвідносяться бібліографознавство та бібліотекознавство?
4. Як співвідносяться практична бібліографічна та науково-інформаційна діяльності?
5. Як співвідносяться бібліографознавство та наукова інформатика?
6. Охарактеризуйте співвідношення практичної бібліографічної діяльності з бібліотечною справою та науково-інформаційною діяльністю.
7. У чому полягає історичний зв'язок бібліографознавства з книгознавством?
8. Які існують концепції щодо співвідношення бібліографознавства з книгознавством?
9. Що таке "соціальна інформатика"?
10. Яку роль виконує соціальна інформатика (або теорія соціальної комунікації) щодо бібліографознавства?

¹ Див.: Шатрова М. Едиціологія — наука про видавничу справу / М. Шатрова // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Ін-т держ. упр. — К. : Четверта хвиля, 2011. — Вип. 5. — С. 204—207.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Література основна

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січ. 1995 р. № 32/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. — 1995. — № 7. — Ст. 45; В редакції Закону № 1388-VI (1388-17) від 21.05.2009 // Відом. Верхов. Ради України. — 2009. — № 39. — Ст. 557; Те саме [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=32%2F95-%E2%F0> (10.10.2009).
2. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII // Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650; В редакції Закону № 2707-IV (2707-15) від 23.06.2005 // Відом. Верхов. Ради України. — 2005. — № 33. — Ст. 429; Те саме [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12> (10.10.2009).
3. Про науково-технічну інформацію : Закон України, 25 черв. 1993 р. в редакції Закону № 1294-IV (1294-15) від 20.11.2003 // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 13. — ст. 181; Те саме [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&user=1276855598537561>
4. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. — 1998. — № 27/28. — Ст. 181; Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2684-III (2684-14) від 13.09.2001 // Відом. Верхов. Ради України. — 2002. — № 1. — Ст. 3; Те саме [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=75%2F98-%E2%F0> (10.10.2009).

5. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 рр. : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V // Відом. Верхов. Ради України. — 2007. — № 12. — Ст. 102; Те саме [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16> (10.10.2009).

6. Про видавничу справу : Закон України від 5 черв. 1997 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1997. — № 32. — Ст. 206; Із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3352-VI (3352-17) від 12.05.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (11.11.2011).

7. Про обов'язковий примірник документів : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 595-XIV // Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 22/23. — Ст. 199; В редакції Закону № 867-V (867-16) від 04.04.2007 // Відом. Верхов. Ради України. — 2007. — № 27. — Ст. 362; Те саме [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=595-14> (10.10.2009).

8. ДСТУ 2392—94. Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення. — К. : Держстандарт України, 1994. — 53 с.

9. Концепція національного виховання: Схвалена Всеукр. пед. нарадою працівників освіти 30 черв. 1994 р. // Освіта. — 1994. — 26 жовт. — С. 5—6, 11—12.

10. ГОСТ 7.0—99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения. — Взамен ГОСТ 7.0—84, ГОСТ 7.26—80. — Введ. 01.01.2000. — Минск : Изд-во стандартов, 1999. — 23 с.

11. Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики. — К. : Кн. палата України, 1998. — 115 с.

Література додаткова

12. Барсук А. И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин : методолог. очерк / А. И. Барсук. — М. : Книга, 1975. — 206 с.
13. Беспалова Э. К. Формирование библиографической мысли в России (до 60-х гг. XIX в.) : (монография) / Э. К. Беспалова. — М. : Изд-во МГУ культуры, 1994. — 282 с.
14. Буран В. Я. Бібліографія. Загальний курс : навч. посіб. / В. Я. Буран, О. П. Довгопола, В. П. Пупченко. — К. : Вища шк. 1984. — С. 5—80.
15. Вохрышева М. Г. Библиографическая деятельность: структура и эффективность / М. Г. Вохрышева. — М. : Кн. палата, 1989. — 199 с.
16. Вохрышева М. Г. Теория библиографии : учеб. пособие / М. Г. Вохрышева. — Самара : Изд-во СГАКИ, 2004. — 368 с.
17. Гречихин А. А. Общая библиография [Электронный ресурс] / А. А. Гречихин // Электронная гуманитарная библиотека. — Режим доступа: http://www.gumfak.ru/bib_html/biblio/content.shtml
18. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії: Дожовт. період : (нарис) / І. І. Корнейчик. — Х. : Ред.-вид. від. Кн. палати УРСР, 1971. — 374 с.
19. Коршунов О. П. Библиографоведение. Основы теории и методологии : учеб. для студентов высш. учеб. заведений, обучающихся по спец. 071201 — Библ.-информ. деятельность / О. П. Коршунов, Т. Ф. Лиховид, Т. А. Новоженова ; под ред. О. П. Коршунова. — М. : Изд-во ФАИР, 2009. — 336 с.
20. Левин Г. Л. Библиографический поиск: теорет. аспект / Г. Л. Левин // Библиотековедение. — 2000. — № 4. — С. 47—50; Левин Г. Л. Библиографирование / Г. Л. Левин // Библиография. — 2001. — № 2. — С. 134—135; Левин Г. Л. Библиографическое пособие / Г. Л. Левин // Там же. — 2001. — № 3. — С. 128—132.

21. Моргенштерн И. Г. Информационный и книжный мир. Библиография : (избр.) / И. Г. Моргенштерн. — СПб. : Профессия, 2007. — 440 с.
22. Моргенштерн И. Г. Общее библиографоведение : учеб. пособие / И. Г. Моргенштерн ; Челябинск. гос. акад. культуры и искусств ; науч. ред. проф. Г. В. Михеева. — СПб. : Профессия, 2005. — 208 с. — (Серия «Библиотека»).
23. Новоженова Т. А. Методологические основания общей теории библиографии : монография / Новоженова Т. А.; Краснодар. гос. ун-т культуры и искусств. — Краснодар, 2003. — 307 с.
24. Российское библиографоведение. Итоги и перспективы : сб. науч. ст. — М. : ГрандФАИР, 2006. — 417 с.
25. Сенченко М. Книжкова палата України: історія і сьогодення / М. Сенченко. — 2-ге вид., випр. і доп. — К., 2004. — 164 с.
26. Сляднева Н. А. Библиография в системе Универсума человеческой деятельности: Опыт системно-деятельностного анализа / Н. А. Сляднева. — М., 1993. — 226 с.
27. Соколов А. В. Ретроспектив — 60 : труды проф. Аркадия Соколова для библиотекарей и информатиков / А. В. Соколов ; науч. ред. С. А. Басов. — СПб., 1994. — С. 103—140, 258—332.
28. Справочник библиографа / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. — 3-е изд., доп. — СПб. : Профессия, 2005. — 528 с. — (Серия «Библиотека»).
29. Фокеев В. А. Библиография: теоретико-методологические основания : учеб. пособие / В. А. Фокеев. — СПб. : Профессия, 2006. — 352 с.
30. Фокеев В. А. Очерк истории развития библиографоведения // Мир библиогр. — 2003. — № 1. — С. 2—5; Он же. Теория библиографии: задачи, предметная область // Там же. — 2003. — № 3. — С. 9—10; Он же. Библиографическая информация: экспликация понятия // Там же. — 2003. — № 4. — С. 14—18; Он же. Библиографическая деятельность: экспликация понятия // Там же. — 2003. — № 5. — С. 9—12; Он же. Объектная структура

библиографии // Там же. — 2004. — № 1. — С. 7—11; Он же. Постпрото(нео)библиография // Там же. — 2004. — № 6. — С. 2—7; Он же. Принципы библиографии // Там же. — 2005. — № 1. — С. 14—18; Он же. Партийность библиографии: Принцип? Явление? Миф? // Там же. — 2005. — № 2. — С. 12—17; Он же. Законы и закономерности нашей профессии // Там же. — 2005. — № 3. — С. 8—12; Он же. Структурирование библиографии // Там же. — 2005. — № 4. — С. 2—6; Он же. Библиография как социальный институт // Там же. — 2005. — № 5. — С. 2—6; Он же. В контексте постмодернизма и постнеоклассики // Там же. — 2005. — № 6. — С. 5—7.

31. Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. — Рівне, 2001. — 437 с.

32. Швецова-Водка Г. М. Теорія, історія, організація та методика бібліографії : вибр. праці / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. — Рівне : Дятлик М. С., 2011. — 495 с.

Навчальне видання

Швецова-Водка Галина Миколаївна

ВСТУП ДО БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА

Навчальний посібник

Вступ до бібліографознавства [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студентів напрямку 6.020102 “Книгознавство, бібліотекознавство і бібліогр.” / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – 3-тє вид., випр. та допов. – Рівне, 2011. – 231 с. – URL: <http://oa.elibukr.org/handle/1984/1453>